

SUMARI

1. INTRODUCCIÓ	3
2. HIPÒTESIS	5
3. METODOLOGIA	7
4. VILASSAR DE MAR EL 1850	9
4.1. Demografia	9
4.2. El paisatge de Vilassar de Mar cap a 1850	12
4.2.1. Els cereals	18
4.2.2. La vinya	21
4.2.3. L'horta	22
4.2.4. Altres conreus	23
5. VILASSAR DE MAR EL 1950	26
5.1. Demografia	26
5.2. El paisatge de Vilassar de Mar cap a 1950	27
6. L'EVOLUCIÓ DE 1850 A 1950	31
6.1. La fi de la triada mediterrània	31
6.2. A la recerca d'aigua	42
6.3. El triomf de l'horta	50
6.4. El garrofer	56
6.5. La pressió urbanitzadora i la indústria de Vilassar	57
6.6. El paper de les cooperatives	60
6.7. Estructura de la propietat agrària	62
6.8. Resum i conclusions del pas de 1850 a 1950	72
7. VILASSAR DE MAR EL 2004	75
7.1. Demografia	75
7.2. El paisatge de Vilassar de Mar l'any 2004	79
7.3. L'estructura de la propietat i de la terra	83
8. L'EVOLUCIÓ DE 1950 A 2004	87
8.1. Una agricultura cada cop més especialitzada i intensiva	88
8.2. El boom urbanístic	101
8.3. L'alta mobilitat obligada	108
8.4. PIB i renda	112

9. RESUM I CONCLUSIONS	115
10. FONTS	123
10.1. Cartogràfiques	123
10.2. Estadístiques	124
10.3. Impreses	125
11. BIBLIOGRAFIA	126

1. INTRODUCCIÓ

El present estudi sobre els canvis d'ús del territori i l'evolució del paisatge de Vilassar de Mar pretén esdevenir en el futur una tesi doctoral dins el projecte de recerca *Caras ocultas del desarrollo económico: energía, territorio y cambio global en el mediterráneo occidental desde la baja edad media hasta la actualidad*.

El treball s'emmarca dins la corrent internacional de recerca que cerca conèixer els processos de canvi ambiental global del territori, i identificar les seves forces econòmiques i social que en són el motor (conegut amb l'acrònim anglès LUCC o *Land Use/Land Cover Change*). Una de les principals manifestacions d'aquest canvi socio-ambiental global són les transformacions dels usos del sòl que generen nous paisatges amb nombrosos efectes de tota mena, ecològics, econòmics i socials, de gran rellevància per a aconseguir un desenvolupament més sostenible.

El projecte de recerca que dirigeix Enric Tello en el Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la UB, on s'insereix aquesta recerca, també cerca examinar amb les eines de l'economia ecològica l'anomenat metabolisme social de la zona (és a dir, la forma predominant que adopta l'intercanvi energètic o material entre una societat i el seu medi físic) i veure com aquest ha evolucionat històricament des d'una economia "orgànica" encara rural i preindustrial, on la principal font d'energia era la solar, fins a l'economia industrial i urbana actual on la principal font d'energia és d'origen fòssil.

Un punt important dins d'aquest procés serà identificar les anomenades *driving forces*, o forces impulsores del canvi. En l'esmentat projecte de recerca se sol distingir entre *forces* motores (com el sistema energètic i de transports vigent a cada etapa, o les característiques dels sistemes agraris, analitzats des d'un punt de vista biofísic); i els *agents rectors* del canvi (propietaris del sòl, explotacions agràries, o els ens públics analitzats des d'un punt de vista socioeconòmic). La combinació d'uns i altres ens ha de permetre explicar com, perquè i qui ha dut a terme la metamorfosi del territori des d'una perspectiva històrica per tal de comprendre les dinàmiques actuals.

L'objectiu del treball és reconstruir mitjançant SIG els canvis en els usos del sòl a la població de Vilassar de Mar entre 1850, 1950 i el 2004, per analitzar a continuació com l'activitat econòmica ha estat influïda pel territori i a l'inrevés, com el paisatge s'ha vist modificat i afectat per les relacions econòmiques imperants a cada moment d'aquesta transformació.

La idea original del treball era estudiar també la població de Vilassar de Dalt i comparar, així, l'evolució dels dos municipis per constatar la històrica dualitat costa-muntanya al Maresme. La manca de cartografia per a aquest municipi ens ha impedit la realització d'un estudi històric per Vilassar de Dalt. Primerament, del segle XIX només es té constància d'un plànol de 1851, però que és una còpia incompleta on manca la part nord-occidental del municipi i on la informació sobre els usos del sòl és molt pobre. També vam tenir molts problemes amb els plànols de 1950 pel fet de trobar-los en un estat de conservació paupèrrim, i amb escrits i modificacions parcel·laries posteriors a la data original realitzades sobre el mateix mapa. Al tractar-se de nou mapes de grans dimensions, el temps invertit en esbrinar quines parcel·les són les originals i quines les modificacions posteriors hauria estat molt gran. Així, malauradament, vam haver d'optar per abandonar l'estudi de Vilassar de Dalt.

El treball s'estructura amb una primera part amb capítols dedicats a explicar les hipòtesis de l'estudi i la metodologia emprada. Després passem ja als resultats obtinguts. Al capítol quart es mostra la situació de Vilassar de Mar l'any 1850; al capítol cinquè, la situació de 1950; per analitzar, al sisè, els canvis ocorreguts entre aquests dos moments històrics. Al capítol setè es presenta la situació de Vilassar de Mar l'any 2004, i al següent, es fa l'estudi del pas de 1950 a 2004. Acabem amb unes conclusions i les fonts i bibliografia utilitzada durant aquesta recerca.

2. HIPÒTESIS

El projecte no s'ha d'entendre com una recerca independent, sinó com a part d'una investigació més ampla i global, on és molt important el treball transdisciplinari des de les ciències naturals i socials, com per exemple l'economia ecològica i la història econòmica i ambiental des de la que s'aborda aquesta recerca.

El present treball aportarà a la dita investigació un estudi de cas més necessari pel seu desenvolupament. És amb la suma i combinació de tots els treballs fets des de diferents branques i els estudis de cas realitzats quan tot adquireix més sentit i quan s'arriba a un resultat i conclusió global.

Així, la hipòtesi global del projecte dirigit per l'Enric Tello és *“corroborar que existeix una relació entre eficiència energètica i eficiència territorial a través dels usos del sòl”*. Per eficiència territorial entendrem *“les formes d'aprofitament econòmic de la matriu territorial que aconseguixen satisfer millor les necessitats humanes de la gent que hi viu mantenint, a la vegada, el millor estat ecològic dels seus paisatges”*.¹

També pretén *“comprendre el canvi global: com els recursos naturals han influït a les trajectòries del desenvolupament econòmic, i quins impactes ha provocat el desenvolupament econòmic en els sistemes naturals del territori.”*²

Un altre aspecte relacionat que es vol cercar en aquest projecte és trobar si existeix cap punt de ruptura en el paisatge de Vilassar. Es pot sospitar i es voldria constatar que aquest punt de ruptura es troba a partir de 1950, *“des de quan s'ha produït una degradació de l'estructura paisatgística, una elevada fragmentació ecològica, una disminució de la naturalitat, que han anat unides amb la pèrdua d'eficiència energètica.”*³

¹ Memoria técnica para proyectos de la convocatoria de I+D tipo A o B. Investigador principal: Enric Tello. Título del proyecto: *Caras ocultas del desarrollo económico: energía, territorio y cambio global en el mediterráneo occidental desde la baja edad media hasta la actualidad*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

En aquest treball serà important també estudiar el paper dels factors econòmics i socials que han determinat les trajectòries del canvi global del territori, i el paper de les relacions de propietat i tinença en l'evolució dels sistemes agraris, per veure si han actuat com un obstacle al creixement agrari o van ser generadores de situacions de desigualtat social.

3. METODOLOGIA

Tal com és habitual en el programa LUCC (Land Use/Land Cover Change),⁴ la metodologia proposada es basa en l'estudi mitjançant Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG) del canvi de les cobertes del sòl i dels usos del territori, en tres talls temporals determinats per la cartografia cadastral disponible.

La recerca ha consistit en l'estudi, anàlisi i interpretació d'aquesta cartografia històrica. Una part important en aquesta primera fase ha estat el treball informàtic realitzat amb el programa MiraMon, que utilitza tecnologia SIGPAC (GIS en anglès), acrònim de Sistema de Informació Geogràfica de Parcel·les Agrícoles. Amb aquesta eina s'ha georeferenciat i corregit les deformacions de la cartografia històrica (1850-51 i la feta en els anys 1950s), delimitat les unitats parcel·laries del paisatge, etiquetant-les per fixar-hi mitjançant diversos fulls de càlcul les diferents característiques de cada una dins el municipi, en cada un dels tres talls cronològics (extensió, ús que s'hi feia de caràcter agrícola, hortícola, ramader, forestal, construccions, nucli urbà, etc., i d'altres variables d'interès). Un cop reconstruït d'una manera concreta i fixa els usos i la coberta del sòl a Vilassar del Mar a cada any concret, les eines informàtiques del programa MiraMon ens permeten sintetitzar les transformacions del territori en cada període (1850-1950, i 1950-2004) en una matriu que enregistra els principals fluxos d'aquesta evolució, mesurant-ne quantitativament el pes respectiu.

El resultat empíric final són, per tant, la construcció dels mapes digitals d'usos del sòl el 1850s, 1950s i 2000s, dels paisatges resultants, i de la matriu de canvis d'usos del sòl que expressen les transformacions del paisatge entre cada un d'aquests talls cronològics.

Un cop aconseguit tot això, s'ha intentat comprendre el procés experimentat pel territori analitzant les forces econòmiques que l'han impulsat i els seus efectes socio-ambientals sobre la sostenibilitat del model de desenvolupament. Aquí és

⁴ Végi's <http://www.geo.ucl.ac.be/LUCC/lucc.html>

on la perspectiva històrica entra en joc, sempre dins de les possibilitats d'un estudi local de cas (atès que la interpretació acurada del qual requereix inserir-lo en les dinàmiques econòmiques, demogràfiques i territorials de major abast de les que forma part).

4. VILASSAR DE MAR EL 1850

4.1. Demografia

Vilassar de Mar, igual que la comarca del Maresme, s'ha caracteritzat tradicionalment per una molt alta densitat de població, en termes absoluts i en comparació amb Catalunya. Aquest fet es reflecteix clarament a la taula 4.1, on podem veure l'evolució de la població i de la densitat a la comarca i al Principat.

Taula 4.1. Evolució de la població i de la densitat al Maresme i a Catalunya. 1719-1900.

Anys	1719	1787	1830	1842	1857	1860	1877	1887	1897	1900
Total hab. Maresme	20.108	41.206	52.965	56.165	71.855	70.547	70.117	69.845	71.822	71.571
Densitat Maresme (h/km ²)	51	104	133	141	181	177	176	176	181	180
Densitat Catalunya	13	27	30	32	62	-	63,4	-	-	72,9

Font: Elaboració pròpia a partir de GÓMEZ, A.; MATEU, J. i FERNÁNDEZ, P. (1985): *El Maresme: geografia i recursos didàctics*.

Pel que fa al nostre municipi l'evolució és la següent:

Taula 4.2. Evolució de la població i de la densitat a Vilassar de Mar. 1718-1900.

Anys	1718 ⁵	1787 ¹	1848	1860	1900
Total hab.	1.243	2.448	1.968	2.938	2.953
Densitat (h/km ²)	62,2	122,4	492	734,5	738,25

Font: les mateixes que en la taula anterior, i P. Moreno Ramírez (1858).

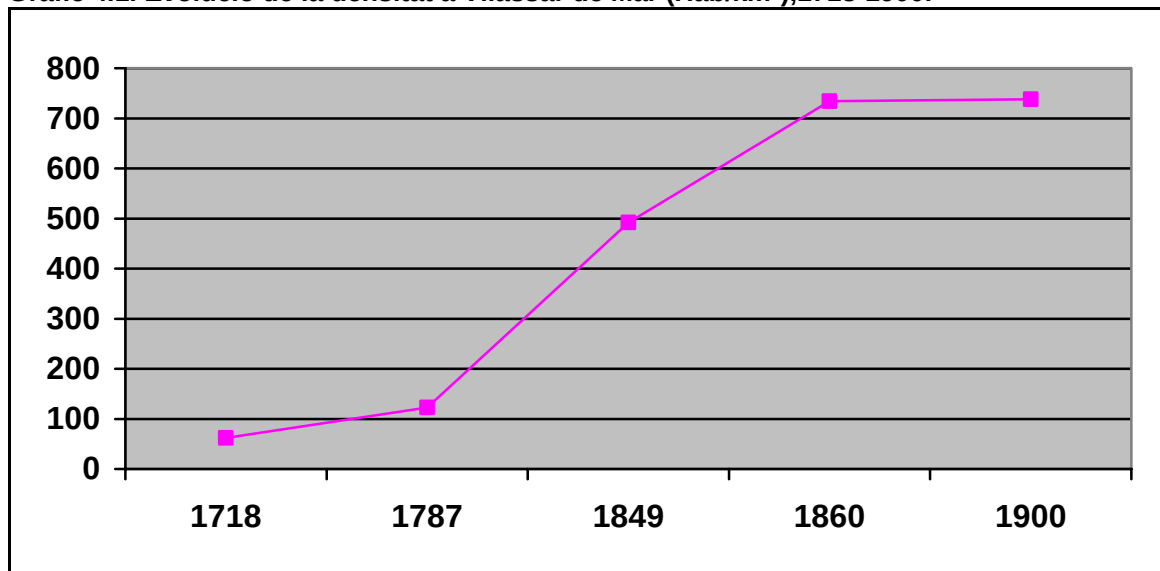
Observem, en primer lloc, l'augment sostingut de la població que ha sofert la comarca i el municipi fins l'últim terç del segle XIX, quan es produeix un estancament poblacional (fins i tot disminució en cas del Maresme).

Un estancament del qual no es recuperarà fins l'entrada del segle XX. Les causes d'aquest creixement tant feble les podem trobar en les crisis industrials i socials, sobretot a partir de 1866, quan, com a conseqüència de la Guerra de Secessió als Estats Units, es va acusar una restricció en l'entrada de cotó, de qui aquest país era el principal proveïdor, i el qual era totalment imprescindible

⁵ Durant aquests anys, la població total inclou els habitants de Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar i Cabriels. La densitat s'ha calculat sobre l'extensió actual d'aquests 3 municipis.

per al desenvolupament de la indústria tèxtil.⁶ També, l'activitat drassanera, principal activitat econòmica al municipi i una de les més importants a la comarca, es va ressentir i no va poder superar la competència provinent d'altres països com Itàlia, que fabricaren vaixells i fragates més lleugeres i ràpides. L'aparició de la màquina de vapor va contribuir, ja que aplicat a la indústria desfavoria la indústria bàsicament artesanal de la comarca, amb la consegüent pèrdua de competitivitat i el tancament de fàbriques de filatura i tissatge que havien arrelat a la comarca, per exemple a Mataró⁷. L'arribada de la fil·loxera i la pèrdua de les colònies espanyoles van ser els factors que acabaren per desencadenar aquest procés. Un procés, inestable, que va produir fins i tot un decreixement vegetatiu en la població.⁸

Gràfic 4.1. Evolució de la densitat a Vilassar de Mar (Hab/km²), 1718-1900.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la taula anterior⁹

⁶ Vegeu VALLS, F. (2003): *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Eumo/Universitat de Vic, Vic, p. 405 i ss.; PASCUAL, P. (1990): *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Crítica, Barcelona, p. 199 i ss.

⁷ Sobre la pèrdua de competitivitat de la marina catalana i espanyola, vegeu VALLS, F. (2003): *La Catalunya atlàntica.....*, p. 409 i ss.; PASCUAL, P. (1991): "La modernització dels mitjans de transport a la Catalunya del segle XIX", dins NADAL, J.; MALUQUER, J.; SUDRIÀ, C.; CABANA, F. (dir.). *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 2. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 299-332.

⁸ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Caixa Laietana, Mataró, p. 323; GÓMEZ, A.; MATEU, J. i FERNÁNDEZ, P. (1985): *El Maresme: geografia i*, p.50.

⁹ L'any 1718 i 1787 inclouen la població de Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar i Cabriels. La densitat està calculada sobre l'extensió dels tres municipis, per això surt més baixa de la que realment seria només a Vilassar de Mar.

L'altre fet important d'aquestes dades és, com dèiem, l'altíssima densitat poblacional de Vilassar de Mar. Si la del Maresme ja era molt alta en comparació amb el Principat (141 hab./km² enfront de 32 hab./km² al 1842), la de Vilassar encara sobrepassa per molt aquestes xifres (731,25 hab./km²).

Segons Esther Boserup, la densitat màxima capaç de sostenir una població humana una economia agrària intensiva era de 64 habitants/km².¹⁰ La superació d'aquest límit implica, segons Boserup, un procés d'industrialització i urbanització¹¹. La realitat és que el Maresme va superar aquest límit durant el vuit-cents, i que Vilassar de Mar ja el multiplicava per més de deu a mitjans del XIX. El que sorprèn és la precocitat de la comarca en assolir aquestes xifres (la mitjana catalana no ho farà fins a finals del XIX i d'altres contrades com el Vallés fins al voltant de 1860), sobretot si tenim en compte que encara es tractava d'una economia bàsicament rural i artesanal.

Aquesta altíssima densitat, i que anirà en augment durant el segle XX com veurem a l'epígraf 5.1., suposava un desafiament per a la població a l'hora de cercar aliments. L'única opció de mantenir la població era recórrer a la importació de cereals d'altres contrades, per exemple del Vallés tal com s'esmenta a la introducció de l'amillament de 1850: *"El campo de esta jurisdicción (...) no produce lo bastante para el consumo ordinario, habiendo de recurrir a la importación de trigos de las poblaciones situadas en el Vallés que está próximo."*¹²

I aquesta importació encara havia d'ésser més gran ja que l'any 1849, de la població, tal com diu la mateixa font, *"están dedicados los menos al cultivo de*

¹⁰ BOSERUP, E. (1984): *Población y cambio tecnológico: estudio de las tendencias a largo plazo*, Ed. Crítica, Barcelona.

¹¹ GARRABOU, R.; TELLO, E. i CUSSÓ, X. (en premsa): "Fuerzas motoras y agentes rectores de la transformación del territorio: el cambio de usos del suelo en la comarca catalana del Vallés (1850-2000)", a Garrabou, R. i Naredo, J. M. edits., Publicaciones del SEHA/Prensas Universitarias de Zaragoza.

¹² *Plano geométrico del término jurisdiccional de Vilassar de Mar. Es copia del plano levantado por el agrimensor D. Francisco Soler y Narciso José Mª Bladó arquitecto*, a escala 1:5000, signat per aquest arquitecte a Barcelona el 28 de març de 1850, (43 x 68 cm), conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, Hisenda. Ter-P, núm. 1427).

sus tierras, y los más, a la marinería mercante, y algunos a la de Guerra".¹³ El cabotatge podia ser una altra via d'entrada de cereals important.

No obstant, que hi hagués una densitat tant alta ens indica el dinamisme i la importància del municipi i la comarca ja abans del segle XIX. Una importància que ve marcada pel fet de trobar-se a la costa amb una activitat marinera important, d'estar ben comunicat (tant per mar com per terra, gràcies al camí ral), i de situar-se ben enmig de dos pols tan importants com Barcelona i Mataró.

La taula 4.3. ens ve a afirmar el que estem comentant, l'altíssima densitat poblacional i, per tant, la poca disponibilitat d'hectàrees disponibles i cultivades per habitant. Per tant, aquí podem veure una causa de perquè la majoria de la població no es dedicava a feines agrícoles a Vilassar de Mar al segle XIX: l'escassa disponibilitat de terres per habitant. A l'epígraf 6.7. s'estudia detingudament l'estructura de distribució de la terra.

Taula 4.3. Evolució de les hectàrees disponibles per habitant a Vilassar de Mar (1849-1900).

Anys	Nombre d'habitants	Hectàrees totals disponibles per habitant	Hectàrees cultivades per habitant
1849	1.968	0,2	0,172 ¹⁴
1860	2.938	0,133	0,102 ¹⁵
1900	2.953	0,132	s.d.

Font: Elaboració pròpia a partir de P. Moreno (1858); A. Gómez, J. Mateu, P.Fernández (1985); i J.Rosés (1989).

4.2. El paisatge de Vilassar de Mar cap a 1850.

El mapa aixecat l'any 1850 per Francisco Soler i José Mª Bladó, juntament amb la memòria cadastral, ens permet fer-nos una idea de com era el paisatge del municipi a mitjans del vuit-cents. Es tracta d'una font d'un gran valor degut al gran estat de conservació en què s'ha mantingut i a la informació que conté (veure mapa 4.1.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Dades a partir de l'amillament de 1850 de Vilassar de Mar.

¹⁵ Dades a partir de l'amillament de 1863 de Vilassar de Mar.

Segons la memòria d'aquesta font, la superfície cultivada és de 332,1 ha., és a dir, un 84,7% de la superfície total. Una vegada treballat el mapa i georeferenciat amb el programa MiraMon, la superfície cultivada resultant és de 339,6 ha., un 86,6% de la superfície total. Aquesta diferència és pràcticament inexistent i indica un grau d'ocultació per part del declarant quasi nul. Així com alguns autors, com per exemple Tribó,¹⁶ agafen les dades resultants dels amillaraments o cadastres amb molta precaució, ja que no deixen de ser un instrument fiscal i estan fetes a ull, d'altres, com Nadal i Urteaga, han vingut a demostrar que els amillaraments i cadastres són força objectius. Sobretot en el cas de Catalunya, on han calculat que el grau d'error i d'ocultació és mínim. Les dades del nostre cas venen a confirmar aquesta última tesis.

Taula 4.4. Superfícies cultivades. Vilassar de Mar, 1850.

	Superfície total (ha)	Superfície cultivada (ha)	% terres cultivades
Superfície declarada	392	332,1	84,7%
Superfície real	392	339,5 ¹⁷	86,6%

Font: Elaboració pròpia.

No obstant, sí que ens han sorgit alguns problemes a l'hora de reconstruir el paisatge de Vilassar de Mar a partir de la memòria. En primer lloc, al mapa estan dibuixades les parcel·les, però no la divisió interna d'aquestes, que com veurem més endavant és molt important i estava molt estesa. Per tant, no sabem amb exactitud on estava situat cada cultiu dins de cada parcel·la ni la forma que tenia. Davant la incertesa total d'aquest problema, no hem tingut més remei que dividir la parcel·la segons l'extensió de cada cultiu i assignar a cada subparcel·la el cultiu que ens ha semblat més adient. En segon lloc, la font ens diu el nombre d'arbres existents a cada parcel·la, però no especifica l'extensió d'aquests. Així, hem creat una subparcel·la nova cada vegada que ens trobàvem amb arbres i l'hem situat dins de la parcel·la a la que pertany allà on també ens ha semblat més adient. L'extensió d'aquestes subparcel·les ha

¹⁶ TRIBÓ, G. (1989): *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat, 1860-1931*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

¹⁷ És la superfície que ens surt una vegada treballat el mapa amb MiraMon.

estat la següent¹⁸: en cas de garrofers, hem optat per un marc de plantació de 20x20 metres fins a 25x25 metres, és a dir de 16 a 25 garrofers per hectàrea.

Quan ens hem trobat amb tarongers (només en un cas, una parcel·la que tenia 11 tarongers), el marc que hem utilitzat ha estat el de 3x3, uns 1.100 tarongers per hectàrea. I amb les oliveres, hem cregut que es plantarien amb un marc de 9x7, 150 arbres per hectàrea.

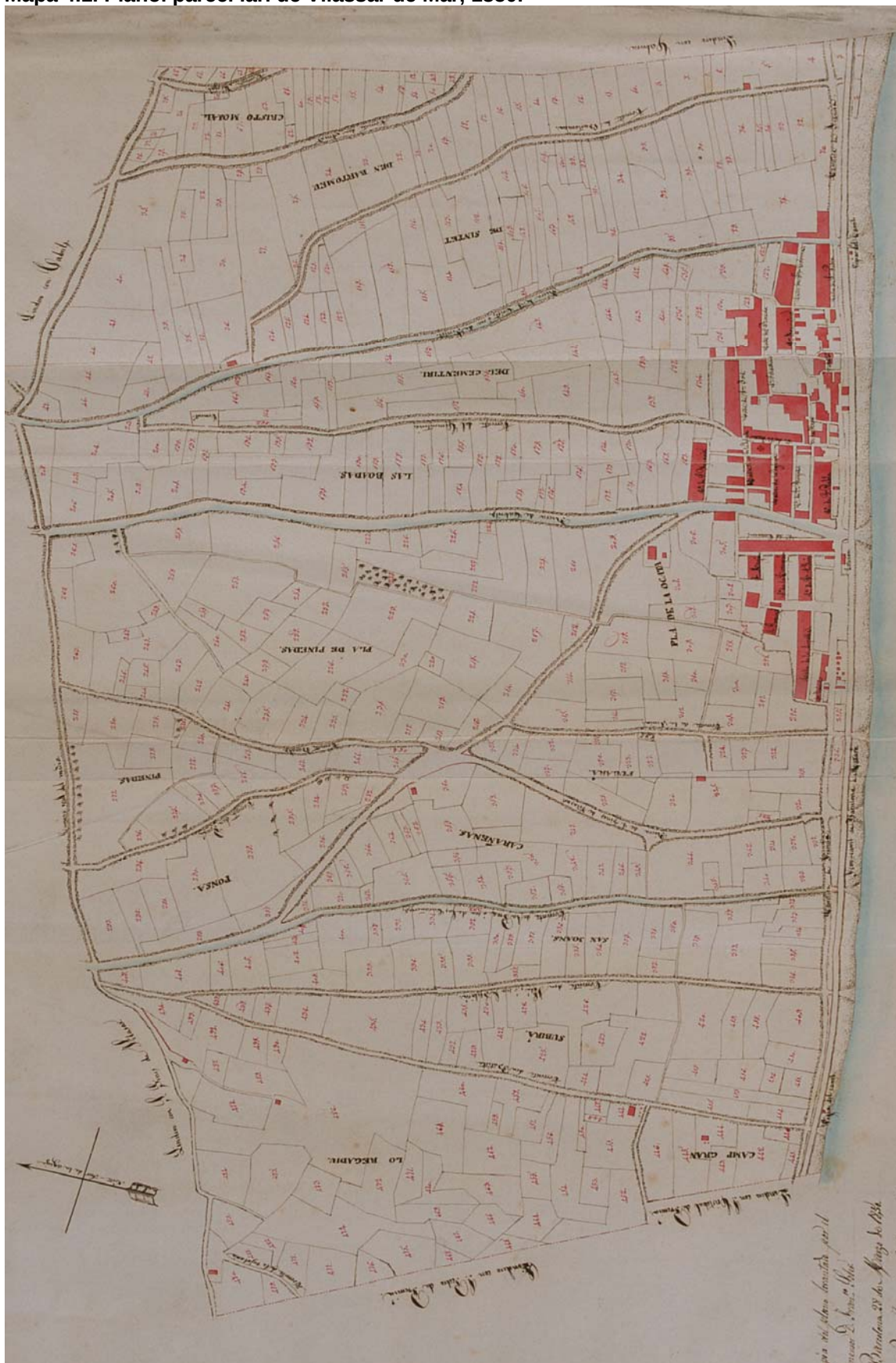
Per últim, en cas de vinya campa, al mapa no hem diferenciat la part que correspondria a vinya i la que seria de sembradura, divisió que no es pot saber exactament ja que no s'especifica. Però a l'hora de fer els càlculs hem assignat a vinya una tercera part de les superfícies de vinya campa, i dues terceres parts a cereal¹⁹. En aquest punt, ens hem trobat amb una altra incertesa. Segons el cadastre, la densitat sistemàtica que surt per a la vinya campa és de 3.268 ceps/ha. Una densitat molt més alta que l'habitual, de 2.000 a 2.500 plantes/ha. Igualment, pel cas de vinya densa ens surt una densitat de 6.731 ceps/ha, quan l'habitual a Catalunya podia rondar entre els 2.500 i 3.000 ceps/ha. El dubte ha estat si podem donar fiabilitat a aquestes tant altes densitats de plantació o no. Una possible resposta podria ser que al declarar-se menys extensió de la real, la densitat surti més elevada, però ja hem vist que l'ocultació era molt minsa i que la diferència entre la superfície declarada i la real no és tan gran per explicar aquestes xifres. També pot ser que el nombre de ceps plantats estigui sobreestimat degut a la presència d'un inspector fiscal que els inflava per tal d'augmentar la part a declarar pel contribuent. No obstant, segons els manuals tècnics, aquestes densitats tant altes poden arribar a acceptar-se ja que s'han confirmat casos de fins i tot densitats més elevades. Així, Duarte de Oliveira dóna marcs de plantació des de 2.500 ceps/ha fins a 11.560 ceps/ha.²⁰ I Pacottet, al seu llibre sobre la viticultura,

¹⁸ Són dades facilitades pel professor del Departament de Ciències del Sòl i Medi Ambient de l'Escola d'Enginyeria Agrònoma de la Universitat de Lleida J.L. Olarieta, a qui agraïm la seva col·laboració.

¹⁹ Divisió tradicional. Vègi's, entre d'altres, GARRABOU, R.; TELLO, E. i CUSSÓ, X. (en premsa): "Fuerzas motoras y agentes rectores...."; Garrabou, R.; Cussó, X.; i Tello, E. (en premsa): "La persistència de conreu de cereals a la província de Barcelona a mitjan segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*.

²⁰ DUARTE DE OLIVEIRA (1916): *Viticultura*, Oficinas de O Comercio do Porto, Porto. Agraïxo a en Francesc Valls el coneixement d'aquesta font.

Mapa 4.1. Plànol parcel·lari de Vilassar de Mar, 1850.

Font: Plano geométrico del término jurisdiccional de Vilassar de Mar, levantado por el agrimensor D. Francisco Soler y Narciso José Mª Bladó arquitecto, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, Hisenda. Ter-P, núm. 1427).

també constata diversos marcs que oscil·len entre els 2.500 ceps/ha i els 12.500²¹. Aquest darrer és típic de la zona de Borgonya. A Bordeus estarien en els 10.000 ceps/ha, mentre que pel Midi francès la magnitud estaria entre els 3.600 i els 4.444 ceps/ha. Tot i així, l'explicació més raonable pot ser que es tracta de ceps pre-fil·loxèrics on era general la pràctica de reproduir-los pel sistema de “colgats” i “capficats”. Amb el pas del temps aquella pràctica convertia les vinyes en una mena de garbuix o laberint de velles soques de les que rebrotaven nous peus on deuria ser molt difícil individualitzar i comptar amb claredat cada cep. Si d'una mateixa vella soca sortien varis rebrots, i en els recomptes cada un d'ells comptava com un cep independent, no és estrany que les xifres donin unes densitats tan altes comparades amb les actuals, on cada cep està clarament diferenciat dels altres.

Bé, malgrat aquests problemes, podem obtenir una visió general dels usos del sòl a Vilassar de Mar l'any 1850. Al mapa 4.2 tenim la reconstrucció feta amb el programa informàtic MiraMon. A la taula 4.5. tenim les extensions de cada ús del sòl de l'època, amb la classificació original de l'amillament, i una vegada georeferenciat el mapa amb MiraMon. A la taula 4.6. tenim les extensions de cada ús que dona directament l'amillament i es comparen amb les que surten a la *Estadística Territorial d'usos del sòl de la província de Barcelona*, realitzada pel topògraf Pedro Moreno l'any 1858. Finalment, a la taula 4.7 es mostra l'extensió de cada ús, segons cada font, una vegada aplicada la redistribució del cultiu associat de “vinya campa”. Hem repartit la superfície d'aquest cultiu assignant 1/3 a vinya i 2/3 a cereal. D'aquesta manera ens surt una visió més fidedigne del paisatge, comprovant que el principal cultiu era el cereal i no la vinya, si no haguéssim fet aquesta redistribució.

Taula 4.5. Usos del sòl a Vilassar de Mar. 1850

Ús	Extensió (ha)	% ext. total	% sup. cult.
Cereals	61,4	15,7	18,1
Oliveres	1,2	0,3	0,4
Garrofers	16,2	4,1	4,8
Vinya	2	0,5	0,6
Vinya campa	258,7	66,0	76,2
TOT. SUP. CULT.	339,5	86,6	100,0

²¹ PACOTTET, P. (1928): *Viticultura*, Salvat Editores S.A., Barcelona, p. 310-311. Agraïixo a en Francesc Valls el coneixement d'aquesta font.

Pastures, erm	0,1	0,0	--
Riera-torrent	11,3	2,9	--
Urbà	19	4,8	--
Camí-carretera	9,3	2,4	--
Altres ²²	12,8	3,3	--
TOTAL	392	100,0	--

Font: Elaboració pròpia amb MiraMon a partir de les dades de l'amillament de 1850

Taula 4.6. Superfície agrària útil a Vilassar de Mar, 1850 i 1858.

	Segons amillament 1850		Segons Pedro Moreno. 1858	
	Extensió (ha)	%	Extensió (ha)	%
Cereal	63,4	19,1	104,4	32,0
Erm	0,2	0,1	0,0	0,0
Garrofer	0,0	0,0	17,7	5,4
Maiol	0,3	0,1	0,0	0,0
Maiol Campa	16,7	5,0	0,0	0,0
Olivera	0,0	0,0	2,0	0,6
Vinya	4,8	1,5	0,0	0,0
Vinya Campa	246,7	74,3	188,9	57,9
Hortalisses	0,0	0,0	13,3	4,1
TOTAL	332,1	100,0	326,3	100,0

Font: Amillament de Vilassar de Mar de 1850; P. Moreno (1858).

Taula 4.7. Usos del sòl a Vilassar de Mar amb redistribució de la vinya campà.

	Segons MiraMon			Segons amillament de 1850			Segons Pedro Moreno. 1858		
	Ext. (has.)	% ext. total	% sup. cult.	Ext. (has.)	% ext. total	% sup. cult.	Ext. (has.)	% ext. total	% sup. cult.
Cereal	233,9	59,7	68,9	239,0	61,0	72,0	230,4	58,8	70,6
Oliveres	1,2	0,3	0,4	0,0	0,0	0,0	2	0,5	0,6
Garrofa	16,2	4,1	4,8	0,0	0,0	0,0	17,7	4,5	5,4
Vinya	88,2	22,5	26,0	92,9	23,7	28,0	63	16,1	19,3
Hortalissa	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	13,3	3,4	4,1
TOT.SUP.CULT.	339,5	86,6	100,0	331,9	84,7	100,0	326,4	83,3	100,0
Erm	0,1	0,0	--	0,2	0,1	--	0	0,0	--
SAU	339,5	86,6	--	332,1	84,7	--	326,4	83,3	--
Riera	11,3	2,9	--	--	--	--	--	--	--
Urbà	19,0	4,8	--	--	--	--	--	--	--
Camí	9,3	2,4	--	--	--	--	--	--	--
Altres	12,9	3,3	--	59,9	--	--	65,6	--	--
TOTAL	392	100,0	--	392	100,0	--	392	100,0	--

Font: Elaboració pròpia a partir amillament de 1850 i P. Moreno (1858).

El primer que observem és l'alt percentatge de terres cultivades, un 86,6% del total, la qual cosa és del tot congruent amb les altíssimes densitats de població que tenia el municipi ja en aquella data. Això, però, era habitual a tot el litoral de la comarca, on la superfície cultivada era molt alta. Per contra, a la banda de

²² El concepte "altres" és la diferència entre l'extensió oficial del municipi, 392 ha, i la suma d'usos que ens surt al treballar amb MiraMon, 379,2 ha. L'error, de 3,2% de l'extensió, és acceptable.

mntanya del Maresme, i sobretot a la zona del Montnegre i el Corredor, la superfície cultivada era molt escassa, degut principalment a l'abundant extensió de bosc.²³ D'altres municipis que s'apropaven a aquests valors de Vilassar de Mar eren Arenys de Mar, Canet de Mar, Pineda i Malgrat de Mar, amb uns percentatges d'entre el 79% i el 88% de terra cultivada.²⁴

Les extensions i percentatges que surten de les tres fonts són força semblants, cosa que ens indica la fiabilitat de les fonts. A partir d'ara però, treballarem amb les dades que ens surten a partir del programa informàtic MiraMon. Sí podem fer un parell d'observacions que es desprenen de l'evolució de 1850 a 1858. Primer, la disminució d'extensió de vinya campa, que es tradueix, però, en una baixada en el conreu de la vinya i no del cereal, que augmenta el conreu per separat. Aquest fet es pot explicar per l'aparició de l'oïdi al municipi, que podia haver afectat ja el 1858 les vinyes. A l'apartat 6.1. es detallarà amb més precisió aquest fet. També podem veure l'existència d'una petita extensió d'horta ja l'any 1858.

A mitjans del segle XIX, el Maresme tenia encara una agricultura bàsicament de secà. Així, el 95,14% de les terres declarades el 1850 a Vilassar de Mar són terres de secà.

4.2.1. Els cereals

El cultiu per excel·lència era el cereal, que ocupava un total de 233,9 hectàrees (68,9% de la superfície cultivada total). El cereal cultivat era principalment el blat, però també es conreava ordi per emprar com a pinso per a alimentar el bestiar de treball. La major part d'aquest conreu es trobava cultivat juntament amb la vinya, aprofitant els espais entre fileres de vinya, el que s'anomena vinya campa, fet habitual i tradicional tant a la comarca com al Principat. Fins a un 73,7% d'aquesta superfície de cereal era conreada en vinya campa, cosa que ens indica la importància d'aquesta pràctica. Segons Llovet, aquesta pràctica anava en contra de la producció vinícola al repercutir negativament en

²³ NADAL, F, i URTEAGA, L. (1998): *L'evolució del paisatge.....*,p. 12-13.

²⁴ *Íbidem*.

el seu rendiment,²⁵ però hem d'entendre aquest fenomen del policultisme com una manera de diversificació, de jugar a varies cartes, dins d'una lògica comercial.

Com hem dit anteriorment, aquesta producció de cereals no era suficient per a alimentar la població, així que era necessari importar cereal d'altres contrades. Això no significa que tota la producció de cereals a Vilassar anés a l'autoconsum. Segurament, una part s'exportava via cabotatge o via camí del ral cap a Barcelona, Mataró o altres poblacions del voltant. Mataró s'havia caracteritzat ja des del segle XVI per tenir sempre collites de cereals deficitàries,²⁶ per tant, havia d'importar-les d'altres contrades, majoritàriament del Vallès, però això segur que representava una oportunitat per a agricultors d'altres municipis a prop d'aquesta vila com Vilassar per a introduir el seu producte al seu mercat.²⁷

Valerià Paül defineix com a agricultura periurbana de Barcelona aquell "*cinturó agrari de proximitat [a la ciutat], que la proveeix dels productes necessaris per a la seva alimentació*".²⁸ El Maresme, i per tant, Vilassar de Mar, ja estaven integrats en aquest sistema en ple segle XIX, participant en aquesta dinàmica. Al mapa 4.3. podem veure el principal conreu de cada zona d'aquest cinturó agrari de Barcelona. Els únics productors majoritaris de cereals eren el Vallès, principalment, el Delta del Llobregat, el Pla de Barcelona (però, molt escassament), i Vilassar de Mar. Però, tot i que Vilassar de Mar sigui un dels municipis parcialment especialitzats en la producció de cereal, ja que també era significatiu el cultiu de la vinya, era deficitari de cereal i l'havia d'importar del Vallès o per cabotatge. Per tant, no podem dir que Vilassar de Mar formés part del cinturó blader o sistema de franges bladeres que s'especialitzaven en produir i vendre cereal a les poblacions (Barcelona i demés viles de la xarxa) que n'eren deficitàries.

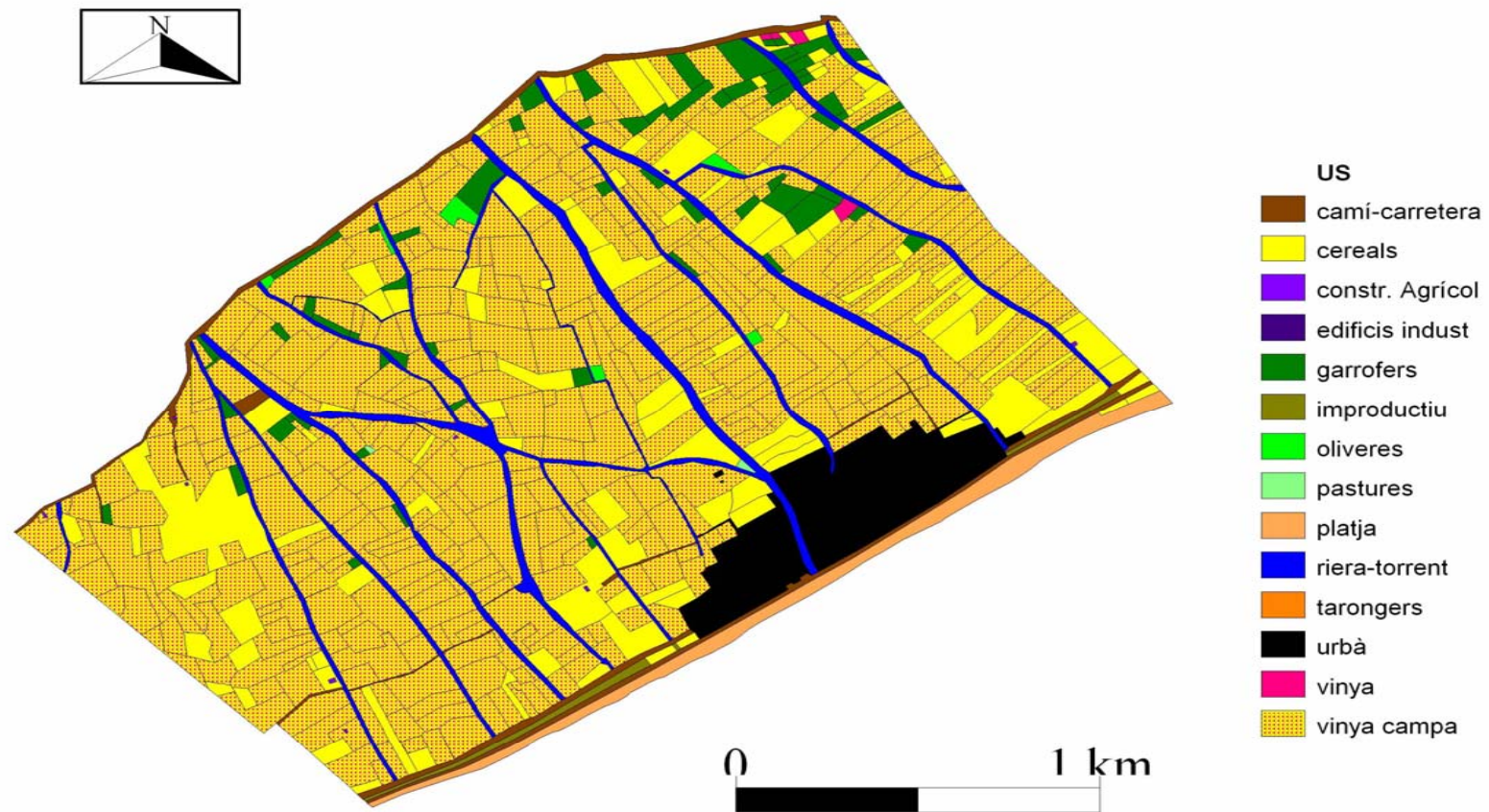
²⁵ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Caixa Laietana, Mataró, p. 216.

²⁶ *Ibidem*, p. 216.

²⁷ Com veurem a l'apartat 7.1., taula 7.2., Vilassar de Mar, tot i ser deficitària de cereals, exportava una petita quantitat de gra i farina.

²⁸ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais agraris metropolitans. Plans, gestions i conflictes territorials a la regió de Barcelona*, Tesi Doctoral presentada al Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional, Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 464.

Mapa 4.2. Mapa d'usos del sòl a Vilassar de Mar. 1850.

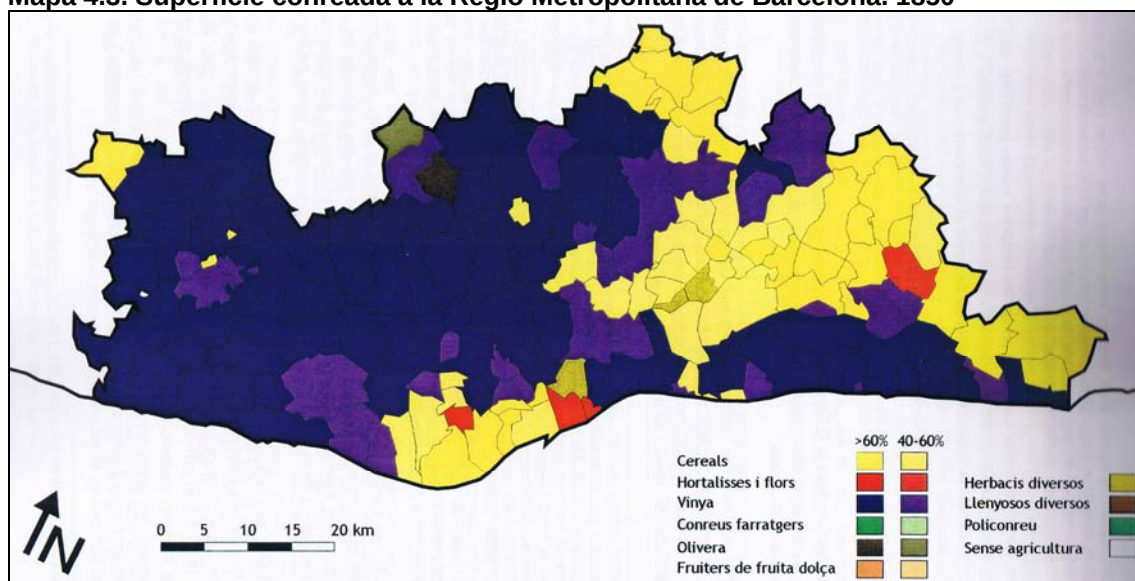

Font: Elaboració pròpia.

4.2.2. La vinya

Per la seva part, la vinya, ja sigui vinya campà com vinya densa, es situava com a segon cultiu de l'època amb un 23,27% de la superfície cultivada (88,23 hectàrees). Dins d'aquesta, una petita part corresponia a maiol, la vinya que encara no ha fructificat, cosa que indica un procés renovador de la vinya, i que aquesta encara aniria en augment durant la segona meitat del segle XIX, excepte els moments d'infecció per alguna malura.

Mapa 4.3. Superfície conreada a la Regió Metropolitana de Barcelona. 1850²⁹

Font: PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais....*, p. 489.

A la resta del Maresme, la vinya havia estat el cultiu predominant fins aleshores, degut a les elevades densitats de població que exigien un ús molt intensiu de la terra i a les oportunitats de connectar amb la intensa dinàmica comercial del cabotatge. Al camp de Mataró, per exemple, ja l'any 1757 era el principal ús amb una extensió de 621,3 hectàrees, 38% de la superfície conreada³⁰. L'any 1851, la superfície conreada a Mataró havia crescut a 1.019,83 hectàrees, i a tota la comarca ja suposava entre un 40% i un 60%³¹.

²⁹ S'ha de tenir en compte que V. Paül suma la vinya campà amb la vinya espessa, prescindint de la gran quantitat de cereal que contenia.

³⁰ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens....*, p. 213.

³¹ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació....*

Hi ha testimonis de l'excel·lència del vi de Mataró i del Maresme en general. Es tractava d'un vi claret.³²

El vi gaudia d'un gran comerç internacional ja a l'època, sent un dels productes més rendibles, si no el que més. Els municipis del litoral tenien l'avantatge competitiva d'un transport ràpid i de llarga distància que els permetia superar les dificultats de comunicació abans de la revolució dels transports. Això explica la clara vocació vitícola i comercial del Maresme.

Una part d'aquest vi s'exportava des del XVIII al Regne Unit i s'intercanviava per bacallà i altres mercaderies.³³ La resta del vi de Vilassar de Mar, i de la comarca en general, a meitats del vuit-cents s'embarcava cap a Mataró i/o Barcelona, i des d'aquí, sense tocar terra, s'exportava cap a Cadis i Amèrica principalment. D'Amèrica s'intercanviava per sucre. Un subproducte del vi, l'aiguardent, també va gaudir d'aquest cicle i va ser rentable pels seus productors. Bona prova és la construcció de varies fàbriques d'aiguardent al voltant del Mataró. Fins i tot, productors de més a l'interior com el Vallès van especialitzar-se en aiguardent en lloc de vi, ja que arribava en bon estat de conservació al punt d'embarcament i era un producte de més valor afegit per unitat de pes.

Així, tenim que dos dels tres cultius tradicionals de l'agricultura mediterrània, vinya i cereals, encara continuaven dominant el paisatge vilassarenc a mitjans del vuit-cents, representant en conjunt el 82,2% de la superfície total i el 94,9% de la superfície cultivada.

4.2.3. L'horta

L'any 1850 només hi havia 16 hectàrees de terres de regadiu a Vilassar de Mar, que devien extreure l'aigua d'algun pou o mina, ja que de rierol no n'hi ha en tot el poble, ni d'aigua superficial que es pugui aprofitar ni de cap font

³² PONZ, A. (1972): *Viage de España: en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, Atlas, Madrid, vol. 14, p. 99-106.

³³ Sobre el sistema comercial català del XVIII i XIX, vegeu VALLS, F., (2003): *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Eumo/Universitat de Vic, Vic.

natural en tot el terme municipal. Per tant, la possibilitat de que existís una horta considerable era nul·la. No obstant, hi ha testimonis de gent que afirmen haver vist petits horts. Joseph Townsend queda encisat per com a Mataró aconseguien aigua de la terra per mitjà d'una sinya molt senzilla per regar-la, esdevenint aquesta més fèrtil. A Vilassar de Mar, Francisco de Zamora, a finals del segle XVIII, narra com davant de les cases hi havia hortets.³⁴ Igualment, aquests havien d'estar regats amb aigua de pou i els devien abonar amb l'ús tradicional dels fems. Al pati posterior de cada casa, que es coneix com eixida, hi havia un pou per a l'abastament de la casa. S'extreia l'aigua amb galledes i s'emmagatzemava al safareig on es rentava la roba i es regava l'eixida i l'hort del davant. Quan va arribar l'aigua de mina, aquesta aigua també s'aprofitava a través del safareig. En moltes cases encara hi ha les conduccions de tub de ceràmica que s'usaven per a regar des del safareig de l'eixida. Aquests hortets sí que podem dir que serien per a l'autoconsum de la família i, per tant, no podem deduir-hi que l'horta tingués cap paper comercial en l'economia de l'època. A part d'aquests hortets, com deiem, hi havia algunes zones més extenses fora del nucli urbà (mapa 6.2.) que es regaven amb aigua de les mines que feien funcionar els molins o amb aigua d'algun pou extreta amb sínies

4.2.4. Altres conreus

El tercer cultiu tradicional mediterrani, les oliveres, tenen una presència testimonial ocupant només 1,2 hectàrees (0,32% de la superfície total). El poc profit que implicaven aleshores les oliveres, a causa de la incertesa de les anyades, va fer que anessin perdent pes en el paisatge vilassarenc. Llovet també dona com a causa de la pèrdua sostinguda d'aquest cultiu la manca de gent per a collir les olives³⁵. No obstant, això no deuria ser una causa a Vilassar de Mar, degut a les elevadíssimes densitats de població que hem vist que tenia. El fet que hi hagués opcions més remuneradores per emprar aquests braços sembla el factor més rellevant.

³⁴ DE ZAMORA, F.: *Diario de los viajes hechos en Cataluña.....*

³⁵ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens.....*, p. 218.

En canvi, un altre arbre fruiter, el garrofer, sí tenia una presència important, no tant per la seva extensió real, però sí pel significat, i va anar substituint les oliveres. Segons Llobet, a principis del XVIII hi havia 20 hectàrees a Alella i una major dispersió en tota la comarca, i al segle XIX aquesta extensió havia augmentat.³⁶ També Madoz al seu *Diccionario* de 1850 comenta la presència de garrofers en multitud de pobles, entre els quals cita a Vilassar de Mar.³⁷ Segons el cadastre de 1850, es comptaven a Vilassar un total de 727 garrofers, repartits en 115 plantacions. Ocupaven un total de 16,2 hectàrees, el 4,8% de l'àrea cultivada. No obstant, aquesta extensió deuria de ser major, però com hem dit anteriorment no s'especifica l'extensió ni a la memòria ni al mapa, i tot i haver donat una amplada de 20x20 a aquests arbres, al mapa resultant de MiraMon ens surt aquesta xifra més minsa. Si multipliquem aquest nombre de garrofers per l'amplada anterior dóna un total de 29 hectàrees.

Sigui com vulgui, es tractava d'un arbre fruiter que es va generalitzar al Maresme litoral, sobretot als marges dels vinyars, i que proporcionava un ingrés complementari. El garrofer té la important propietat de fixar nitrogen, actuant com a planta millorant del sòl. Serveix, principalment, com a alimentació per als animals de tir, als quals se'ls havia d'alimentar sobre el terreny. Les garrofes es collien (es collia tota la tavella de la garrofa no només la llavor) i es guardaven seques en sacs o en piles a les golfes i als graners de les cases de pagès per alimentar al bestiar durant tot l'any. Podem interpretar el garrofer com una resposta al desafiament d'intensificar l'ús del territori. Davant la pressió poblacional que demandava cereals per a la seva alimentació, el garrofer actuava com a estalviador d'una part de la producció local o la importació d'ordi que s'havia de fer. A més, al trobar-se Vilassar de Mar ben enmig del camí del ral, el seu producte es podia col·locar fàcilment als animals que actuaven com a transport que passaven contínuament pel poble, i els excedents també es venien al Mercat del Born a Barcelona.

Acabarem aquest apartat fent menció a un altre fruiter que havia tingut un cert protagonisme a la comarca, però que ara l'havia perdut del tot a Vilassar. Ens

³⁶ LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria.....", p.42-43 i 51.

³⁷ Citat a LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria.....", p. 56.

referim als cítrics: tarongerars i llimoneres. Hi ha constància de la presència de tarongers i llimoners a Vilassar i el Maresme. Antoni Ponz al seu llibre *Viaje de España* de 1788 així ho certifica, dient que hi havia molts tarongers i llimoners des de Mataró fins a Alella. Luis Guardiola a la seva monografia sobre Sant Joan de Vilassar literalment diu que al segle XIX “el camp és perfumat pels tarongers i els llimoners que dominen la flora vilassanessa”. El diccionari de la S.B.M.I.C.L.D. confirma l'existència d'aquests fruiters a meitat centúria³⁸. Segons Guardiola, la platja de Vilassar “estava habilitada pel carregament dels fruits àcids amb destinació a França, especialment a Marsella”.³⁹ Probablement, aquest carregament provenia d'altres municipis com Vilassar de Dalt, actuant la platja de Vilassar de Mar com redistribuidor de la fruita ja que a la nostra investigació, però, a l'any 1850 només hem trobat 11 tarongers a tot Vilassar de Mar, rebaixant aquest protagonisme dels cítrics al nostre municipi.

³⁸ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar. Monografía*, Gràfiques García, Vilassar de Mar, p. 391.

³⁹ *Íbidem*

5. VILASSAR DE MAR EL 1950

5.1. Demografia

A l'apartat 4.1. hem vist com Vilassar de Mar, igual que el Maresme, pateix un cert estancament de població a finals del segle XIX. A partir de l'inici del segle XX, aquesta crisi es supera i continua amb un creixement sostingut fins a mitjans de segle, només aturat per la Guerra Civil, quan es produeix un decreixement demogràfic. A l'acabar la guerra el creixement es reprèn, però deu anys després encara no havia recuperat el nivell poblacional assolit durant la Segona República, màxim punt històric de població fins aleshores amb 3.941 habitants.

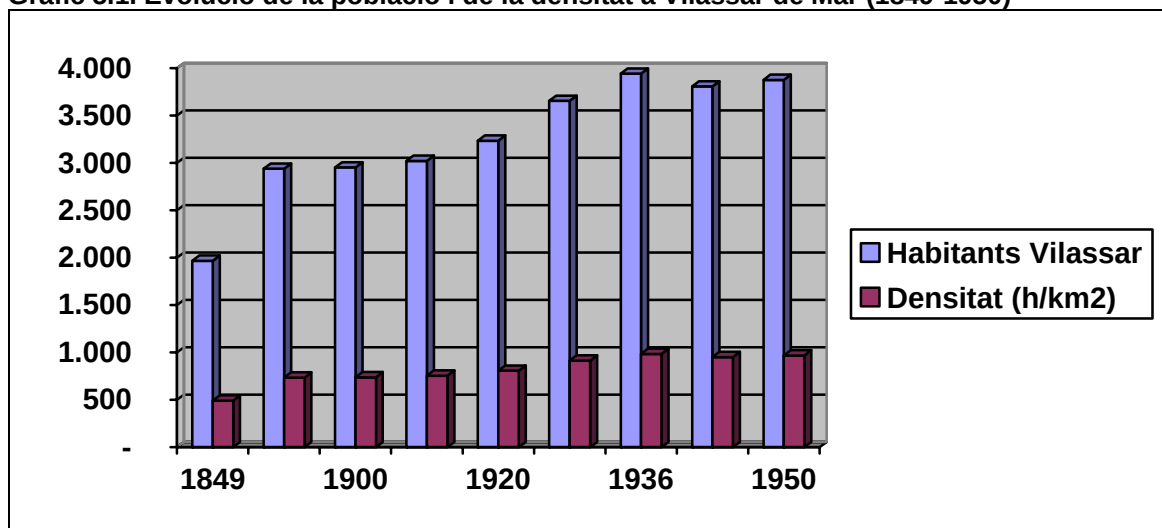
Taula 5.1. Total població i densitats de Vilassar de Mar, Maresme i Catalunya, 1849-1950.

Anys	1849	1860	1900	1910	1920	1930	1936	1940	1950
Habitants Vilassar	1.968	2.938	2.953	3.021	3.235	3.655	3.941	3.807	3.875
Densitat (h/ km ²)	492	734,5	738,25	755,25	808,75	913,75	985,25	951,75	968,75
Habitants Maresme	-	70.547	71.571	76.385	84.301	97.056	100.267	99.649	104.163
Densitat Maresme (h/km ²)	-	177	180	192	212	224	252	250	261
Densitat Catalunya	-	-	72,9	76,9	91,7	100,1	-	102,5	113,8

Font: Elaboració pròpia a partir J.Rosés (1989); S. Llobet (1955); Gómez, Mateu i Fernández (1985)

L'alta densitat del municipi va en augment, quasi es dobla en el segle que ha transcorregut, arribant a tenir 985 habitants per km² l'any 1936. Aquest fet, òbviament, fa disminuir l'extensió disponible per habitant (veure taula 5.2), fent més fort encara el desafiament al qual s'enfronta el municipi per a satisfer la demanda dels seus habitants.

Gràfic 5.1. Evolució de la població i de la densitat a Vilassar de Mar (1849-1950)

Font: Elaboració pròpia a partir de les mateixes fonts citades a la taula 6.1.

Taula 5.2. Hectàrees totals i cultivades disponibles per habitant a Vilassar de Mar (1849-1950)

Anys	Nombre d'habitants	Hectàrees totals disponibles per habitant	Hectàrees cultivades per habitant
1849	1.968	0,2	0,172
1860	2.938	0,133	0,102
1900	2.953	0,132	s.d.
1910	3.021	0,130	s.d.
1920	3.235	0,121	s.d.
1930	3.655	0,107	s.d.
1936	3.941	0,099	s.d.
1940	3.807	0,103	s.d.
1950	3.875	0,101	0,079

Font: Elaboració pròpia a partir de les mateixes fonts citades a la taula 6.1.

5.2. El paisatge de Vilassar de Mar cap a 1950

A partir del mapa cadastral i la memòria corresponent aixecat per Hisenda l'any 1950 podem reconstruir el paisatge vilassanès de mitjans segle passat. El podem veure al mapa 5.2. A la taula 5.3. tenim els usos del sòl amb les seves extensions.

28

Taula 5.3. Usos del sòl a Vilassar de Mar, 1950.

Ús	Extensió (ha)	% sup. total	% sup. cult.
Cereals	56,5	14,4	18,8
Garrofers	4,5	1,1	1,5
Horta	236,3	60,3	78,6
vinya	3,5	0,9	1,2
TOT SUP CULT	300,8	76,7	100,0
Erm	8,9	2,3	
Infr. Hidràuliques	1,6	0,4	
Constr. agrícoles	2,1	0,5	
SAU	313,4	79,9	
Camí-carretera	14,2	3,6	
Edificis industrials	0,1	0,0	
Urbà	41,3	10,5	
TOT. URBANITZAT	55,6	14,2	
Riera-torrent	11,7	3,0	
Improductiu	0,2	0,1	
Altres	11,1	2,8	
TOTAL	392	100,0	

Font: Elaboració pròpia

Aquestes xifres es comentaran àmpliament a l'apartat 6, on s'analitzaran les causes i l'evolució dels usos del sòl a Vilassar entre 1850 i 1950. De moment, només comentar l'aparició de l'horta, dominador absolut del paisatge vilassarenc a mitjans del segle passat; la disminució important però encara permanència dels cereals i la quasi desaparició total de la vinya.

Taula 5.4. Superfície cultivada declarada i real.

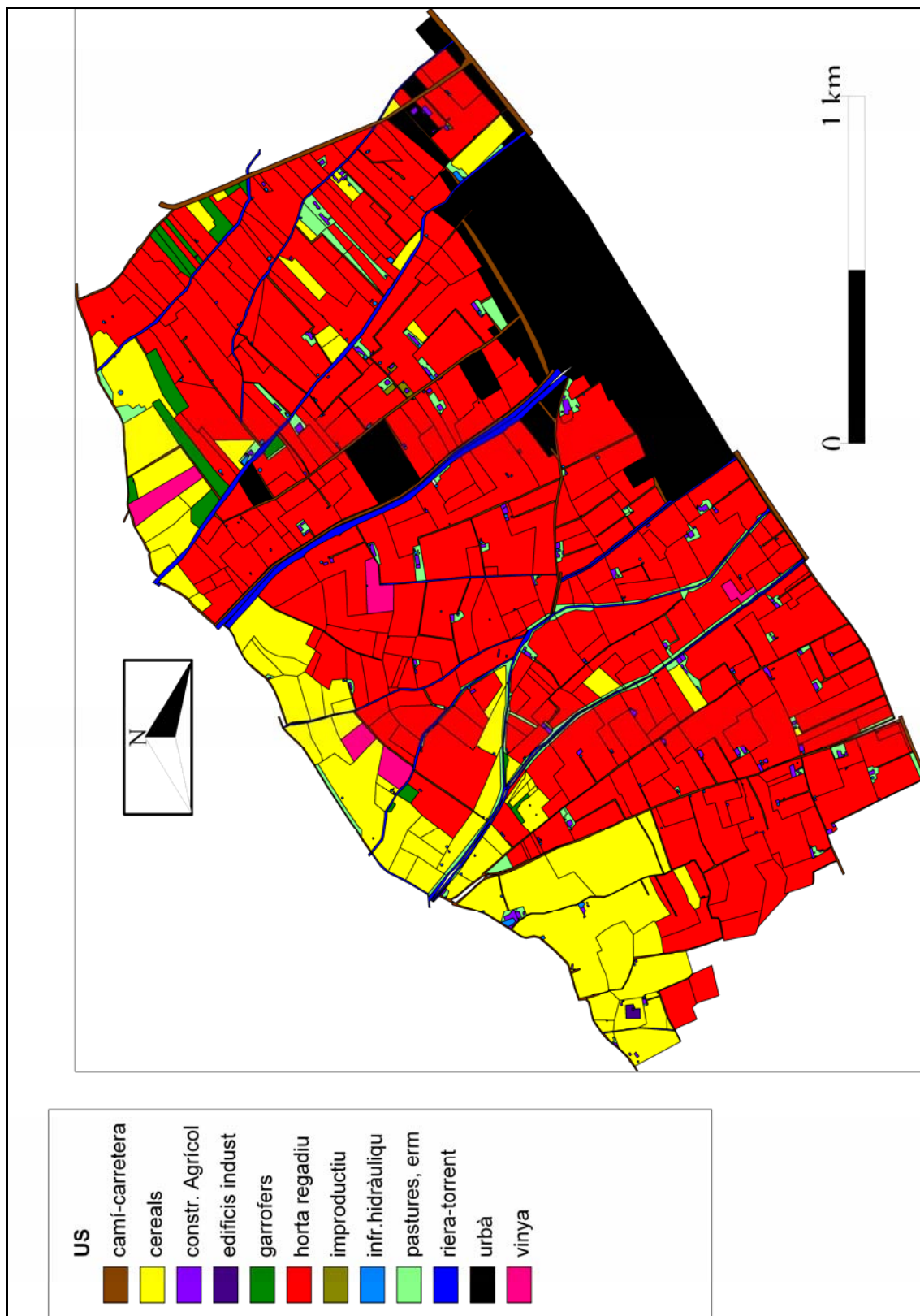
	Superfície total (ha)	Superfície cultivada (ha)	% terres cultivades
Superfície declarada	392	322,9	82,4%
Superfície real	392	300,8 ⁴⁰	79%

Font: Elaboració pròpia

En aquest cas, la superfície declarada al llibre del cadastre de 1950 surt una mica superior a la que hem calculat amb SIG a partir del mapa cadastral aixecat sobre el terreny a la mateixa data (taula 5.4.). No obstant, la diferència és mínima, cosa que indica la fiabilitat i objectivitat de les dades del cadastre. El percentatge de terres cultivades encara continua sent molt elevat, al voltant del 80% de la superfície total del municipi.

⁴⁰ És la superfície que ens surt una vegada treballat el mapa amb MiraMon.

Mapa 5.1. Usos del sòl a Vilassar de Mar, 1950

Font: Elaboració pròpia

6. L' EVOLUCIÓ DE 1850 A 1950

Hem vist com el paisatge de 1950 era substancialment diferent al de 1850. En aquest apartat analitzarem amb profunditat aquests canvis i les causes que els van provocar. Veurem com la demanda exterior del municipi (la de Barcelona, sobretot, però també la de la resta de l'Estat, i la de fora del país) és la que marcarà la pauta en l'estructura de conreus de cada moment. Tenint en compte, també, algun xoc puntual que obligarà als vilassarencs a adaptar-se a la nova situació. És aquest fet, la gran capacitat dels agricultors de Vilassar per a adaptar-se a les noves situacions i desafiaments trobant nous usos pels seus camps, una de les característiques de l'agricultura vilassanesa durant aquest període de temps. Aquestes respostes consistiran en la quasi especialització contínua de Vilassar en productes concrets i la seva comercialització. Una especialització que era pràcticament la única sortida del camp vilassanès per a tenir èxit i ser rendible donades les seves condicions: molt baixa extensió de les seves parcel·les i alta densitat poblacional.

La matriu de canvi d'usos del sòl entre 1850 i 1950 ens permet examinar amb detall la permutació del paisatge, quantificant la part d'ús perdut i guanyat, cap a on ha anat a parar cada pèrdua, i d'on prové cada nou ús.

El primer que sobta és que entre 1850 i 1950 només 54,8 hectàrees (si comptem 2/3 de vinya campa com a cereal), un 14,54% de la superfície, es mantenen intactes. Aquesta dada ja ens dóna una pista del gran canvi sofert durant aquest segle.

6.1. La fi de la triada mediterrània

Els cereals eren el dominador del paisatge vilassarenc a mitjans segle XIX. A mida que va anar avançant el segle van anar perdent pes progressivament. A l'amillament de 1863 es pot comprovar com en una dècada havien perdut ja 36 hectàrees de terreny, un 15%, malgrat romandre encara com el principal ús agrícola. Durant l'últim terç del segle XIX va començar la davallada del cereal en favor de la vinya, primer, i dels conreus hortícoles posteriorment. Posició

que perdrà definitivament arrel de la crisi finisecular amb l'arribada de cereals d'Amèrica i la posterior disminució de preus cerealícoles. Aquest fet obligarà a l'abandonament del conreu, i només el reprendrà amb l'arribada del franquisme, que imposà el cultiu de cereal per a alimentar la població degut al tancament de fronteres. Això explica que l'any 1950 tinguem un altre cop la presència de cereals en el municipi amb 56,5 hectàrees.

Un petit exercici ens permet comprovar com, a pesar de que el cereal era el principal ús del sòl a mitjans segle XIX i durant la segona meitat (tot i anar perdent pes), era necessari la importació de gra i farina per a permetre la subsistència de la població. Primerament, el conèixer l'anomenat consum aparent o «manifest» (*apparent consumption*) ens dóna una pista sobre si el municipi era excedentari o deficitari i, si per tant, havia de recórrer a la importació de blat o no. El consum aparent o manifest, que seria el consum per habitant de blat en aquest cas, es pot calcular a través de la fórmula següent:

$$CA = [\text{Producció local} - (\text{Exportacions} - \text{Importacions})] / \text{Nombre d'habitants}$$

Suposant un consum aparent de 2,4 hl per persona i any,⁴¹ una producció local anual de 2.175,27 hl,⁴² i una població de 1.968 habitants o 2.938 habitants,⁴³ les importacions netes ascendirien a 2.968,93 hl l'any 1850 i 5.296,93 hl l'any 1860.

També es pot constatar, ara d'una manera més fefaent, les necessitats d'importació de gra de Vilassar de Mar a través de les entrades i sortides de gra per ferrocarril durant els anys 1884, 1885 i 1886, únics anys pels quals es disposa estadístiques de comerç per ferrocarril per estacions. Es pot veure com

⁴¹ GARRABOU, CUSSÓ, TELLO (en premsa): La persistència del conreu....; GARRABOU, CUSSÓ, TELLO, BADIA (en premsa): *Explaining agrarian specialization in an advanced organic economy: cereal production, consumption and trade in the province of Barcelona (Spain) in the mid-19th century*; SAGUER, E. (2005): *Treball agrari i reproducció econòmica*, p.139.

⁴² Producció cereals 1850 = rendiment per hectàrea x superfície cultivada. Segons GARRABOU, CUSSÓ, TELLO (en premsa): *La persistència ...*, Annex, el rendiment a Vilassar de Mar era de 9,3 hl/ha. Amb una superfície cultivada de 233,9 ha (veure taula 4.7) i treient 1.8 hl/ha per a la llavor, això ens dóna una producció de cereals de 2.175,27 hl.

⁴³ Veure taula 4.2

Taula 6.1. Matriu de canvi d'usos del sòl a Vilassar de Mar (1850-1950) Extensions en ha.

1850											
1950	NODATA	Camí/carretera	Cereals	Garrofers	Oliveres	Erm	Riera-torrent	Urbà	Vinya	Vinya campa	Total 1950
NODATA		2,7	2,5	1,1	0	0,1	1,3	0,2	0	11,5	19,4
Camí/carretera	3,3	0,7	2,3	0,2	0	0	0,6	0	0,1	7	14,2
Cereals	1	1,3	14,5	5,5	0,7	0	0,8	0	0,1	32,6	56,5
Construccions Agrícoles	0	0,1	0,4	0,1	0	0	0	0	0	1,5	2,1
Edificis industrials	0	0	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Garrofers	0,2	0,1	0,5	1,1	0	0	0,2	0	0	2,4	4,5
Horta	6,6	3,8	32,9	6,8	0,5	0	5,3	0	1,8	178,6	236,3
Improductiu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,2	0,2
Infraestructures hidràuliques	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,6	1,6
Erm	0,7	0,3	1,1	0,8	0	0	0,9	0	0	5,1	8,9
Riera / torrent	5,9	0	0,7	0,4	0	0	1,4	0	0	3,3	11,7
Urbà	3,4	0,2	5,5	0	0	0	0,8	18,8	0	12,6	41,3
Vinya	0	0,1	0,9	0,2	0	0	0	0	0	2,3	3,5
Total 1850	21,1	9,3	61,4	16,2	1,2	0,1	11,3	19	2	258,7	400,3

Font: Elaboració pròpia

Vilassar de Mar era importador net d'aquests productes, tot i que es pot intuir una certa disminució, potser deguda a l'augment de consum de patates i llegums (ja començades a produir al municipi) per part d'un sector més modest de la població⁴⁴ en uns anys que eren l'inici de la crisi finisecular. Si la nostra estimació del consum aparent a mitjan segle XIX era correcta, les entrades netes de cereal per ferrocarril només n'haurien cobert una part més aviat petita. Donat que el comerç de cabotatge sembla haver disminuït força durant la segona meitat del segle XIX, la diferència hauria d'haver arribat amb carro des de les zones excedentàries més properes del Vallès Oriental i Osona.

Taula 6.2. Entrades i sortides de gra i farina a Vilassar de Mar, 1884-1886, a través de la línia de ferrocarril Tarragona-Barcelona-França

Des de/ Cap a	1884			1885			1886		
	E	S	DIF	E	S	DIF	E	S	DIF
França	68.513	0	-68.513	67.947	0	-67.947	98.160	0	-98.160
Tarragona	692.576	3.168	-689.408	742.148	159.804	-582.344	609.412	133.560	-475.852
Total	761.089	3.168	-757.921	810.095	159.804	-650.291	707.572	133.560	-574.012

E=Entrades; S=Sortides; DIF=E-S.

Font: Elaboració pròpia a partir "Estadísticas línea TBF" dins *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. VII, p. 333 i ss.

L'altre cultiu bàsic del segle XIX, la vinya, també ha sofert canvis importants durant aquest període. A principis de la dècada de 1850 es trobava en un màxim històric a Catalunya. L'arribada de la plaga de l'oïdi l'any 1851 va suposar un primer gran impacte.⁴⁵ A pesar de que molts autors no han prestat gaire atenció a aquesta malura i les seves conseqüències, l'estudi per part de Francesc Nadal i Luis Urteaga dels amillaments de 1851 i 1853 dels municipis del Maresme els permet afirmar que l'oïdi va significar un gran dany sobre els vinyars, sobretot als municipis costaners. Segons aquests autors, el vinyar a l'any 1852 suposava un 65,8% de la terra conreada, mentre que l'any 1862 havia caigut fins al 44,4%.⁴⁶ Encara que no tinguin en compte la part de vinya campa que pertanyia a cereal o llegum i ho considerin tot com a vinya i, per tant, els valors absoluts no siguin tant grans, aquesta davallada és per tenir-la en compte. Un fet que demostra la importància d'aquesta plaga a l'època són els ajuts fiscals concedits l'any 1860 per la Diputació de Barcelona

⁴⁴ SAGUER, E. (2005) *Treball agrari...*, p.139.

⁴⁵ NADAL, F. i URTEAGA, L. (en premsa): *L'impacte geogràfic de la plaga de l'oïdi sobre el vinyar català: el cas de la comarca del Maresme (1851-1862)*, article en curs de publicació. Universitat de València.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 17-20.

a alguns municipis del Maresme. Ajuts que van sumar un total de 53.740 rals de velló.⁴⁷ És probable que Vilassar de Mar presentés una sol·licitud per tal d'aconseguir una rebaixa fiscal (el Maresme va ser la comarca on més municipis la van presentar, 22), però no li va ser concedida. Una tretina dels ajuntaments era reduir als amillaments la superfície cultivada. Aquesta pot ser la raó de que a l'amillament de Vilassar de Mar de 1863, la superfície cultivada sigui tant baixa, més baixa fins i tot que la de 1950. A la taula 6.2. podem veure aquest fet i copsar l'efecte de l'oïdi sobre Vilassar de Mar. De 88,24 hectàrees l'any 1850 (veure taula 4.5.) passem l'any 1863 a 64,92 hectàrees. Una reducció del 26% que es pot atribuir als efectes de l'oïdi.

Un testimoni de les conseqüències de l'oïdi és la següent crònica que Víctor Balaguer fa de Vilassar de Mar l'any 1857: *"...todo él es llano, se cosecha hasta cinco años atrás una cosecha regular de cuatro o cinco mil cargas catalanas de vino común, pero en el día esta cosecha es nula a causa del oídium..."*.⁴⁸

Taula 6.3. Usos del sòl a Vilassar de Mar, 1863

Ús	Extensió (ha.)	% total
Regadiu	23,1	7,6%
Cereal	197,6	65,6%
Vinya	64,9	21,5%
Garrofer	15,6	5,2%
Total cultivat	301,3	100,0%

Font: Llobet (1955)

L'aplicació de l'ensofrat a les vinyes va significar l'aturada de l'oïdi, que va anar reculant a partir de 1858 a mida que els agricultors es decantaven per aquesta mesura. Precisament, una manera de contrastar el veritable impacte de l'oïdi sobre els vinyars catalans seria utilitzar les entrades de sofre al Principat com un indicador del grau d'impacte de la malura. A la taula 6.4. tenim les importacions de sofre de l'estat espanyol i de la duana de Barcelona per via marítima entre els anys 1857 i 1865. Malgrat una clara progressió amb uns pics els anys 1859 i 1863 que representaria un augment de les importacions per combatre l'oïdi no ens atrevim a afirmar aquest fet, ja que necessitaríem saber les importacions corresponents als anys anteriors a 1857, quan va fer acte de

⁴⁷ *Ibidem*, p. 15-16.

⁴⁸ Citat a POMÉS, J. (1991): *Les "Mataró's Potatoes" i el cooperativisme agrari al Maresme (1903 – 1939)*, Caixa d'Estalvis Catalana, Mataró, p. 11.

presència la malura, per tal de veure el comportament durant tot el procés complet. No obstant, hi ha un fet que sí que pot ser símptoma clar de la importància d'aquesta malura i de la utilització de sofre com a cura de la mateixa als vinyars. Es tracta de la introducció a partir de 1861 del concepte de “Azufre para cura de los viñedos” als llibres de comerç exterior. Fins aleshores, les quantitats de sofre importades es classificaven segons fossin mineral o refinat. Aquesta novetat ens dóna una idea de la transcendència que havia comportat l'existència de l'oïdi i la lluita contra aquest amb sofre.

Taula 6.4. Importacions de sofre a Espanya i Barcelona, 1857-1865. (Kg.)⁴⁹

ANY	ESPANYA			BARCELONA		
	Mineral o refinat	Per a cura dels vinyars	Total	Mineral o refinat	Per a cura dels vinyars	Total
1857	430.566	0	430.566	s.d.	s.d.	s.d.
1858	621.632	0	621.632	s.d.	s.d.	s.d.
1859	1.089.260	0	1.089.260	s.d.	s.d.	s.d.
1860	661.733	0	661.733	s.d.	s.d.	s.d.
1861	694.744	30.571	725.314	s.d.	s.d.	s.d.
1862	488.623	879.870	1.368.493	0	632.129	632.129
1863	2.323.169	3.060.337	5.383.506	1.741.013	1.320.687	3.061.700
1864	0	0	0	0	0	0
1865	0	0	0	0	2.614.267	2.614.267

Font: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents.

Una característica que es desprèn de les dades anterior és la importància de Barcelona (entengui's Catalunya) dins la importació total espanyola de sofre. Pels anys que en tenim dades, un elevat percentatge d'importacions espanyoles pertany a importacions realitzades per la duana de Barcelona. Així, l'any 1862 el 72% de les importacions de sofre per a cura dels vinyars corresponien al port de Barcelona. L'any següent, aquest percentatge baixava al 43% però la proporció total de sofre encara suposava el 57% de la total estatal. Aquest fenomen ens indica la major exposició a aquesta malura que semblen haver patit especialment les zones litorals, el Maresme entre elles.

Si mirem el total de sortides de vins i aiguardents per cabotatge dels ports amb duana de la província de Barcelona entre 1857 i 1863 es veu, fins i tot, un augment de les sortides fins 1862, amb un descens a partir d'aquest any. No

⁴⁹ A la font original les quantitats s'expressen en quintars. Per passar-ho a quilograms he utilitzat la conversió 1 quintar = 46,04 kgs.

obstant, no podem inferir a partir d'aquestes dades que aquell descens es degué a l'efecte de l'oïdi. També es podria deure a la caiguda en importància del transport per cabotatge a causa de l'aparició del ferrocarril.

Taula 6.5. Sortides de vins i aiguardents per cabotatge (quintars).

ANY	BARCELONA	ARENYS DE MAR	MALGRAT	MATARÓ	SITGES	VILANOVA I LA GELTRÚ	TOTAL (quintars)	TOTAL ⁵⁰ (hl)
1857	90.440	8.387	6.344	108	16.053	212.856	334.188	153.927
1858	62.302	5.070	1.207	0	16.905	281.632	367.116	169.093
1859	90.712	5.942	834	0	7.500	306.329	411.317	189.453
1860	101.754	10.683	877	0	7.048	333.100	453.462	208.865
1861	88.764	5.320	1.255	0	6.869	356.546	458.754	211.302
1862	110.294	3.795	2.043	0	7.368	309.398	432.898	199.393
1863	53.217	132	1.411	0	2.420	219.830	277.010	127.591

Font: *Estadística del Comercio por Cabotaje* dels anys corresponents.

Hagi suposat o no realment l'oïdi un cop fort per a l'agricultura vitícola, el cert és que va provocar un efecte estimulador. Els augments de preu del vi conseqüents van provocar una expansió del conreu generalitzada. Des d'aquest moment la vinya es va recuperar i va agafar una embranzida espectacular a tot Catalunya que no es va aturar fins a l'arribada d'una altra malura amb uns efectes socio-econòmics molt més devastadors que la de l'oïdi, la fil·loxera. Fins a aquest moment, la vinya va anar guanyant terreny. Principalment, per la demanda de vi per a l'exportació.

Des de principis del segle XIX, el mercat principal pel vi català havia estat l'americà, sent Cuba i Puerto Rico els principals compradors, conformant un sistema comercial en el qual s'exportava vi a canvi d'importacions de cotó en floca.⁵¹ La Guerra de Secessió nord-americana va provocar l'anomenada "fam de cotó" al tancar els seus ports, i alhora, una baixada de les exportacions de vi cap a aquell continent durant els primers anys de la dècada dels seixanta, com veiem a la taula 6.6. La solució passà per una reestructuració comercial, on

⁵⁰ Per fer la conversió a hectòlitres s'ha utilitzat 1 quintar = 46,06 kgs i s'ha interpretat la mateixa equivalència per a litres. S'ha de tenir en compte que per fer una conversió correcta a litres hauríem de saber les densitats de cada vi (un vi blanc pot tenir diferent densitat que un vi negre, per exemple), però malauradament ens manquen dades al respecte.

⁵¹ Sobre la formació i desenvolupament d'aquest sistema comercial, origen de la industrialització a Catalunya, vegeu l'obra de VALLS, F. (2003): *La Catalunya atlàntica*, Vic, Eumo Editorial. També, PASCUAL, P.(1990): *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Editorial Crítica, p.170-210.

Brasil i el Río de la Plata, sobretot, prengueren el relleu,⁵² fet que va permetre que les exportacions es recuperaren a partir de la dècada següent.

Des de la platja de Vilassar s'embarca vi cap a Barcelona que era, posteriorment, redestinat cap a Amèrica. No obstant, sembla que era el ferrocarril el medi pel qual m  s vi es transportava cap a Barcelona per a ser reexpedit posteriorment. També, cap al voltant de 1870, es tenen notícies d'exportacions directes cap a Amèrica des de Vilassar de Mar. Concretament, el ciutadà Joan Carrau va ser el pioner i va obtenir un bon mercat i un bon preu.⁵³

Taula 6.6. Evolució de les exportacions de vi des dels ports amb duana de la província de Barcelona, 1861-1900.(HI)

ANY	EXP.	IN	ANY	EXP.	IN	ANY	EXP.	IN	ANY	EXP.	IN
1861	388.083	45	1871	786.420	91	1881	547.437	63	1891	1.080.447	125
1862	473.729	55	1872	740.036	85	1882	1.197.324	138	1892	1.012.759	117
1863	480.773	55	1873	1.009.504	117	1883	1.020.922	118	1893	1.083.716	125
1864	573.485	66	1874	800.809	92	1884	902.017	104	1894	1.050.883	121
1865	427.171	49	1875	802.158	93	1885	1.019.743	118	1895	1.098.125	127
1866	455.717	53	1876	861.781	99	1886	1.134.197	131	1896	981.913	113
1867	427.686	49	1877	822.415	95	1887	1.114.026	129	1897	1.952.244	225
1868	634.833	73	1878	849.418	98	1888	935.130	108	1898	946.466	109
1869	628.741	73	1879	1.054.994	122	1889	1.171.538	135	1899	694.137	80
1870	619.476	71	1880	1.274.449	147	1890	976.398	113	1900	627.214	72
Mitja	510.969	59	Mitja	900.198	104	Mitja	1.001.873	116	Mitja	1.052.791	122

IN=   ndex de base 100= mitja dels anys 1861-1900.

Font: *Estadísticas del comercio exterior de España*, dels anys corresponents.

Al mercat americà es sum  , a partir de 1865, el mercat francès i d'altres europeus, als quals aquell país subministrava. La causa la trobem en què la fil  loxera ja havia fet acte de presència a França, obligant a aquesta a augmentar les compres de vi, cosa que va motivar un nou augment de superfície vitícola al Principat, degut a l'alt preu que es pagava pel vi.⁵⁴

Vilassar de Mar segurament que va gaudir d'aquesta febre amb augments de la superfície vitícola, però també va tenir efectes positius sobre d'altres sectors, principalment aquells que n'eren complementaris. Per exemple, un bon nombre

⁵² VALLS, F. (2003) *La Catalunya atlàntica*, p.406 i ss.; PASCUAL,P. (1990) *Agricultura i industrialització*..., p.179 i ss.

⁵³ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar*..., p. 392.

⁵⁴ PUJOL, J. (1984): "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i 1932". *Recerques*, num. 15, p. 57-78; PASCUAL, P. : *Agricultura i industrialització*..., p.206-209; LLOBET, S.: *De geografia agraria*..., p. 59.

de boters es van establir a Vilassar, amb tanta importància que arribaren a constituir una organització.⁵⁵

Juntament amb aquests mercats, es va formar el mercat interior espanyol, sobretot arran de les polítiques liberals proteccionistes i de la construcció del ferrocarril i el consegüent millorament en les condicions del transport. Aquest millorament va permetre tres coses: que zones de l'interior que abans no tenien accés a xarxes de transport ara sí les tinguessin, i així es convertien en nous mercats potencials; que d'altres zones també de l'interior, al tenir ara una sortida pels seus productes, es convertissin en productores de vi, augmentant així la seva superfície de vinya, en detriment de zones boscoses i del conreu del cereal (que, com hem vist, patia alhora una crisi per l'arribada de cereal americà); i l'abandonament de la producció d'aiguardent en favor de la de vi, de més qualitat, ara que aquest es podia transportar en perfecte estat fins al punt d'embarcament.⁵⁶ Efectivament, el ferrocarril va contribuir i reforçar aquest procés d'especialització vitivinícola, donant sortida als excedents vitícoles i permetent la importació del blat necessari, provinent majoritàriament de l'Espanya interior.⁵⁷ L'entrada en escena del ferrocarril va significar també una reducció dels costos en el transport de mercaderies⁵⁸ que va comportar el transvasament de càrrega del tràfic de cabotatge i carros cap al de línies fèrries.⁵⁹ Aquesta pèrdua d'importància del transport per cabotatge en favor del ferrocarril es pot constatar clarament en el pes que tenia cada mitjà de transport. A la taula 7.7. es veu com l'ús del cabotatge en el transport de vins

⁵⁵ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar*..., p. 59.

⁵⁶ COLOMÉ, J. coord. (2003): *De l'aiguardient al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, el 3 de vuit i Ramon Nadal editor, Barcelona.

⁵⁷ GARRABOU, R.; TELLO, E.; CUSSÓ, X. (en premsa): *L'especialització vitícola catalana i la formació del mercat blader espanyol: una nova lectura socio-ambiental dels sistemes agraris a la província de Barcelona a la segona meitat del segle XIX*, p. 8; PASCUAL, P.: *Agricultura i industrialització* ..., p. 108.

⁵⁸ Per a un estat de la qüestió i revisió de la historiografia sobre el paper del ferrocarril com a integrador del mercat espanyol i disminució dels costos de transports interiors, vegeu HERRANZ, A. (2007): "La reducció de los costes de transporte en España, 1800-1936", a *Cuadernos Económicos de ICE*, NUM. 70, P. 183-203. També, vegeu BARQUÍN, R. (1997): "Transporte y precio del trigo en el siglo XIX: Creación y reordenación de un mercado nacional", a *Revista de Historia Económica*, núm. 1, p. 17-51.

⁵⁹ PASCUAL, P.: *Agricultura i industrialització* ..., p.124; PASCUAL, P. (1988): "Ferrocarrils i circulació mercantil a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX", a *Recerques. Homenatge a Pierre Vilar*, num. 21, vol. II, p. 125-161.

durant els anys 1884, 1885 i 1886 era molt minso comparat amb el volum transportat pel ferrocarril.

Taula 6.7. Volum de vins transportats per mitjà de cabotatge, la línia de ferrocarril TBF i l'expedit pels ports catalans cap a l'estranger, 1884-1886.

Mitjà de transport	1884	1885	1886
Comerç exterior ^a (vaixell)	902.017 hl	1.019.743 hl	1.134.197 hl
Ferrocarril ^{aa}	1.174.115 hl	1.304.648 hl	1.128.468 hl
Cabotatge ^{aaa}	39.569 hl	25.098 hl	29.063 hl

^a Volum expedit des dels ports amb duanes de la província de Barcelona. ^{aa} Volum de vins amb sortida des de Portbou cap a França, provinents de la línia de ferrocarril TBF. ^{aaa} Volum expedit des dels ports amb duana de la província de Barcelona.

Font: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents; "Estadísticas línea TBF" dins *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. VII, p. 333 i ss.; *Estadística del Comercio por Cabotaje* dels anys corresponents.

Dels tres mercats, americà, europeu i interior, el més important va continuar sent l'americà, tot i que donava signes d'esgotament i que va ser l'impuls de les exportacions a França el que va ajudar decisivament a l'etapa d'or de les exportacions vitivinícoles.⁶⁰

Taula 6.8. Pes de les destinacions dels vins expedits des dels ports de la província de Barcelona, 1866-1887.

Any	Total sortides (hl)	% Europa i Àfrica	% Amèrica	% Àsia i Oceania
1866	455.717	3,05	96,20	0,76
1867	427.686	6,53	92,44	1,03
1868	634.833	2,91	96,42	0,67
1869	628.741	1,04	98,96	0,00
1870	619.476	1,60	97,99	0,41
1871	786.420	1,26	97,84	0,91
1872	740.036	6,66	91,99	1,34
1873	1.009.504	13,42	85,84	0,74
1874	800.809	10,37	88,59	1,04
1875	802.158	4,08	93,46	2,46
1876	861.781	6,52	81,69	11,79
1877	822.415	5,80	93,16	1,04
1878	849.418	21,20	76,77	2,04
1879	1.054.994	31,01	68,15	0,84
1880	1.274.449	43,32	55,26	1,42
1881	547.437	94,45	2,17	3,38
1882	1.197.324	33,78	63,98	2,24
1883	1.020.922	26,46	71,53	2,01
1884	902.017	22,20	76,10	1,71
1885	1.019.743	27,79	70,44	1,69
1886	1.134.197	34,00	64,58	1,43
1887	1.114.026	23,71	74,48	1,81

Font: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents

⁶⁰ PASCUAL, P.: *Agricultura i industrialització.....*, p. 202 i s.; VALLS, F.: *La Catalunya atlàntica.....*, p. 406 i s.

Pel que fa a Vilassar de Mar, els seus vins tenien una sortida cap a Barcelona, bé per a ser consumits a la capital o bé per a ser reexpedits posteriorment, tal com he explicat més amunt. També hi havia, però, una part de la producció amb destinació directe cap a França per via del ferrocarril (taula 6.9.)

Taula 6.9. Sortides de vins des de l'estació de ferrocarril de Vilassar de Mar, 1884-1886.(Kg.)

Direcció	1884	1885	1886
França	1.500	21.700	1.563
Barcelona	432.064	85.236	418.209
Total	433.564	106.936	419.772

Font: "Estadísticas línea TBF" dins *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. VII, p. 333 i ss.

La dècada dels vuitanta, fins a l'arribada de la fil·loxera, constitueix el punt àlgid de l'etapa prefil·loxèrica. L'arribada de l'insecte i el seu avenç progressiu va acabar amb aquest període i va significar un sotrac per a l'economia catalana de sobra conegut i explicat.⁶¹ S'iniciava l'anomenada crisi finisecular, que afectava a dos dels típics productes mediterranis, el cereal i la vinya. El resultat fou una forta caiguda de la superfície conreada, que va caure fins a la meitat a tot Catalunya.⁶²

La sortida a aquesta crisi passava per tres opcions: l'abandonament definitiu, el canvi de conreu, o la replantació amb ceps resistents a la malura.⁶³ Segons sembla dos cultivadors del Maresme van ser dels primers a provar a Espanya la replantació amb ceps americans, resistents a la plaga. Un d'ells, de la família Almera, era de Vilassar de Mar.⁶⁴ Hi ha indicis de què a Vilassar de Mar es van replantar els vinyars i aquests van gaudir d'un nou esplendor al voltant de 1919, data en què Luis Guardiola diu que va ser el màxim històric de terra conreada amb aquest cultiu.⁶⁵ No tenim altres dades per a confirmar-ho, però sabem de cert que a mitjans del segle XX la vinya havia pràcticament desaparegut amb només 3,5 hectàrees conreades, havent perdut la quasi totalitat del seu territori en favor de l'horta, com podem veure a la matriu de canvi d'usos. La pràctica centenària de la vinya campa ja s'havia perdut feia dècades.

⁶¹ Vegeu PUJOL, J.: *Les crisis de malvenda...*; GARRABOU, R. I PUJOL, J. (1987): "El canvi agrari a la Catalunya del XIX", a *Recerques*, num. 19, p. 35-83.

⁶² GARRABOU, R. I PUJOL, J. (1987): "El canvi agrari...", p.67.

⁶³ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais...*, p. 510-511.

⁶⁴ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar...*, p. 392.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 392 i ss.

Resulta significatiu que l'abandonament del cultiu de la vinya després de la fil·loxera es produís justament al Maresme, una de les primeres comarques catalanes en haver-se especialitzat en la viticultura, i potser la que més directament havia vinculat la seva agricultura a la intensa dinàmica comercial del litoral. Per entendre aquella opció convé tenir molt present el context de sobreproducció, caiguda de preus i crisis de malvenda que caracteritzà al mercat internacional de vi durant el primer terç del segle XX.⁶⁶ Els propietaris agrícoles del Maresme reduïren dràsticament o abandonaren el cultiu de la vinya precisament perquè la seva dotació de factors, i la seva localització, els permetia optar per un ventall més ampli d'especialitzacions comercials agràries.

L'olivera era el cultiu que completava l'anomenada trilogia mediterrània, però el 1850 només tenia una presència testimonial i un segle després havia pràcticament desaparegut. Davant la crisi del vi de fi de segle, l'olivera no va poder ser una solució rendible ja que també patia una crisi de preus.⁶⁷ La desaparició de l'olivera va completar a Vilassar la fi de la tradicional agricultura mediterrània de secà.

6.2. A la recerca d'aigua

Arribem, doncs, al tret més característic de la segona meitat del segle XX al camp vilassarenc: l'aparició i puixança de l'horta. Cap a l'any 1950, l'horta significava el 76,3% de la terra cultivada amb una extensió de 236,3 hectàrees. Ho va fer a costa de la desaparició de la vinya i de la gran disminució del cereal. Es pot dir que la resposta dels agricultors de Vilassar de Mar a la crisi fil·loxèrica i finisecular fou l'abandonament definitiu del conreu vitivinícol i cerealícol. L'opció passà per un canvi de cultiu i l'especialització en conreus de caràcter marcadament comercial. El 75% de la nova superfície d'horta era terra campa a l'any 1850. Si aquest fet es va poder produir va ser, però, gràcies a la gran transformació de les terres de secà en terres de regadiu. A la taula

⁶⁶ Veure PINILLA, V. i AYUDA, M. (2001): "The International Wine Market, 1850-1938. An opportunity for Export Growth in Southern Europe?", a Gwyn Campbell i Nathalie Guibert edits., *Wine, Society, and Globalization. Multidisciplinary Perspectives on the Wine Industry*, Palgrave/Macmillan, Nova York, pp. 179-199.

⁶⁷ GARRABOU, R. coord. (1988): *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Ed. Crítica, p. 104-108.

6.10. podem veure l'evolució de les terres de regadiu a Vilassar de Mar fins 1950.

Taula 6.10. Evolució superfície de regadiu a Vilassar de Mar (1834-1950)

Any	1834	1850	1900	1920	1930	1937	1940	1950
% terres regadiu	3,6	4,96	7,5	11	63	82,8	83,5	89

Font: Salvador Llobet (1955); amillament de 1850; Llobet i Mont-ros (1937).

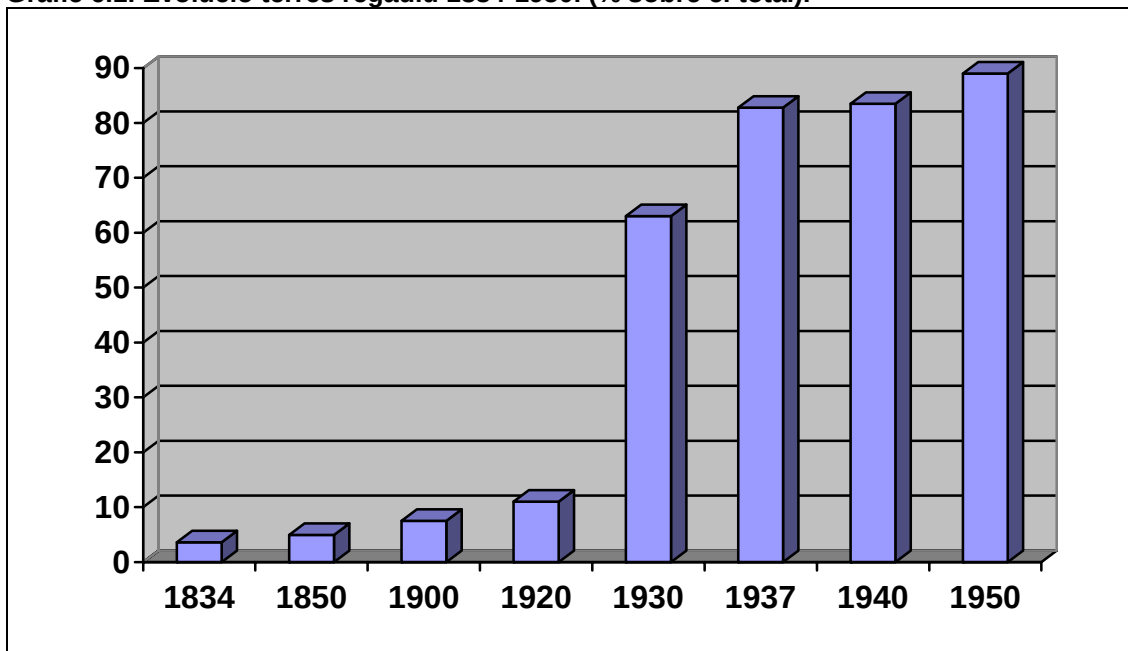
El gràfic 6.1. mostra clarament l'augment espectacular del regadiu, especialment durant la dècada dels anys vint, quan les terres de regadiu superen les de secà per primera vegada.

La raó de fons que provocava aquesta transformació del terreny era poder servir a la creixent demanda d'aliments provinent de Barcelona, que dobla la seva població en trenta anys (1900-1930) arribant al milió d'habitants. El Maresme, igualment, creix en un 35% fregant els 100.000 habitants. Durant aquesta època, 1900-1940, s'arriba al punt àlgid de l'agricultura periurbana de la regió de Barcelona,⁶⁸ quan el cinturó agrari de Barcelona coexisteix amb la ciutat dotant-la d'aliments en una completa integració. Així, hem d'entendre com una agricultura bàsicament comercial com la vilassarenca, amb uns canals de comunicació magnífics amb la gran urbs, s'adaptava a les tendències que experimentaven els mercats on es trobava inserida.

L'any 1850 només un 5% de les terres eren de regadiu a Vilassar de Mar. Al mapa 6.2 podem veure quines concretament tenien accés a aigua. Segons el cadastre, aquestes parcel·les obtenien aigua mitjançant aigua mineral, aigua de pou, aigua viva, i una gràcies a una sinya. Observem que la majoria, excepte la més gran, estan situades cap al litoral, i tocant una riera o torrent. Aquestes parcel·les sumaven en total 17,9 hectàrees, donant, per tant, una extensió mitja de 1,37 hectàrees per parcel·la. Una extensió que era el doble de l'extensió mitja total, 0,68 ha./parcel·la (veure taula 6.12). D'aquesta manera s'aprofitaven millor els rendiments d'escala.

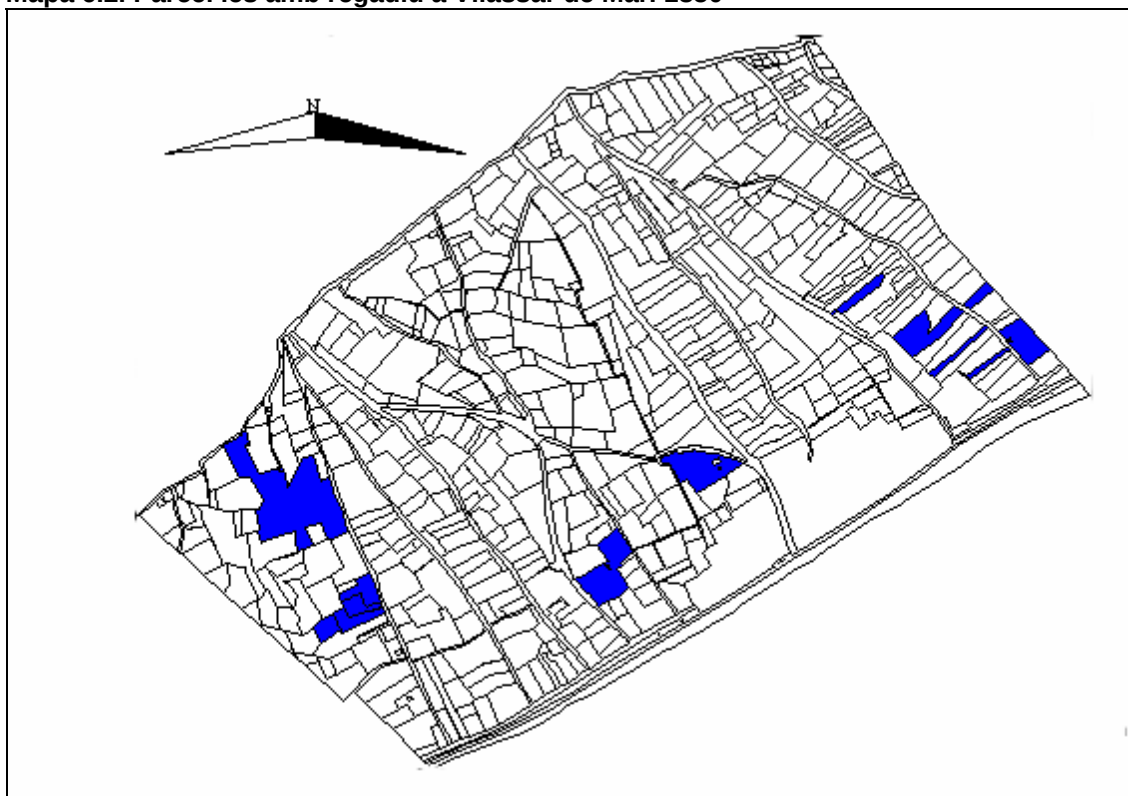
⁶⁸ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais...*, p. 530 i ss.

Gràfic 6.1. Evolució terres regadiu 1834-1950. (% sobre el total).

Font: Elaboració pròpia a partir Llobet (1955); amillament de 1850, i Llovet i Mont-ros i Peladella (1937).

Mapa 6.2. Parcel·les amb regadiu a Vilassar de Mar. 1850

Font: Elaboració pròpia a partir amillament 1850.

Gràcies el minuciós treball de Llovet Mont-Ros i Peladella per al projecte de col·lectivització de la Generalitat republicana sabem que ja es regava el 82,8% de la superfície cultivada. Al final del període, l'any 1950, aquell percentatge

només s'havia incrementat lleugerament fins el 89%.⁶⁹ Al “Projecte de redistribució de terres al terme municipal de Vilassar de Mar” per a la Generalitat de Catalunya (publicat a *Butlletí del Departament d'Agricultura*, any II, nº 6, 1937, p. 3-39) realitzat per Josep Llovet Mont-ros i Ferran Peladella es detalla que els pous oberts dins de Vilassar de Mar l'any 1937 eren 133, dels quals només 10 són a base de nòries. La resta de pous, d'una profunditat d'uns 30 metres, tenen un motor cadascú, amb bombes d'una capacitat total de 1.367.000 litres per hora.⁷⁰ El sistema de bombeig més habitual era el de les bombes de pistó, mogudes per motors elèctrics alguns de benzina. Aquestes xifres donen una mitja d'un pou per cada dos ha. de terreny regat. I si dividim 1.367.000 litres hora pels 133 pous dona uns 10.000 litres hora per pou, que és una quantitat molt correcta pel rendiment de les bombes de pistó.

Al mateix treball, estudien una finca de 2,5 ha. i troben que el consum d'aigua anual és 11.277 m³ / ha. Si multipliquem aquesta xifra pel total de superfície regada⁷¹ ens surt que Vilassar de Mar realitzava un consum total anual d'aigua per a ús agrícola, l'any 1937, d'uns 2,83 hm³.

L'instrument que va permetre realitzar aquest salt i tenir la possibilitat d'accedir a més aigua va ser l'aplicació d'energia elèctrica a l'agricultura. Curiosament, la font d'energia que va permetre realitzar la primera revolució industrial, el vapor, no va tenir èxit a l'hora d'aplicar-se amb aquest objectiu per diverses raons, entre d'elles el perill d'ignició, especialment agut al medi mediterrani. L'electricitat, però, es va poder adaptar perfectament per a aquesta feina. Els motors elèctrics aplicats a les bombes hidràuliques permetien obtenir aigua subterrània acumulada i emmagatzemar-la pel reg. Una altra tècnica era l'aplicació de la turbina al bombeig, molt més eficient que les tècniques anteriors d'aixecament d'aigua –nòries, bomba de pistó—, i molt més capaces d'adaptar-se –com el motor elèctric— a qualsevol escala.

⁶⁹ LLOVET I MONT-ROS, J. i PELADELLA, F. (1937): “Projecte de redistribució de terres al terme municipal de Vilassar de Mar” per a la Generalitat de Catalunya, *Butlletí del Departament d'Agricultura*, any II, nº 6, 1937, p. 4 i s.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 9-10.

⁷¹ La superfície regada l'any 1936 era de 251,12 ha. (LLOVET I MONT-ROS, J. i PELADELLA, F. (1937): “Projecte de redistribució.....”, p. 6)

Realitzar aquest pas implicava una transformació del terreny. Primer, una modificació parcel·laria, que tendia a la concentració, per tal d'aprofitar els rendiments d'escala. En segon lloc, calia modificar la forma i el pendent del terreny per tal de regar millor. També s'havien d'instal·lar les màquines, amb el consegüent moviment de terres i espai cedit per aquest propòsit.⁷² I per últim, i potser el més important i també el més car, era la construcció del mateix pou.

Tot això tenia un cost econòmic molt elevat pels agricultors. Al Maresme, i a Vilassar, es va poder sufragar gràcies als beneficis que van reportar les exportacions de vi primer, i de les patates posteriorment (veure epígraf següent). El paper de les cooperatives també serà crucial (veure epígraf 6.5).

Aquí trobem l'origen del conreu intensiu, que hauria de donar tants bons fruits al municipi i a la comarca. Però l'extracció sense mesura d'aigua hauria de portar una conseqüència ambiental molt negativa: l'augment de salinitat per manca de cabdal a les zones freàtiques, que van quedar molt seques per l'extracció de les bombes hidràuliques.⁷³

El treball de Llovet i Peladella ens permet veure millor l'evolució del conreu i usos del sòl a Vilassar, marcada per l'increment en les possibilitats d'accés a aigua. Gràcies a l'existència d'un mapa parcel·lari de Vilassar de Mar corresponent a l'any 1936 (mapa 6.3.) i a un cadastre, inclòs a l'estudi de Llovet i Peladella, hem pogut reconstruir mitjançant SIG els usos del sòl. Els resultats es poden veure a la taula 6.11. i al mapa 6.4. El treball ens confirma com a la dècada de 1930 el regadiu ja dominava el conreu vilassanés, cosa que implicava la possibilitat de cultivar nous productes, com veurem al següent epígraf. També ens ratifica que els cultius de secà, i el cereal majoritàriament, havien retrocedit fins assolir extensions inferiors a les que trobarem el 1950, fet que corrobora l'estreta relació de la recuperació de les sèmbras amb les condicions imposades per la dictadura.

⁷² LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria", p. 66-67.

⁷³ LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria", p. 69.

Taula 6.11. Usos del sòl a Vilassar de Mar, 1936.

ÚS	TOT. EXT.	% SUP TOT	% SUP CULT.
Regadiu	243	61,08	76,35
Secà	35,96	9,04	11,30
Sense dades	39,30	9,88	12,35
<i>TOT SUP CULT</i>	<i>318,26</i>	<i>80,00</i>	<i>100,00</i>
Urbà	40,18	10,10	
Riera	6,84	1,72	
Platja	9,44	2,37	
Constr. Agríc.	2,36	0,59	
Camins	20,4	5,13	
Basses	0,35	0,09	
<i>TOTAL</i>	<i>397,83</i>	<i>100,00</i>	

Font: Elaboració pròpia a partir Llovet i Mont-ros, J., i Peladella, F. (1937).

Taula 6.12. Evolució ús del sòl a Vilassar de Mar. 1850-1950

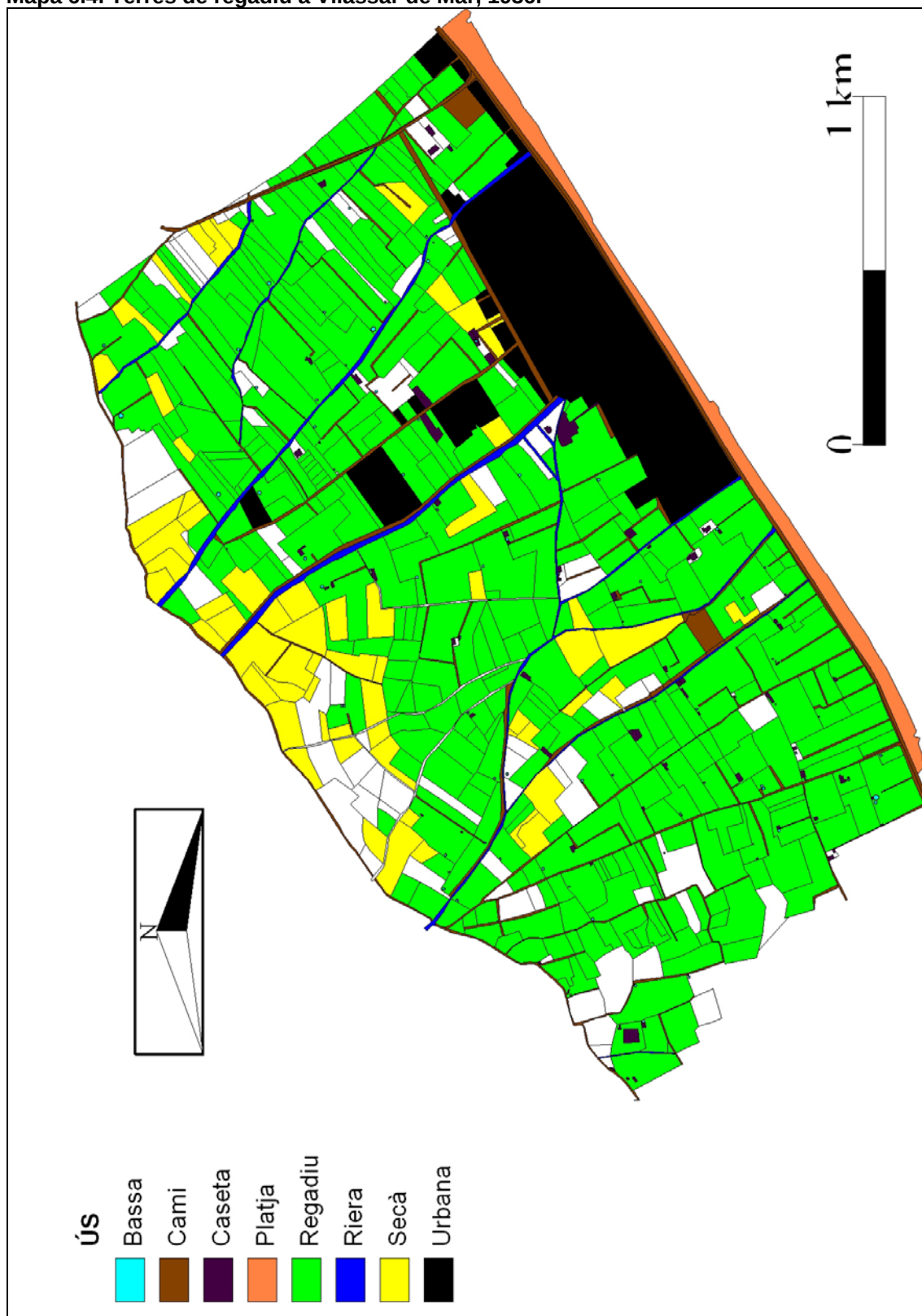
ÚS	1850	1858	1863	1934	1936	1950
Secà	339,5	256,4	278,1	68,3	52,2	64,5
Regadiu	0	13,3	23,1	235	251,1	236,3
Urbà	28,2	--	--	43,5	43,5	55,6
Rieres	11,3	--	--	10,7	10,7	11,7

Font: Amillament de 1850; P. Moreno (1858); Amillament de 1863; J. Llovet i Mont-ros, i F. Peladella (1937); Cadastre de 1950.

El resultat de tot aquest procés de recerca d'aigua i conversió en regadiu de la majoria de terrenys es pot copsar clarament amb el mapa 6.4., que ens mostra la distribució de terres l'any 1936, segons les dades que donen Llovet i Mont-ros i Peladella a partir del cadastre. La comparació amb el mapa 6.2. es prou il·lustrativa i diàfana del profund canvi que es va produir a l'agricultura entre mitjans del vuit-cents i el 1936.

Font: J. Llovet i Mont-ros, F. Peladella (1937).

Mapa 6.4. Terres de regadiu a Vilassar de Mar, 1936.

Font: Elaboració pròpia.

6.3. El triomf de l'horta

En aquest context, doncs, s'ha de situar la recerca de conreus de regadiu a Vilassar durant el primer terç del segle XX. Tres varen ser els que van triomfar als mercats i que es van acabar imposant a l'horta vilassarenca, formant un nou paisatge que trencava totalment amb el conegut fins aleshores: la patata, les hortalisses i la flor.

Hem de tenir en compte que les necessitats d'alimentació de la població en augment canviaven, sol·licitant cada vegada més productes més nutritius, barats i frescos. La situació del Maresme, i concretament de Vilassar de Mar, li donava una posició privilegiada per escometre aquest desafiament. Ja ho deia Luis Guardiola l'any 1955 a l'afirmar que *"la plana vilassanessa i la de tot el Maresme representa, junt amb el Pla del Llobregat, la funció i la utilitat del rebost de Barcelona"*.⁷⁴ La clau per a l'èxit del camp vilassanès fou l'articulació mercantil des de molt antic. Com he comentat anteriorment, el ferrocarril va jugar un paper fonamental en aquest sistema integrat, doncs, apart de la seva funció de subministrar blat barat a Barcelona, proporcionà un transport econòmic que facilità la comercialització, a les poblacions industrials catalanes, de la producció hortícola dels municipis agraris.⁷⁵ En un context on la demanda internacional de vi es trobava en els anys trenta del segle XX molt saturada per l'extensió de les plantacions post-fil·loxèriques, l'augment dels rendiments per hectàrea, la caiguda de la capacitat de compra dels consumidors per la crisi econòmica mundial, i les polítiques de preferència comercial atorgades a Algèria per França —que seguia sent de llarg el principal importador mundial de vins de taula de baixa qualitat i major graduació, que barrejava amb el seus per seguir bastint els mercats internacionals de vins de luxe—, aquella reorientació de l'agricultura del Maresme cap les demandes urbanes més properes de l'aglomeració urbana de Barcelona deuria resultar força més profitosa i segura.

El primer producte d'horta que es va aprofitar de l'expansió del regadiu va ser la patata. No se sap amb exactitud quan es va introduir a Vilassar de Mar ni al

⁷⁴ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar...*

⁷⁵ PASCUAL, P. : *Agricultura i industrialització...*, p.108.

Maresme. Hi ha constància, gràcies a Madoz, que l'any 1850 ja es produïa a Vilassar de Dalt, però era exclusivament per a consum local i de Barcelona. A Mataró va entrar l'any 1876, i de seguida es va començar a exportar a Perpinyà i Montpeller.⁷⁶ El fet que ja aparegui a les estadístiques de comerç de cabotatge amb exportacions des del port d'Arenys de Mar l'any 1859 ens indica la presència del seu cultiu a la comarca des de mitjats de segle. A partir de 1867 també hi ha constància d'exportacions a l'estranger des dels ports de Barcelona, Arenys de Mar, El Masnou i Mataró. El destí era Europa i Amèrica; aquesta última principalment durant la dècada dels setanta.⁷⁷

Taula 6.13. Exportacions de patates des dels ports de la província de Barcelona, 1867-1900.

Període	Exportacions (Kg.)
1867-1870	339.462
1871-1875	906.667
1876-1880	510.705
1881-1885	34.428
1886-1890	527.214
1891-1895	1.295.298
1896-1900	1.100.433

Font: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents

El 1885, la introducció d'una variant d'Orleans va ser molt exitosa i va fer augmentar la producció i el conreu. Però el major èxit va arribar amb el cultiu de la famosa "Royal Kidney" a partir de 1890 provinent de França que va impulsar les exportacions enormement. A partir de 1906 començaren les exportacions cap al Regne Unit, que ben aviat es convertí en el principal consumidor. Es tractava de patates primerenques, que assolien uns preus de venda superiors a França i Anglaterra, però corrien el risc de sofrir una mala collita degut a alguna inclemència meteorològica.

Durant el primer terç del segle XX va anar augmentant la superfície dedicada al conreu de la patata, que unit a l'augment del regadiu i a les noves tècniques de fertilització proporcionaven uns rendiments cada vegada superiors (taula 6.14).

⁷⁶ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens...*, p. 339.

⁷⁷ Direcció General de Duanes: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents.

Taula 6.14. Superfícies, produccions i rendiments de patates a la província de Barcelona, 1902-1935.

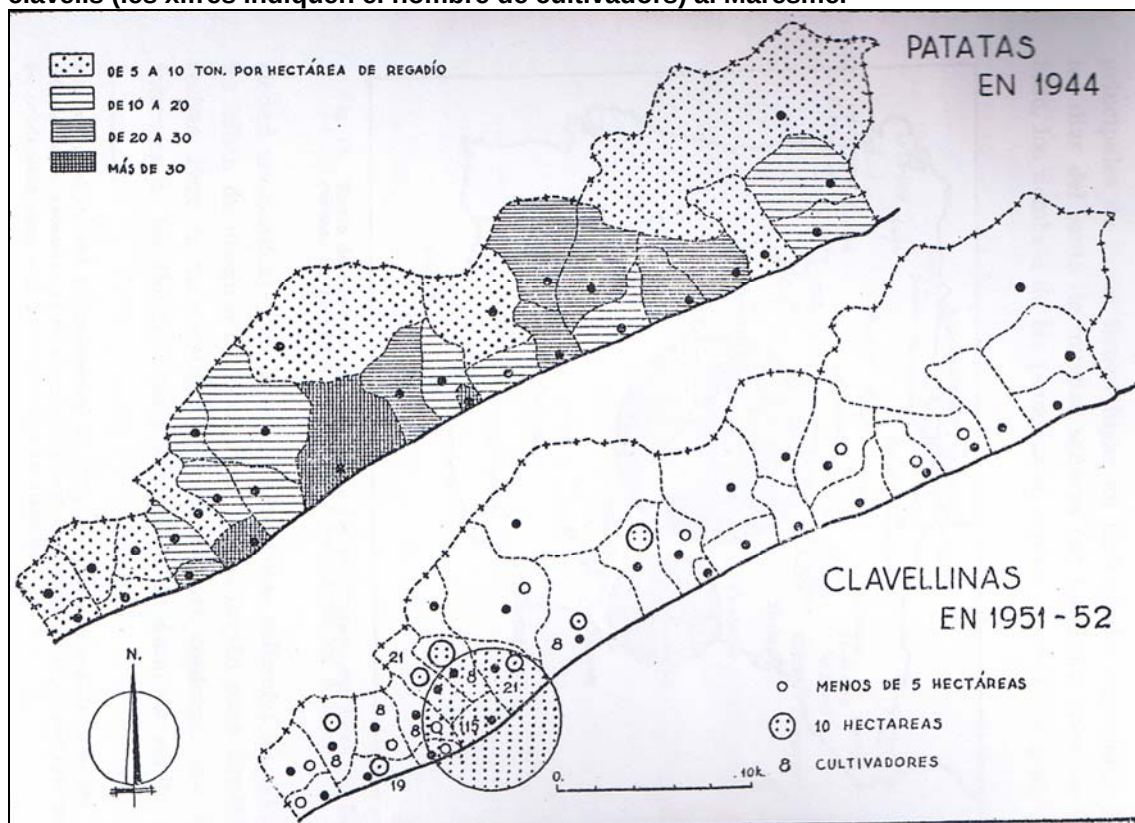
Any	SUP. TOTAL (ha)	SUP. REGADIU (ha)	PROD. TOTAL (QM)	PROD. REGADIU (QM)	RENDIMENTS TOTALS (QM / ha)	RENDIMENTS REGADIU (QM / ha)
1902	13.387	4.590	1.179.099	827.219	88,08	180,22
1910	7.400	900	830.000	180.000	112,16	200,00
1912	7.400	s.d.	879.000	s.d.	118,78	s.d.
1918	s.d.	s.d.	800.000	s.d.	s.d.	s.d.
1919	s.d.	s.d.	880.000	s.d.	s.d.	s.d.
1922	7.500	1.000	1.087.822	423.340	145,04	423,34
1926	12.240	s.d.	1.618.800	s.d.	132,25	s.d.
1927	12.280	s.d.	1.535.800	s.d.	125,07	s.d.
1928	16.510	4.766	2.540.505	1.131.255	153,88	237,36
1929	17.860	5.120	2.678.540	1.213.440	149,97	237,00
1930	20.020	5.720	2.982.980	1.338.480	149,00	234,00
1931	20.150	5.800	1.543.150	1.414.000	76,58	243,79
1932	22.300	7.500	3.342.500	1.862.500	149,89	248,33
1933	20.800	6.000	2.907.520	1.427.520	139,78	237,92
1934	17.300	2.500	1.892.500	412.500	109,39	165,00
1935	16.700	2.200	1.711.500	363.000	102,49	165,00
Mitjana	15.132	4.191	1.775.607	963.023	125,17	233,82

Font: GEHR (1991): *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Madrid.

L'èxit vilassarenc i del Maresme es devia a l'alt rendiment aconseguit de la terra, en part, gràcies a l'abundància d'abonament químic subministrat, que era clau i necessari per mantenir aquest tipus de conreu intensiu. Es calcula que la producció normal rondava els 10.000 quilos (100 QM) per hectàrea. Guardiola, però, estimava la producció de Vilassar de Mar durant la millor etapa patatera en prop de 6.000 quilos per quartera, superiors als 4.800 que n'obtenia una nació amb una agricultura tant desenvolupada com Holanda. Això implicaria 35.963 quilos (360 QM) de patata per hectàrea a Vilassar de Mar, un rendiment força superior als rendiments mitjans de la província de Barcelona segons les estadístiques recollides pel GEHR. Al darrera d'aquella elevada productivitat hi hauria l'alt percentatge de regadiu i el caràcter altament intensiu de la producció de patates a Vilassar de Mar. Cal tenir present també el micro-clima de Vilassar de Mar, i sobretot la seva mitjana de temperatures que es situa actualment en els 17,2°C. Aquesta mitjana, una de les més altes de tot Catalunya, és el que afavoreix que els productes puguin ser molt primerencs i es venguin al mercat abans (i per tant a millor preu) que els produïts en altres llocs.

També s'ha de fer notar la gran aptitud de les patates per a ser exportades gràcies a ser un producte de fàcil conservació. L'època culminant d'aquesta hortalissa es situa entre 1926 i 1936. A la taula 6.15. tenim les dades d'exportació de patates primerenques des de Vilassar de Mar, el Maresme, Catalunya i altres punt de l'Estat a l'exterior. Observem la importància de Catalunya dins l'Estat, i, dins de Catalunya, el fort pes de les exportacions del Maresme i, concretament, de Vilassar. Segons Llobet, les vendes a l'interior i el propi consum sumaven al voltant del 25% de les exportades.⁷⁸ Pel que fa al destí, les informacions de què es disposa confirmen la continuïtat d'Anglaterra i França com a principals mercats de la patata durant els primers anys trenta del segle XX.

Mapa 6.5. Producció de patates (proporcionalment al regadiu que té cada municipi) i de clavells (les xifres indiquen el nombre de cultivadors) al Maresme.

Font: LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria",p. 241.

⁷⁸ LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria", p. 225.

Taula 6.15. Exportacions de patates (TM)

Any	Vilassar de Mar ⁷⁹	Maresme i Barcelonès	Catalunya	València	Mallorca	Tenerife	Las Palmas
1926	s.d.	41.360	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1927	s.d.	45.298	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1928	s.d.	41.453	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1929	s.d.	54.617	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1930	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1931	4.331	58.924	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.
1932	7.361	61.394	98.489	41.097	14.291	3.102	6.152
1933	5.592	s.d.	61.944	12.916	2.751	1.192	3.130
1934	3.912	36.164	39.809	17.139	2.064	2.835	6.555
1935	4.834	48.510	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.	s.d.

Font: El Litoral Agrícola, març 1935, núm.75; citat a Guardiola (1955: 402), i Llobet (1955).

Taula 6.16. Destí de les exportacions patateres de l'estat espanyol (QM).

Destí / Any	1930	1931	1932	1933	1949
Canàries		80	3.315	1.683	
Ceuta	11.018	16.066	32.293	31.528	
Melilla	27.640	14.708	37.726	28.536	
Alemanya	335	475	2.966	12.414	
Algèria	15.070	12.542	8.713	5.775	
Bèlgica	100	45	779	2.267	
França	242.289	339.018	28.537	3.379	28.091
Gran Bretanya	391.612	701.037	1.527.739	816.312	47.893
Holanda	95	750	2.147	3.547	
Altres	13.041	8.907	55.240	49.728	567
TOTAL	701.200	1.093.628	1.699.455	955.169	76.551

Font: *Estadística General del Comercio Exterior de España* dels anys corresponents

Aquest cicle expansiu de la patata s'atura de cop amb la Segona Guerra Mundial. El tancament dels mercats del Regne Unit va provocar la manca de la llavor que s'utilitzava i dels fertilitzants necessaris. A més, s'uní l'arribada de l'escarbató de la patata, que va infestar tota la comarca.⁸⁰ La producció es va haver d'encarar cap al mercat interior, amb la competència d'altres parts de l'Estat que començaren la producció. A partir de l'any 1954 es reprendrà l'exportació de patates primerenques al Regne Unit, però sense assolir els grans volums anteriors.

Les hortalisses van prendre el relleu de la patata. Els enciams (la varietat anomenada "Trocadero" va tenir un èxit important a França), tomàquets, la mongeta tendra i la ceba van tenir gran presència als camps vilassarencs. El principal mercat per a aquestes hortalisses era el de Barcelona. Tal com hom

⁷⁹ És tracta de patates primerenques.

⁸⁰ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens.....*, p. 498.

ha dit algun cop, el Maresme es constituïa com l'horta de Barcelona. Vilassar de Mar formava part clarament d'aquesta relació.

Però qui va rellevar realment a la patata primerenca va ser la floricultura, amb el clavell com a paper protagonista. Va ser introduït per primer cop al Maresme l'any 1922 per un italià, Beniamino Farina, qui va saber veure les condicions apropiades del litoral del Maresme per cultivar-lo i les oportunitats de mercat que s'obrien. En un primer moment, les exportacions es dirigien cap a Madrid i Barcelona. De seguida, es varen ampliar cap a la resta de l'Estat i a l'exterior. D'altres municipis com Mataró, Cabriels, Vilassar de Dalt o Premià van començar també a cultivar aquesta flor, però Vilassar de Mar constituïa, de llarg, el principal productor (veure mapa 6.5.). El 1944, comptava amb 115 cultivadors amb més de 10 hectàrees.

La producció total d'un any com 1952 es calcula en 44 milions de clavells que es repartien de la següent forma: 12 milions cap a Barcelona; 28 cap a la resta de l'Estat, essent Madrid, València, Saragossa i Sant Sebastià, els principals destins; i 4 milions a l'estranger.

Una diferència amb la patata era els alts costos de transport i preparació que exigia aquest conreu. El clavell, i les altres flors, demanaven una cura molt especial a l'hora d'empaquetar-los, no es conservaven tant bé, i requerien més atenció durant el trajecte. S'ha calculat que la despesa en transport per ferrocarril a Vilassar de Mar va suposar el període 1950-1951 uns 2,5 milions de pessetes. La temporada següent pujà als 3 milions.⁸¹ Així, no és d'estranyar que algunes collites, segons el preu de venda final, no sortissin rendibles.

Patates, hortalisses i clavells suposaven l'any 1950 el 76,3% de la superfície conreada. Havien pres el terreny bàsicament a la vinya, els cereals i els garrofers.

⁸¹ LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria", p. 231 i ss.

6.4. El garrofer

Hem vist més amunt que la olivera no era una possible solució a la crisi fil·loxèrica donat el seu pobre rendiment. El garrofer sí que fou una alternativa, malgrat que va ser més aviat un substitut puntual i no general de la vinya.⁸²

Durant el primer franquisme adquirí de nou un paper important. A l'avantatge de ser un arbre fruiter que no necessitava cures ni inversions, se li afegí la conjuntura favorable: actuava com a pinso de la ramaderia del moment, o potser també com adob vegetal complementari a altres fertilitzants orgànics o industrials, i va gaudir d'una bona comercialització que reportava bons beneficis per a les exportacions. Al cas de Vilassar, com hem dit, aquest fet ajudava a relaxar la pressió que la forta densitat poblacional ocasionava sobre la demanda d'aliments animals importats del municipi.

No obstant això, la possible expansió que podien haver gaudit els garrofers plantats en els marges o entre els horts vilassarencs sembla haver-se aturat ben aviat. La imposició del franquisme de cultivar cereal per tal d'alimentar la població, com hem vist, va perjudicar aquest arbre fruiter. A la taula 6.1. podem observar com 5,5 hectàrees que l'any 1850 es dedicaven al garrofer, l'any 1950 havien passat a terra de cereal. Un 34% del total. Si acceptem que després de 1850 aquest arbre s'havia expandit, la disminució encara és més gran. Altres factors van contribuir també a la quasi desaparició del garrofer: l'aparició dels pinsos compostos va ser una competència que no va poder superar al provocar una depreciació del producte com aliment per a la ramaderia. L'horta va ser la alternativa. En el cas de Vilassar de Mar, va substituir el 42% de la superfície garrofera de 1850. Les fortes glaçades de 1956 van acabar de rematar el conreu del garrofer a Vilassar i al Maresme.

⁸² PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais...*, p. 512.

6.5. La pressió urbanitzadora i la indústria de Vilassar

L'agricultura, malgrat el seu dinamisme, èxit comercial i gran rendibilitat, no era a Vilassar de Mar la principal activitat. És, doncs, de justícia dedicar unes línies a la indústria. Ja s'ha comentat que durant el segle XIX aquest paper li corresponia al sector marítim, amb la pesca i la gran activitat a les drassanes en la construcció d'embarcaments. Recordem que el propi origen de Vilassar de Mar és mariner, al formar-se com a barriada dels pescadors de Dalt, que van augmentar tant que van formar una confraria i gremi a principis dels anys setanta del segle XVIII. Aquesta activitat però, va anar perdent força i a mitjans del segle passat només en quedaven una dotzena de pescadors, que exercien l'activitat com a recurs en temps de crisi.⁸³

Les drassanes de Vilassar sí van continuar tenint una importància manifesta fins a finals del XIX, quan, com s'ha dit a l'apartat 4, la competència forana la va anar extingint.

La principal activitat al Maresme va ser la industrial des de mitjan segle XVIII, basant-se en l'especialització d'un sector concret, el gènere de punt. A mitjan segle XIX el principal nucli era Mataró. Vilassar de Mar també tenia importància dins de la comarca, amb la presència de varies fàbriques. A la taula 6.6 observem la presència a Vilassar de Mar de 169 telers manuals de cotó, ocupant el tercer lloc de la comarca, darrere Mataró i Vilassar de Dalt.

Taula 6.6. Nombre de telers manuals de cotó al Maresme, l'any 1861.

Municipi	Telers manuals	% ⁸⁴
Alella	66	3,2%
Arenys de Mar	48	2,3%
Arenys de Munt	88	4,3%
Argentona	33	1,6%
Cabrera de Mar	49	2,4%
Cabrils	56	2,7%
Calella	154	7,4%
Canet de Mar	163	7,9%
Dosrius	8	0,4%
Malgrat de Mar	25	1,2%
Mataró	471	22,8%

⁸³ GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar.....*

⁸⁴ El percentatge dels municipis és sobre el Maresme. El del Maresme és sobre el total de Catalunya.

Pineda de Mar	34	1,6%
Sant Andreu de Llavaneres	10	0,5%
Sant Cebrià de Vallalta	15	0,7%
Premià de Mar	156	7,5%
Vilassar de Dalt	414	20,0%
Vilassar de Mar	169	8,2%
Premià de Dalt	64	3,1%
Teià	34	1,6%
Sant Iscle de Vallalta	13	0,6%
Total Maresme	2.070	14,5%
Total Catalunya	14.221	100%

Font: Antonio Manuz, *Contribución al estudio geográfico y estadístico de la industria textil española*, Asociación Nacional de Ingenieros de Industrias Textiles, s.l., 1932.

En quant a telers mecànics, la importància de Vilassar de Mar és menor (taula 6.7).

Taula 6.7. Nombre de telers mecànics al Maresme, l'any 1861

Municipi	Telers mecànics	%
Malgrat	25	2,8%
Masnou	10	1,1%
Mataró	558	63,0%
Premià de Dalt	70	7,9%
Vilassar de Dalt	187	21,1%
Vilassar de Mar	36	4,1%
Total Maresme	886	9,9%
Total Catalunya	8.881	100%

Font: Antonio Manuz, *Contribución al estudio geográfico y estadístico de la industria textil española*, Asociación Nacional de Ingenieros de Industrias Textiles, s.l., 1932.

Un altre indicador, el nombre de fusos, ens dóna una idea de la importància de la indústria del teixit al Maresme, tot i que en aquest cas no hi apareix cap a Vilassar de Mar:

Taula 6.8. Nombre de fusos al Maresme, 1861

Municipi	Telers mecànics	%
Malgrat	3.440	6,2%
Masnou	900	1,6%
Mataró	42.780	77,6%
Vilassar de Dalt	360	0,7%
Total Maresme	55.096	7,2%
Total Catalunya	759.610	100%

Font: Antonio Manuz, *Contribución al estudio geográfico y estadístico de la industria textil española*, Asociación Nacional de Ingenieros de Industrias Textiles, s.l., 1932.

Però no només hi havia indústria tèxtil a Vilassar, malgrat ser la més important. La indústria farinera també tenia una certa presència. A la taula 6.9. veiem com a Vilassar de Mar l'any 1861 hi havia molins i fàbriques farineres. Els dos molins que apareixen a la taula 6.9. són "El molí", situat entre els termes de

Vilassar de Mar i Premià de Mar i “Ca l'Eudald”, actual seu del Museu de la Mina Vella.

Taula 6.9. La indústria farinera al Maresme l'any 1861

Municipi	Molins	Pedres de molins	Fàbriques	Pedres de Fàbriques
Alella	1	1		
Arenys de Mar	4	4		
Arenys de Munt	1	1		
Argentona	4	4		
Cabrera de Mar	2	2		
Cabrils	2	2		
Caldes d'Estrac	2	2		
Dosrius	1	1		
Malgrat de Mar	1	1		
Masnou	2	3		
Palafolls	2	7		
Pineda de Mar	1	1		
Sant Andreu de Llavaneres	5	5		
Sant Vicenç de Llavaneres	2	2		
Sant Cebrià de Vallalta	1	3		
Sant Iscle de Vallalta	1	1		
Sant Pol de Mar	2	2		
Tiana	2	2		
Horsavinyà	2	2		
Tordera	3	6		
Sant Joan de Vilassar	2	3	1	2

Font: Francisco Giménez y Guitèd, *Guía fabril e industrial de España*, Barcelona, Imprenta de Luis Tasso, 1862.

L'aparició i la força de la indústria en l'economia vilassarenca també tenia efectes sobre l'agricultura local. D'una banda, conseqüències aparentment negatives per la gran atracció de mà d'obra que suposava. No obstant, en un municipi amb una densitat poblacional tan elevada com hem vist no sembla que aquest sigui un problema, donada la gran oferta de mà d'obra disponible inicial. Més aviat, va tenir efectes positius. Molts pagesos van poder accedir a una segona feina, és a dir a un salari extra, augmentant així la seva renda disponible. Ben aviat, l'agricultura es va anar convertint en un treball a temps parcial. Els estalvis d'aquells agricultors a temps parcial deuen invertir-se també al camp. Així, per una banda el traspàs de la part estalviada de la renda familiar, que provenia en part de salaris industrials, ajudaria a finançar totes les innovacions que hem esmentat en aquest capítol —modificació dels sòls per convertir-los a regadiu, compra de màquines de bombeig i perforació de pous, adquisició d'adobs químics i llavors foranies, etc.—; mentre, per l'altra banda,

l'autoproveïment d'una part de la despesa alimentària permetia «allargar» el salari i incrementar la capacitat d'estalvi familiar.

Tota aquesta indústria que es localitzava al municipi era un focus d'atracció de mà d'obra forana. Va, doncs, contribuir a l'augment de la població durant aquest segle, que com hem vist a l'apartat 5.1 es dobla. En general, a tot el Maresme, la puixança comercial dels pobles del litoral, com a conseqüència d'estar molt més ben comunicats, també ajudarà a l'augment demogràfic d'aquests municipis enfront dels de "dalt".

Aquesta població havia de tenir un lloc on instal·lar-se, i per tant en aquells cent anys va produir-se un procés d'urbanització notable. Si entre 1850 i 1950 la població de Vilassar de Mar es dobla passant de 1.968 habitants a 3.875 habitants (veure taula 5.1.), durant el mateix espai de temps, la petjada urbana sobre el territori també creix més d'un 100%, passant de 19 hectàrees a 41,3 (veure taula 6.1.). Les "víctimes" d'aquesta conquesta urbana han estat, seguint la tònica d'aquest apartat, la vinya i el cereal, que han cedit 18,1 hectàrees del seu territori a la construcció immobiliària.

Igualment, podem copsar a través de la matriu de canvi d'usos l'augment d'un 50% de les vies de comunicació del municipi, que han estat tant importants en l'economia local, tal com hem vist. 14,2 hectàrees al 1950 corresponien a aquest tipus d'infraestructura. Entre aquestes podem citar les millores al camí ral i la construcció del ferrocarril i les seves posteriors ampliacions.

6.6. El paper de les cooperatives

És igualment important comentar, encara que sigui breument, el paper que varen jugar les cooperatives, atès que s'adiu particularment bé amb una estructura agrària basada en la molt petita propietat pagesa familiar, cada vegada més intensiva, abocada al mercat com a agricultura periurbana, i practicada a temps parcial.

Els agricultors de Vilassar de Mar i del Maresme s'han distingit per la seva precocitat en organitzar-se en sindicats i cooperatives per tal de defensar i vetllar pels seus drets. Els objectius bàsics de les cooperatives eren tres: obrir els canals i vies de comercialització pels seus productes; subministrar crèdit agrari, per tal de finançar les millores al camp; i possibilitar la compra dels inputs necessaris que requeria la nova agricultura intensiva que es desenvolupà i que podien ser de difícil accés per a un agricultor per sí sol, com per exemple i sobretot, els fertilitzants i adobs químics.

Un exemple el trobem en el paper jugat per la FSAL (Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral) en la defensa dels interessos dels agricultors que ocasionava el cultiu i l'exportació de la patata. Van aconseguir arribar a ser un grup de pressió molt important davant del govern de torn (nacional i estranger) i aconseguiren fites importants com assolir la independència respecte dels comerciants, que es quedaven uns percentatges molt alts de la venda de les llavors i els adobs, també del producte final. Els seus esforços van culminar amb la creació d'una denominació d'origen per les seves patates, les "Mataro's Potatoes". Els agricultors de Vilassar de Mar van tenir una presència important dins dels sindicats. Així, Pere Cabot, vilassarenc, arribà a ser president de la FSAL.⁸⁵

Diversos autors com Garrabou, Planas i Pujol citen als sindicats i cooperatives com una de les solucions estructurals claus que van permetre sortir de la crisi finisecular.⁸⁶ Garrabou explica com a Catalunya, i de fet a tota Europa, els terratinents, juntament amb els grans arrendataris es van erigir en els defensors dels interessos de tota la societat rural i van forçar l'adopció de mesures polítiques proteccionistes per intentar recompondre les seves rendes malmeses.⁸⁷

⁸⁵ Vegeu POMÉS, J. (1991): *Les "Mataro's Potatoes" i el*

⁸⁶ GARRABOU, R. : *La crisis agraria*, p.113-115; PLANAS, J.; GARRIDO, S. (2006): "Sindicalisme, cooperativisme i conflictivitat agrària en el primer terç del segle XX", dins GARRABOU, R. coord.: *Història agrària dels països catalans*, vol. IV, p.555-580.

⁸⁷ GARRABOU, R. (1985): "La crisis agraria española de finales de siglo XIX: una etapa del desarrollo del capitalismo", a GARRABOU, R. i SANZ, J. *Historia agraria de la España Contemporánea*, Crítica, Barcelona, p. 492-493.

6.7. Estructura de la propietat agrària.

L'estudi de l'estructura de la propietat i de l'explotació agrària presenta dificultats metodològiques, principalment degut a la dificultat d'establir una classificació dels diferents grups socials que reflecteixi fidedignament la realitat. Alguns historiadors han criticat la manera com tradicionalment s'havia enfocat aquest tema des d'alguns treballs: o bé directament s'eludia l'estudi de l'estructura agrària, o bé, s'analitzava tenint en compte només l'estructura de la propietat.⁸⁸ Un estudi de la propietat basat només en l'extensió superficial és erroni per ser incomplet i provocaria conclusions equivocades. És obvi que no és el mateix posseir una hectàrea de secà que una de regadiu, ni tenir-la a les millors terres del Maresme que a les planes seques de Lleida. Així, pot ser més rica una hectàrea de regadiu dedicada al cultiu d'hortalisses que cinc hectàrees de secà. Com diu l'Enric Tello: "*no és el mateix ocupar que valer*".⁸⁹ D'aquesta manera, una classificació més correcte ha de partir de la capacitat productiva de les terres. I l'ideal seria també analitzar la riquesa rústica. Per l'Enric Tello, més que l'anàlisi de l'estructura de la propietat, el que interessa és l'anàlisi del repartiment de la terra.⁹⁰ L'estudi de la propietat a partir de la riquesa rústica o contribució territorial presenta, no obstant també, la inconveniència de la poca fiabilitat i baixa qualitat de les fonts fiscals.⁹¹ Precisament, a Catalunya on més

⁸⁸ Per a una introducció a la historiografia sobre aquest tema, les dificultats metodològiques que comporta i un estudi de l'estructura de la propietat i de l'explotació al Baix Llobregat, vegeu G., TRIBÓ. *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat, 1860-1931*. Tesi doctoral dirigida per Emili Giralt. Universitat de Barcelona, 1989. Sobre el Bages, vegeu l'obra de LL. FERRER ALÓS. *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central: segles XVIII-XIX*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Sobre la Segarra, vegeu R. GARRABOU. *La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1962. Sobre el Pla de Barcelona, vegeu A. SEGURA. *Evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona, 1723-1823, 1841*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1980. Un treball molt més recent sobre l'estudi de la propietat al Baix Empordà utilitzant una metodologia molt acurada és E. SAGUER. *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines : Publicacions de la UdG, 2005.

⁸⁹ TELLO, E. (1983) "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)", *Estudis d'Història Agrària*, 6, 57-99.

⁹⁰ TELLO, E. "Una proposta d'anàlisi de la distribució de la riquesa entre els grups socials d'una comunitat", *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*. III Jornades d'E.H.L., Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1985.

⁹¹ GARRABOU, R. i SAGUER, E., (2006), "Propietat, tinença i relacions de producció", dins GIRALT, E. *Història agrària dels països catalans: segles XIX-XX, vol.IV*, pp.353-431

es dóna ocultació i frau als amillaraments és en la qualificació de les terres, i no en la ocultació quantitativa.⁹²

Una altra dificultat addicional rau en l'establiment d'uns llinars de distribució de la terra posseïda per diversos tipus de propietaris que puguin reflectir amb certa versemblança la distinció entre una explotació familiar més o menys autosuficient en mà d'obra i/o renda agrària disponible per sostenir el seu consum, les propietats que restaven per sota la independència econòmica, i els propietaris més grans que havien de recórrer o bé a llogar mà d'obra o cedir part de les seves terres amb un contracte de conreu. A la taula 6.10 es comparen les distribucions emprades per quatre autors que han emprat els amillaraments com a font per a l'estudi de l'estructura de la propietat:

Taula 6.10. Diferents propostes de divisions dels grups de propietaris.

	FERRER (Bages)	GARRABOU (Segarra)	SEGURA (Pla de Barcelona)	TRIBÓ (Baix Llobregat)
Petita propietat	0-2,5 ha 2,5-5 ha	0-1 ha 1-5 ha 5-10 ha	0-0,48 ha 0,48-2,93 ha	0-0,99 ha 1-1,99 ha 2-2,99 ha
Mitjana propietat	5-10 ha	10-25 ha 25-50 ha	2,93-7,34 ha	3-4,99 ha 5-9,99 ha
Gran propietat	10-20 ha més de 20 ha	més de 50 ha	més de 7,34 ha	10-19,99 ha 20-49,99 ha més de 50 ha

Font: G. TRIBÓ: *Evolució de l'estructura*, p.393 i ss.

Gemma Tribó també aplica al seu estudi del Baix Llobregat l'anàlisi de la riquesa rústica, on l'element analitzat és el líquid imposable de rústica. Un líquid imposable de 500 rals (125 pessetes) suposava una contribució territorial de 25 pessetes.⁹³ Aquesta és la xifra que l'autora utilitza com a frontera per a distingir un pagès pobre d'un altre d'ingressos mitjans, ja que era el límit del sufragi censitari de l'època. Així, la classificació quedava de la següent forma:

⁹² TRIBÓ, G. (1989): *Evolució de ...*, p.323 i ss.; GARRABOU, R. i SAGUER, E. (2006): "Propietat, tinença i ...", p.366.

⁹³ G. TRIBÓ: *Evolució de l'estructura*, p.393 i ss.

Taula 6.11. Estructura de la propietat – Contribució territorial. G. Tribó

	Líquid imposable (20%)	Contribució territorial
Pagès pobre (petit propietari)	0 > 125 pts.	0 > 25 pts.
Pagès mig (propietari mitjà)	125 > 1.000 pts.	25 > 200 pts.
Pagès ric (gran propietari)	> 4.000 pts.	> 200 pts.

Font: G. TRIBÓ: *Evolució de l'estructura*, p.393 i ss.

Podem veure, doncs, que els historiadors opten per diferents classificacions segons la diversa capacitat productiva de la terra i el criteri principal emprat per diferenciar-la: de l'ús que se'n faci, de la intensitat del cultiu, dels condicionaments edafoclimàtics, del nivell tecnològic que existeixi, de la quantitat de fertilitzants que s'apliqui, però també de la pressió de les exaccions, els costos dels inputs, els preus de venda de la producció i la composició i mida de les famílies que han de subsistir amb la producció d'aquesta terra. És clar que un estudi sobre la propietat que examini totes aquestes variables seria el desitjable, però malauradament el més habitual és no tenir a l'abast informació sobre aquestes variables, amb la qual cosa s'obtenen resultats incomplets i esbiaixats. No obstant, això no ha d'impedir la realització d'aquests estudis amb la informació de què es disposi. Pel cas de Vilassar de Mar, les dades contingudes als amillaments i cadastres, les produccions i rendiments de cultius aparegudes en estadístiques històriques, i el gran treball dut a terme per Llovet Mont-ros i Peladella l'any 1936 sobre una possible redistribució de terres a Vilassar de Mar ens permeten arribar a certes conclusions.

Començaré per l'estudi de la propietat a meitat del segle XIX i després analitzaré la de mitjans del segle XX. Aquest últim, gràcies a la detallada investigació de Llovet Mont-ros i Peladella és més fiable. S'ha d'advertir abans de res, que es tracta d'un estudi sobre els propietaris de terra, no pel conjunt de la població rural. Seria molt interessant, i pot ser un treball per a futures investigacions, l'anàlisi de les diferents formes d'accés a la terra existents a Vilassar de Mar durant el segle XIX i principis del XX i estudiar la qüestió de si els propietaris de la terra eren els qui la conreaven o no, però la manca d'informació no ens permet ara per ara aproximar-nos'hi.

L'estructura de la propietat cap a mitjans del segle XIX.

A partir del cadastre sabem que hi havia un total de 494 parcel·les, que a la vegada, algunes es subdividien, formant en total 1.019 subparcel·les.⁹⁴ Tot i així, aquest grau elevat de subparcel·lació ens indica l'existència d'una pràctica de policultiu elevada.

El nombre de propietaris pujava fins a 230. Per tant, l'extensió mitja per parcel·la era de 0,68 ha/parcel·la, i la extensió mitja per propietari era de 1,48 hectàrees.

Taula 6.12. Nombre de propietaris i parcel·les, i extensió mitja per parcel·la i propietari.

Nombre propietaris	Nombre parcel·les	Ext. mitja parcel·la	Ext. mitja propietari	Propietaris per cada 100 ha
230	494	0,68 ha.	1,48 ha.	67,73

Font: Elaboració pròpia.

Un punt negatiu, però, d'aquesta parcel·lació és l'excessiva dispersió de parcel·les d'un mateix propietari. Això provoca pitjors resultats al no aprofitar millor els rendiments d'escala, al no permetre establir un grau de conreu òptim, al no possibilitar el manteniment de molts caps de bestiar, i al no aprofitament òptim dels fems com a matèria fertilitzant.⁹⁵

Si tenim en compte les subparcel·les existents, el tamany surt encara més petit.

Taula 6.13. Extensió total i mitjà per cultiu de les subparcel·les

	Nº subparcel·les	Ext. total (ha.)	Ext. mitja
Cereals	181	61,4	0,34
Vinya	20	2	0,1
Vinya campa	690	258,7	0,37
Garrofers	116	16,2	0,14
Oliveres	9	1,2	0,13
Total	1083	339,6	0,31

Font: Elaboració pròpia

⁹⁴ Quan en una parcel·la es troba, per exemple, una vinya de dos qualitats diferents, s'ha comptabilitzat com a dos subparcel·les. Això fa pujar el nombre de subparcel·les, ja que dins d'una mateixa parcel·la sovint es declara tenir un mateix cultiu de dos o tres qualitats diferents.

⁹⁵ LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels*, p. 339.

La taula 6.13. és molt interessant des del punt de vista del paisatge i la seva estructura, malgrat que no ens digui gran cosa en quant a la propietat. Observem en primer lloc, la gran subparcel·lació existent. La major part corresponia a vinya campà, que a la vegada era la subparcel·la amb una extensió major, seguida per molt poc per la de cereals. Però es veu de seguida que la de vinya campà tenia una extensió més gran degut a la part de cereals o llegum cultivada entre els vinyars, ja que l'extensió de les subparcel·les de vinya densa és molt inferior. D'altra banda és interessant observar al mapa 4.1. que la formació de parcel·les havia anat seguint durant els anys una lògica que havia acabat per conformar un paisatge determinat: si ens fixem, les línies parcel·laries són paral·leles a la costa i perpendiculars a les rieres i torrents.

Passem ara a l'estudi de l'estructura de la propietat. Faré dues classificacions, segons les diferents formes d'aproximar-s'hi que hem vist més amunt: primer, segons la superfície i la capacitat productiva de la terra, i segon, a partir de la riquesa rústica.

Tradicionalment, s'entén per petita propietat aquella que no pot garantir la subsistència d'una unitat familiar.⁹⁶ Enric Sagner, estudiant el consum d'una família empordanesa per l'any 1880, fixa en 0,84 pessetes per persona i dia el necessari per a la seva subsistència.⁹⁷ Aplicant el deflactor de Maluquer de Motes per l'any 1850 equivalia a 0,71 pessetes.⁹⁸ Suposant una família mitjana amb una mida de 3,5 membres, implica un consum familiar anual de 909,58 pessetes. Així, una propietat que produeixi per sota d'aquest límit es consideraria petita. D'altra banda, tenim els rendiments per hectàrea de cereal i vinya, els dos principals cultius de Vilassar de Mar a mitjans del XIX a partir dels *"Estados" sobre producció i consum de cereals als municipis i partits judicials de la província de Barcelona reunides per la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de Barcelona (1859-67)* i les rectificacions

⁹⁶ SAGUER, E. (2005): *Treball agrari i*, p.188; GARRABOU, R. i SAGUER, E. (2006): "Propietat, tinença i ...", p.369 i ss.

⁹⁷ SAGUER, E. (2005): *Treball agrari i*, p. 142

⁹⁸ MALUQUER DE MOTES, J. (1989): "Precios, salarios y beneficios. La distribución funcional de la renta", dins CARRERAS, A. coord. : *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*. Fundación Banco Exterior, Barcelona.

adients realitzades per R. Garrabou, X. Cussó i E. Tello,⁹⁹ i de les estadístiques del GEHR, respectivament.¹⁰⁰ El rendiment per hectàrea entre 1859 i 1867 de cereals panificables a Vilassar de Mar era de 9,3 hl, o 6,975 QM. El rendiment mitjà per hectàrea de vinya conreada entre 1890 i 1908 era de 24,47 hl de vi. El preu mitjà del blat durant la dècada de 1850 era de 30,3 pts/QM¹⁰¹ i el de vi de 22,30 pts/hl.¹⁰²

Això representa que una hectàrea de cereal panificable tenia una producció de 211,34 pts de valor, i una de vi, de 545,68 pts. Hem vist més amunt com la major part de terres de Vilassar de Mar eren de vinya campa, per lo que considero, en aquest cas, que una parcel·la representativa pot dedicar un terç a vinya i dos terços a cereal, cosa que ens dóna una producció per hectàrea amb un valor total de 322,8 pessetes. Així, per arribar a les 909,58 pessetes necessàries per a que una família pugui subsistir es necessiten 2,82 hectàrees. Aquest exercici que s'acaba de realitzar admet lògicament moltes crítiques i consideracions, des de la fiabilitat de les fonts, de l'ús de dades corresponents a diferents anys, de generalitzar una hectàrea com a 1/3 de vinya i 2/3 de cereals, etc. No obstant, si es compara aquest resultat de 2,82 ha. amb els treballs de G. Tribó i de A. Segura la semblança és molt gran, més tenint en compte que el seus treballs corresponen a territoris i èpoques amb característiques similars al Maresme a meitat de segle XIX. Tribó, pel Baix Llobregat, estableix el límit entre petita i mitjana propietat en 3 ha., mentre que Segura, pel Pla de Barcelona, el deixa en 2,93 ha.¹⁰³ Tot i això, com veiem a la taula 6.15, no sembla una divisòria massa realista en el nostre cas, perquè aleshores la majoria de propietaris es trobarien per sota del llindar de l'autonomia, entenent-se que no podrien subsistir únicament de les seves terres. Malgrat que el recurs a una agricultura a temps parcial deuria ser força general, també sembla probable que en un municipi de tan poca extensió, amb

⁹⁹ GARRABOU, R.; CUSSÓ, X.; TELLO, E. (en premsa): *La persistència de conreu de cereals a la província de Barcelona a mitjan segle XIX*, Annex.

¹⁰⁰ GEHR (1991): *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Madrid.

¹⁰¹ SEGURA, A. (1983): "El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)", *Recerques*, 14, p. 203-204.

¹⁰² PUJOL, J. (1998): "La difusión de abonos minerales y químicos hasta 1936. El caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, 15, p. 178-180.

¹⁰³ Veure taula 7.13.

una parcel·lació del sòl tan extrema i una agricultura tan comercialitzada i intensiva, el límit de l'auto-subsistència es trobés en un nivell inferior de propietat de la terra.

Taula 6.14. Proposta d'establiment de la petita propietat a Vilassar de Mar, 1850.

Consum anual familiar	Rendiment cereals panificables	Rendiment vinya	Preu blat	Preu vi	Valor total producció	Superfície necessària per cobrir consum
909,58 pts	9,3 hl/ha	24,47 hl/ha	30,3 pts/qm	22,3 pts/hl	322,8 pts/ha	2,82 ha

Font: Elaboració pròpia a partir Saguer (2005), Garrabou, Cussó, Tello (en premsa), i GEHR (1991).

Taula 6.15. Vilassar de Mar 1850. Distribució de la propietat rústega

Superfícies (ha)	Nombre de propietaris	%	% acumulat	% acumulat inversament	Extensió (ha)	%	% acumulat	% acumulat inversament
finis 0,4	44	19,1	19,1	100,0	10,7	3,2	3,2	100,0
de 0,4 a 0,7	49	21,3	40,4	80,9	27,0	8,1	11,3	96,8
de 0,7 a 1	33	14,3	54,8	59,6	26,9	8,1	19,4	88,7
de 1 a 1,5	38	16,5	71,3	45,2	46,7	14,1	33,5	80,6
de 1,5 a 2	22	9,6	80,9	28,7	38,5	11,6	45,1	66,5
de 2 a 3	21	9,1	90,0	19,1	52,7	15,9	60,9	54,9
de 3 a 5	15	6,5	96,5	10,0	57,5	17,3	78,3	39,1
més de 5	8	3,5	100,0	3,5	72,2	21,7	100,0	21,7
TOTAL	230	100,0			332,1	100,0		

Font: Elaboració pròpia

A la meua pròpia distribució de freqüències de la taula 6.15 he inclòs un primer grup de propietaris amb terres fins a 0,4 ha perquè aquest fou el llindar de distinció entre petita i mitjana propietat establert el 1936 per Llovet Mont-ros en una agricultura ja dominada per l'horta. A meitat del segle XIX, amb una agricultura dedicada quasi plenament a la vinya campà i amb terres majoritàriament de secà, aquest límit serà superior, tot i que crec, com he comentat anteriorment, que no arribaria fins a les 3 ha. Sigui com sigui on situem el límit de la petita propietat, es poden extreure conclusions interessants d'aquestes dades. S'observa, primerament, l'existència d'un nombre gran de propietaris a Vilassar: 230 propietaris de terres dins d'una població de 2.925 habitants. La població "rural" o dedicada a les activitats agrícoles, total o parcialment, si multipliquem 230 propietaris per 3,5 o per 4 membres d'una família, estaria entre 805 o 920 habitants, que representarien al voltant del 30%

de la població total de Vilassar de Mar. Si a més tenim en compte que la majoria de població estava dedicada a altres activitats, aquest nombre de propietaris pren més rellevància. Segurament aquest nombre de propietaris, però, s'havia reduït des del segle XVIII. La influència de la incipient industrialització de les proximitats va poder fer desaparèixer els propietaris més petits.¹⁰⁴ Hem de tenir, però, aquí present que ser propietari no vol dir fer de pagès. Hi havia molts propietaris de terrenys més o menys extensos que no havien sigut mai agricultors. Per exemple es donava el cas d'alguns capitans de vaixell que compraven una vinya com a inversió.

Més de la meitat dels propietaris, 126, posseïen menys d'una hectàrea de terreny cadascú, la suma dels quals no arribava al 20% de la superfície total. En canvi, quasi el 55% de la terra romania en mans de només el 19% dels propietaris, que posseïen terres de més de dos hectàrees. D'entre aquests últims, només vuit propietaris concentraven més del 21% de les terres, amb terrenys de més de 5 hectàrees. Podríem parlar aquí de l'existència de grans propietaris, encara que si es compara amb altres contrades de Catalunya no té sentit parlar de "gran propietat" a Vilassar de Mar amb unes extensions tan "minses" de poc més de 5 ha.¹⁰⁵ En resum, més de la meitat de la terra, la que corresponia a majors superfícies, quedava concentrada en mans d'uns pocs propietaris, mentre que la resta del territori estava molt repartit entre un gran nombre de propietaris que posseïen superfícies de poca extensió.

Gràcies a què a l'amillament apareixen els líquids imposables de cada propietari, es pot crear una nova estructura de la propietat de mitjans de segle XIX segons la contribució territorial. He seguit el model de Gemma Tribó a l'hora de classificar el primer grup. Com he dit anteriorment, Tribó considera com a petit propietari aquell amb un líquid imposable inferior a 500 rals, el que suposava una quota inferior a 25 pessetes.

¹⁰⁴ LLOBET, S. (1955): "De geografia agraria.....", p. 257.

¹⁰⁵ A la Segarra, al Baix Llobregat i al Baix Empordà s'han trobat grans propietats de més de 50 ha d'extensió. Vegeu GARRABOU (1962), TRIBÓ (1989) i SAGUER (2006), respectivament.

Taula 6. 16. Estructura de la propietat – Contribució territorial. Vilassar de Mar, 1850

Líquid imposable (pta.)	Contribució territorial (pta.)	Nombre de propietaris
Fins a 125	De 0 a 25	138
De 125 a 250	De 25 a 50	49
De 250 a 500	De 50 a 100	33
Més de 500	Més de 100	10

Font: Elaboració pròpia.

Segons aquesta estructura, 138 propietaris (el 60%) es considerarien petits propietaris.

Un indicador del grau de distribució del territori és l'índex de GINI. Calculat per 1850 ens dona una xifra de 0,516, lo que no indica una desigualtat molt elevada ni molt menys. Comparada amb la mitjana catalana, que ronda el 0,7, ens diu que a Vilassar de Mar la terra estava més igualment distribuïda entre els propietaris. D'altra banda, el nombre de propietaris per cada 100 hectàrees és de 70. Aquestes dades en indiquen la inexistència tant de grans propietats com de terres comunals al terme de Vilassar de Mar.

L'estructura de la propietat a mitjans del segle XX.

Taula 6.16. Nombre de propietaris, de parcel·les, i extensions mitjanes a Vilassar de Mar l'any 1950

Nombre de propietaris	233
Nombre de parcel·les	400
Extensió mitja per parcel·la	0,77
Extensió mitja per propietari	1,33
Número de propietaris per cada 100 ha.	75,23
GINI	0,466

Font: Elaboració pròpia

En un segle el número de propietaris roman més o menys igual i el de parcel·les ha disminuït, augmentant una mica l'extensió mitja per parcel·la, però degut a la disminució en l'extensió total de terra cultivada, ha baixat l'extensió mitja per propietari. Tenim un panorama molt semblant al de 1850: gran parcel·lació, elevat número de propietaris i amb, fins i tot, una certa millora en el repartiment de la terra, ja que l'índex de GINI ha baixat.

Pel segon tall temporal he tingut l'avantatge de comptar amb el treball mencionat de Llovet Mont-ros i Peladella. Gràcies a aquests autors es pot establir amb més claredat i precisió els límits de petita, mitjana i gran propietat.

Aquests autors estableixen en 0,4 ha el mínim de terra necessari per a què una família pugui subsistir l'any 1936 a Vilassar de Mar. Igualment, fixen en 0,7 ha la màxima extensió que pot conrear un home.¹⁰⁶ Entenent, com he dit més amunt, la petita propietat com la que no pot garantir la subsistència d'una unitat familiar, i la frontera entre mitjana propietat i gran propietat com aquella que requereix mà d'obra forana a la família per a poder conrear eficientment la terra,¹⁰⁷ podríem utilitzar aquests límits com a divisió entre petita, mitjana i gran propietat. En quant a la petita propietat, la correlació amb el que diuen Llovet i Peladella és, crec, totalment acceptable. En quant a la frontera entre mitjana i gran propietat, crec que es pot utilitzar la xifra de 0,7 ha però admet més discussió, ja que en una família no només treballava la terra l'home sinó que també ajudava la dona i fills, amb la qual cosa la frontera entre mitjana i gran propietat quedaria més amunt de les 0,7 ha. Per a aquest tall temporal no s'ha pogut realitzar la classificació a partir de la contribució territorial per falta d'informació.

Taula 6.17. Vilassar de Mar 1950. Distribució de la propietat rústega.

Superfícies (ha)	Nombre de propietaris	%	% acumulat	% acumulat inversament	Extensió (ha)	%	% acumulat	% acumulat inversament
fins 0,4	47	20,2	20,2	100,0	11,6	3,6	3,6	100,0
de 0,4 a 0,7	42	18,0	38,2	79,8	23,0	7,1	10,7	96,4
de 0,7 a 1	30	12,9	51,1	61,8	25,4	7,9	18,6	89,3
de 1 a 1,5	38	16,3	67,4	48,9	46,6	14,4	33,0	81,4
de 1,5 a 2	27	11,6	79,0	32,6	47,2	14,6	47,7	67,0
de 2 a 3	24	10,3	89,3	21,0	60,7	18,8	66,4	52,3
Més de 3	25	10,7	100,0	10,7	108,4	33,6	100,0	33,6
TOTAL	233	100,0			322,9	100,0		

Font: Elaboració pròpia.

Segons això, tenim que el 20% dels propietaris es podien considerar de petita propietat. Si acceptem els números de Llovet i Peladella, els mitjans propietaris suposarien un 18% del total, encara, que com hem dit, aquest límit hauria de ser superior i, per tant, la mitjana propietat significaria un major pes. Sigui com sigui, entenent la gran propietat com la que necessita més d'una unitat familiar per a la seva explotació, aquesta tindria un pes força important, suposant com a mínim un 32% dels propietaris (amb més d'1,5 ha). Ara, el major grup de

¹⁰⁶ LLOVET I MONTROS, PELADELLA (1937): *Projecte de redistribució*, p. 29.

¹⁰⁷ GARRABOU, R.; SAGUER, E. (2006): "Propietat, tinença i...", p. 365.

propietaris és els de qui posseeixen entre una i dos hectàrees de terreny. La gran majoria posseïen encara menys d'una hectàrea, però el 1950 es tractava de terres d'horta molt més productives i rendibles, cosa que explica l'augment de grans propietats i la disminució de la petita propietat. Si un segle abans, 44 propietaris (el 19,1%) concentraven el 61% de la superfície, ara per assolir un percentatge de superfície similar, el 67%, es requereixen més de 76 propietaris que suposen el 32,6% de propietaris. Tot i així, el 21% dels propietaris concentra el 52% de les terres; la resta de superfície roman, però, força repartida.

La majoria dels propietaris s'encarregava de cuidar directament la terra. Segons Llobet, el 80% dels propietaris de Vilassar de Mar eren els cultivadors, usualment el primogènit que heretava la major part de la finca.¹⁰⁸ Alguna part de l'herència també es cedia a la resta de fills, cosa que ajudava a subdividir la parcel·la. El 1950 el número de subparcel·les era de 972. La parceria o arrendaments de la terra eren molt poc freqüents.¹⁰⁹

6.8. Resum i conclusions del pas de 1850 a 1950.

A mitjans del segle XIX, Vilassar de Mar gaudia d'una agricultura tradicionalment mediterrània: la pràctica totalitat de les seves terres era de secà i els cultius principals eren el cereal i la vinya. En aquell temps ja es tractava d'una agricultura comercial, on cada producte tenia el seu propi mercat. El fet de situar-se dins de l'anomenada agricultura periurbana de Barcelona li permetia col·locar fàcilment els seus productes.

Diversos xocs externs i els canvis en l'estructura de la demanda van anar modelant l'agricultura vilassarenca, i al seu torn, els usos del sòl i el paisatge local. Així, l'arribada de la fil·loxera va provocar l'abandonament de la vinya, i la crisi finisecular, la del cereal. Es posava punt i final a l'anomenada triada mediterrània (juntament amb l'olivera). La resposta del camp vilassanès va ser adaptar-se al canvi en els gustos de la demanda barcelonina, principal mercat

¹⁰⁸ LLOBET, S. (1955): "De geografia agraria....", p. 265.

¹⁰⁹ LLOBET, S. (1955): "De geografia agraria.....", p. 283.

del Maresme, i convertir-se, juntament amb el Baix Llobregat, en “l’horta de Barcelona”. Això va implicar un canvi fonamental en l’agricultura de Vilassar: la transformació de les terres de secà en regadiu, i el seu posterior impacte sobre el territori. Aquest canvi ja s’havia començat a forjar gràcies a l’èxit que tingué l’exportació de patates, primer cap a Barcelona i Madrid, encara al segle XIX, i sobretot, després, cap a França i Anglaterra. Els beneficis d’aquestes exportacions, les anteriors del vi, i els injectats pel capital provinent de l’estalvi de les rendes salarials percebudes a la indústria present al municipi van permetre finançar els elevats costos i inputs creixents (adobs, fertilitzants, maquinària,...) que requeria aquest nou model d’agricultura intensiva. El paper de les cooperatives va ser també clau per afermar aquest model. El resultat ha estat un augment impressionant de la superfície de regadiu amb el cultiu d’hortalisses i flors, en els quals Vilassar de Mar s’ha especialitzat durant aquest període, i la pèrdua dels terrenys dedicats a la vinya i al cereal. Altres cultius, com el garrofer, malgrat la seva puixança en algun moment d’aquest període, han perdut la seva importància. L’altre resultat important és la creixent urbanització que es nota amb el doblament de la zona urbana i l’augment substancial de les vies de comunicació. El fort creixement poblacional, sobretot des de principis de segle fins la Guerra Civil Espanyola, n’és el causant.

El fet de formar part d’una agricultura periurbana té efectes positius per l’economia local, com la possibilitat de tenir un mercat potencial per col·locar els productes, en aquest cas Barcelona. Però també té d’altres de negatius, la disputa pel terreny amb la ciutat, i una mobilització dels recursos hídrics subterranis que en el llarg termini no sempre s’han emprat sosteniblement, especialment pel que fa al manteniment de la qualitat del seu estat ecològic (veure apartat 8.1.).

L’arribada del franquisme va suposar un trencament de la lògica del procés. Va obligar al cultiu de cereal, que en circumstàncies normals potser no s’hauria fet, i el tancament dels mercats exteriors va perjudicar l’exportació de productes i l’importació d’inputs, trastocant el sistema vigent. Això va forçar els productors a enfocar-se al mercat interior, i de pas, va fer perdre un possible aliat de

l'agricultura en la seva propera lluita contra el procés urbanitzador.¹¹⁰ Com diu en Valerià Paül, a l'any 1950 ja es comencen a donar símptomes d'esgotament d'aquest model d'agricultura periurbana.

A la taula 6.18. s'ha intentat resumir la importància i mercats de cada producte durant el període que va de 1850 a 1950. Òbviament, no és un exercici basat en fets corroborables, però amb això es pretén fer palès el dinamisme i l'iniciativa de l'agricultura del municipi. Una agricultura que ha tingut la capacitat per mutar ràpidament i especialitzar-se en nous productes segons el mercat.

Taula 6.18. Destinació i importància dels productes de Vilassar de Mar (1850-1950)

1850			Fins 1900		
Producte	Mercat	Imp.	Producte	Mercat	Imp.
Cereal	Local	A	Vi	Amèrica	M
	Maresme	B		Barcelona	A
	Barcelona	B		Europa	M
Vi	Amèrica	A	Garrofa	Local	A
	Barcelona	A			
	Local	M			
Garrofa	Local	A	Cereal	Barcelona	B
				Maresme	B
				Local	A
Taronges	França	B	Horta	Barcelona	A
				Europa	M
				Local	B
1900-1936			1939-1950		
Producte	Mercat	Imp.	Producte	Mercat	Imp.
Patata	Europa	A	Hortalisses	Europa	B
	Espanya	M		Espanya	M
	Barcelona	M		Barcelona	A
Hortalisses	Europa	M	Patata	Europa	B
	Espanya	B		Espanya	M
	Barcelona	A		Barcelona	A
Clavell	Europa	M	Clavell	Europa	M
	Espanya	A		Espanya	A
	Barcelona	A		Barcelona	A
Garrofa	Local	A	Cereal	Local	A

Font: Elaboració pròpia. (Imp.= importància; A=alta; M=mitja; B=baixa).

¹¹⁰ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais.....*, p. 551 i ss.

7. VILASSAR DE MAR EL 2004

7.1. Demografia.

Encetem el capítol, com és habitual, amb unes notes sobre la població i la seva evolució durant aquest període. L'any 2004 Vilassar de Mar comptava amb 18.558 habitants, el que suposava un 4,8% de la població total del Maresme, essent el cinquè municipi més poblat de la comarca darrere Mataró, Premià de Mar, El Masnou i Pineda de Mar. Durant el mig segle transcorregut des de 1950, la població i la densitat van quadruplicar-se (veure taula 7.1 i gràfic 7.1).

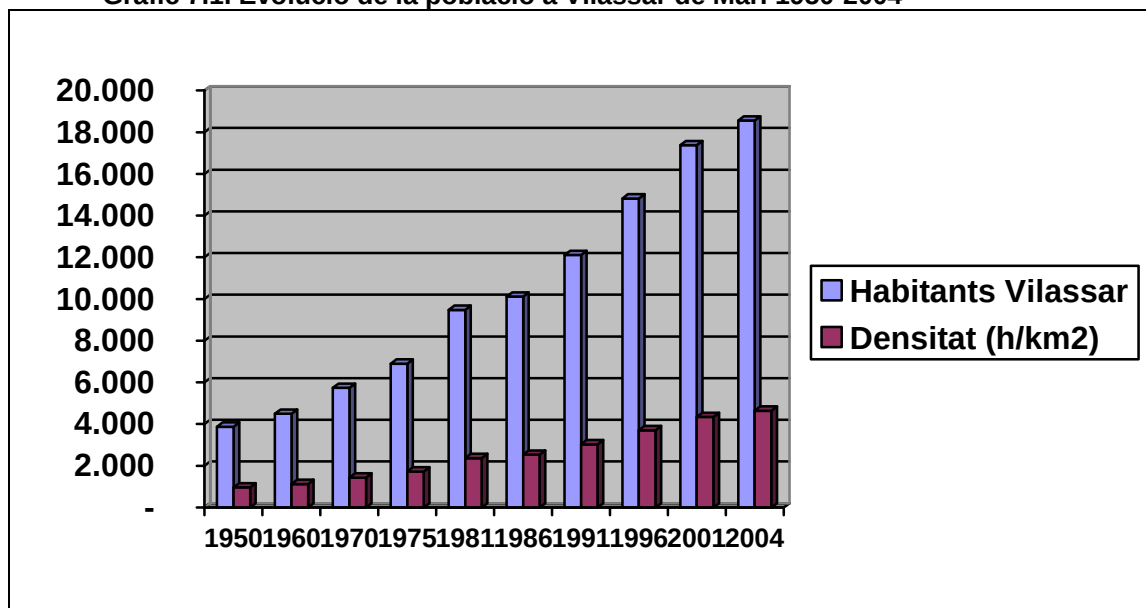
Taula 7.1. Habitants i densitats de Vilassar de Mar, Maresme i Catalunya. 1950-2004

Anys	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996	2001	2004
Habitants Vilassar	3.875	4.500	5.736	6.897	9.480	10.114	12.110	14.821	17.374	18.558
Densitat (h/ km ²)	968,7	1.125,0	1.434,0	1.724,2	2.370,0	2.528,5	3.027,5	3.705,2	4.343,5	4.639,5
Habitants Maresme	104.163	125.660	190.949	230.795	252.952	273.673	293.838	318.891	355.714	386.573
Densitat Maresme (h/km ²)	261,1	315,0	478,7	578,6	634,1	679,0	738,5	803,5	898,3	969,1
Densitat Catalunya	100,9	122,3	159,6	176,4	185,6	187,4	190,0	190,9	198,9	212,2

Font: IDESCAT.

Si ens fixem però en les taxes de creixement anuals, veiem que aquest creixement no ha estat proporcional durant el temps, si no que s'han produït grans creixements en determinats períodes i un creixement més minso en d'altres. A la taula 7.2. observem que durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta el creixement poblacional va ser moderat, sobretot si es compara amb el de la comarca, que quasi dobra la taxa de creixement de Vilassar. És a partir de 1970 quan es produeix un salt extraordinari en la població, principalment en el segon quinquenni dels setanta assolint taxes anuals tant altes del 7,49%. A la primera meitat de la dècada següent el ritme de creixement es relaxa però de seguida torna a accelerar-se, tot i que amb taxes que ja no arribaran a les anteriors.

Gràfic 7.1. Evolució de la població a Vilassar de Mar. 1950-2004

Font: Elaboració pròpia a partir IDESCAT.

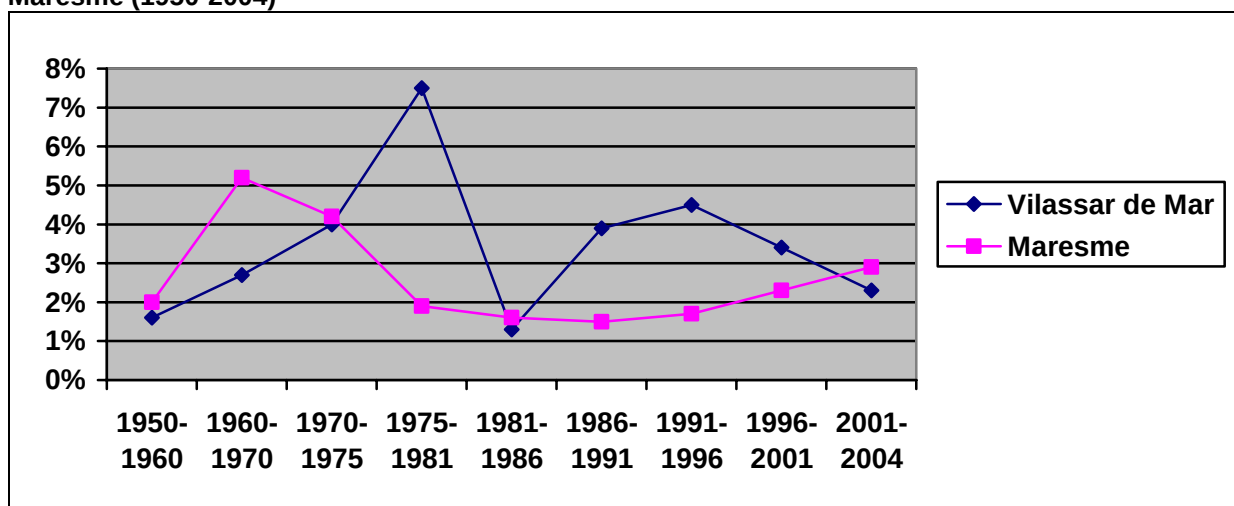
Taula 7.2. Taxes de creixement de la població 1950-2004.

	% increment 1950-1960	% increment anual	% increment 1960-1970	% increment anual	% increment 1970-1975	% increment anual	% increment 1975-1981	% increment anual
Vilassar de Mar	16,1%	1,6%	27,4%	2,7%	20,2%	4,0%	37,4%	7,5%
Maresme	20,6%	2,1%	51,9%	5,2%	20,9%	4,2%	9,6%	1,9%
	% increment 1981-1986	% increment anual	% increment 1986-1991	% increment anual	% increment 1991-1996	% increment anual	% increment 1996-2001	% increment anual
Vilassar de Mar	6,7%	1,3%	19,7%	3,9%	22,4%	4,5%	17,23%	3,4%
Maresme	8,2%	1,6%	7,4%	1,5%	8,5%	1,7%	11,5%	2,3%
	% increment 2001-2004	% increment anual						
Vilassar de Mar	6,8%	2,2%						
Maresme	8,6%	2,9%						

Font: Elaboració pròpia a partir IDESCAT.

Les causes d'aquest creixement demogràfic les trobem sobretot en el moviment migratori cap a Catalunya i el Maresme durant el post-franquisme, en el "baby-boom" dels setanta, i en els últims anys, en la nova onada d'immigrants que rep la comarca: d'una banda, immigrants estrangers i, d'altra, habitants de la regió metropolitana que traslladen la seva residència al Maresme. A la taula 7.3. tenim el moviment migratori cap al Maresme durant la primera part d'aquest període.

Gràfic 7.2. Evolució de la taxa anual de creixement de la població a Vilassar de Mar i el Maresme (1950-2004)

Font: Elaboració pròpia.

Taula 7.3. Moviment migratori al Maresme 1940-1980.

Anys	Saldo net del període	Mitjana anual
1940-1950	310	31
1951-1960	14.240	1.424
1961-1970	47.610	4.761
1971-1975	28.440	5.688
1976-1979	13.390	3.347

Font: Lleonart, P.; Macías, P.; Ardèvol, R. (1981).

A la taula 7.4. podem observar com el creixement dels últims anys ha estat degut en primer lloc, novament, al moviment migratori i no a un creixement natural:

Taula 7.4. Components del creixement de la població de Vilassar de Mar 1986-2001.

Anys	Naixements	Defuncions	Creixement natural	Saldo migratori	Creixement total
1986-1991	693	383	310	1.663	1.973
1991-1996	848	468	380	2.324	2.704
1996-2001	1.175	670	505	2.043	2.548

Font: IDESCAT.

Aquesta darrera arribada d'immigrants ja no ve provocada per l'atracció d'una nova activitat productiva, com les anteriors, si no que es *tracta d'una dinàmica directament residencial arrossegada pel desplaçament d'habitants que canvien*

el seu habitatge des de Barcelona i la primera corona cap a la segona corona metropolitana".¹¹¹

Alguns dels factors que han propiciat aquesta dinàmica han estat la recerca d'entorns de més qualitat, el menor preu dels habitatges respecte a l'àrea central metropolitana o la conversió d'habitatges de segona residència en permanents.¹¹²

Entre 1981 i 1996, el Baix Maresme va rebre 30.941 nous residents, la majoria procedents de Barcelona i la primera corona metropolitana, sent el període 1986-1991 el de major ritme de creixement. Vilassar de Mar va ser un dels municipis amb majors guanys absoluts, rebent un total de 5.302 nous habitants durant aquest període.¹¹³

A les taules 7.5. i 7.6. podem veure l'estructura de la població segons els grups d'edat i la seva evolució als últims anys al Maresme. Aquestes manifesten un procés d'envelliment a partir de la dècada de 1980 que continua durant el decenni posterior. Així, la població infantil significava l'any 1981 la quarta part de la població total al Maresme, mentre que a l'any 2001 havia baixat a un 15%. Per contra, la proporció de gent gran (65 anys o més) augmenta d'un 9,9% a un 14,6%. No obstant, al Maresme la població infantil l'any 2001 encara supera la gent gran, cosa que no passa a la província de Barcelona ni a Catalunya. A Vilassar de Mar aquesta diferència a favor de la població infantil encara és més gran. Així doncs, al Maresme i a Vilassar de Mar, tot i el procés d'envelliment que sofreix la societat en general, existeix una estructura de població lleument més jove que la de la regió metropolitana de Barcelona i la catalana.

¹¹¹ TELLO, E. (2000): La dinàmica socioecològica del Baix Maresme als anys noranta: l'onada residencial i els seus impactes ambientals i socials, Informe elaborat a l'Universitat de Barcelona per a Innova, Auditoria Ambiental del Baix Maresme, Mataró, p. 2.

¹¹² *Ibidem*, p.2 i ss.

¹¹³ *Ibidem*, p. 2-3.

Taula 7.5. Població segons grups d'edat. Any 2001.

Edat	Vilassar de Mar	Maresme	Província de Barcelona	Catalunya
De 0 a 14	2.893 (16,7%)	54.318 (15,2%)	656.388 (13,7%)	872.833 (13,8%)
De 15 a 29	3.601 (20,7%)	79.251 (22,2%)	1.055.043 (22,0%)	1.380.599 (21,8%)
De 30 a 44	4.543 (26,2%)	88.129 (24,7%)	1.142.678 (23,8%)	1.503.454 (23,7%)
De 45 a 64	4.000 (23,0%)	82.897 (23,3%)	1.135.056 (23,6%)	1.482.941 (23,4%)
Més de 65	2.332 (13,4%)	51.950 (14,6%)	816.762 (17,0%)	1.103.283 (17,4%)
Total	17.369 (100%)	356.545 (100%)	4.805.927 (100%)	6.343.110 (100%)

Font: Elaboració pròpia a partir IDESCAT.

Taula 7.6. Evolució de la població per edats del Maresme (%) entre 1981 i 1996.

Maresme				Regió metropolitana
Edats / Anys	1981	1991	1996	1996
De 0 a 14 anys	26,9	19,9	16,3	14,4
De 15 a 64 anys	63,1	67,8	69,8	70,0
Més de 65 anys	9,9	12,3	13,9	15,6
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Ramon, A.; Piqué, J.M. (2003).

7.2. El paisatge de Vilassar de Mar l'any 2004

A través del mapa digital facilitat per Hisenda i la seva corresponent memòria amb les llegendes d'usos del sòl podem construir el paisatge actual de Vilassar de Mar. Tot i ser un mapa més actual que els anteriors, presenta alguna inexactitud. En primer lloc, sabem que l'extensió oficial de Vilassar de Mar, segons la Diputació de Barcelona i el propi Ajuntament de Vilassar de Mar, és de 392 hectàrees, però al mapa d'Hisenda ens surt una extensió de 406 hectàrees. Aquesta diferència es pot atribuir a la inclusió al mapa per part d'Hisenda d'àrees que correspondrien als municipis propers, Cabrils i Premià de Mar. En segon lloc, al mapa d'Hisenda actual no surten representades totes les xarxes de transport del municipi, concretament ni la N-II, ni la línia ferroviària, i les que travessen de "dalt" a "baix" la població no estan al 100% simbolitzades. Aquest fet, com veurem, repercutirà a l'hora de calcular els usos del sòl, ja que ens sortirà un percentatge de vies de comunicació força inferior al real.

Mapa 7.1. Usos del sòl a Vilassar de Mar. 2004.

Font: Elaboració pròpia.

A la taula 7.7. tenim els usos del sòl a Vilassar de Mar l'any 2004. S'ha de tenir en compte que no està inclosa l'àrea que correspon a la platja ni a la N-II ni el ferrocarril, per les causes comentades anteriorment.

El primer que observem és que la superfície urbanitzada supera ja a la superfície agrària útil, 47,7% enfront de 44,8%. El motiu és l'espectacular increment durant l'últim mig segle de la superfície urbanitzada, arribant a les 172,8 has., que suposen un 45,8% de la superfície o un 44,1% de la superfície que considerariem oficial, de 392 has. Aquesta diferència entre superfície urbanitzada i superfície agrària útil encara seria superior si incloguéssim el total de xarxes de transport.

Taula 7.7. Usos del sòl a Vilassar de Mar 2004.

Ús del sòl	Extensió (ha)	% ext. total	% ext. cultivada
Cereals	1,5	0,4	0,9
Hivernacle d'horta	3,4	0,9	2,2
Horta regadiu	36	9,5	22,8
<i>Tot. hortalisses</i>	<i>39,4</i>	<i>10,4</i>	<i>25,0</i>
Horta especial	94,2	25,0	59,7
Hivernacle general	22,8	6,0	14,4
<i>Tot. flors i plantes</i>	<i>117</i>	<i>31,0</i>	<i>74,1</i>
TOT.SUP. CULT.	157,9	41,8	100,0
Erm	9,6	2,5	-
Constr. Agrícoles	1,5	0,4	-
TOT. SUP. AGR. UTIL	169	44,8	-
Urbà	172,8	45,8	-
Camí/Carretera	7,2	1,9	-
TOT. URBANITZAT	180	47,7	-
Riera	4,2	1,1	-
Improductiu	24,2	6,4	-
TOTAL	377,4	100,0	-

Font: Elaboració pròpia.

Sigui com vulgui, aquestes petites variacions de percentatge sobre el total no canvien les tendències generals globals i podem donar com acceptables els valors que ens surten.

L'augment de zona urbanitzada s'ha fet a costa de la disminució de la superfície agrària. Dins d'aquesta, hem de destacar la continuació de l'horta com a principal ús i l'aparició dels hivernacles, fruit de la progressiva intensificació de l'agricultura durant aquests anys. Hisenda, a l'hora de

classificar els cultius, diferencia entre horta especial i horta de regadiu. Aquesta diferenciació no és gaire clara. Suposem que l'anomenada horta especial també es de regadiu, ja que la totalitat de terres d'ús agrícola són de regadiu. D'altra banda, ni el mateix personal d'Hisenda ens va poder aclarir a què es devia aquesta classificació. El mateix passa amb la divisió que fan entre "hivernacle general" i "hivernacle d'horta". En aquest cas, però, sí podem intuir que "hivernacle general" es refereix a floricultura i plantes ornamentals, mentre que "hivernacle d'horta" a productes hortícoles.

Crec que aquesta diferent nomenclatura es pot deure a què es tracta d'una font fiscal, i d'aquesta manera classifica els terrenys segons la seva taxa impositiva. Igualment, pot tenir una altra explicació: el conreu protegit té dues variants, amb protecció baixa (umbracles i túnels) i amb protecció total (l'hivernacle típic). Pot ser que s'hagi classificat els conreus amb protecció baixa com a horta especial. Els productes conreats sota aquesta variant no han de perquè ser hortalisses o tubercles, més aviat poden ser flors i plantes ornamentals. Una opció podria ser, a falta de dades, entendre aquesta variant com a conreu d'hortalisses i agrupar-la, a efectes de classificació per conreu, juntament amb l'horta regadiu i l'hivernacle d'horta. Tot i així, interpretaré, a patir d'ara, el concepte d'horta especial com a conreu de floricultura i plantes ornamentals ja que d'aquesta manera obtindrem uns valors d'extensiu per cultiu més acords a la realitat de Vilassar i d'acord amb altres fonts d'informació, que donen una presència major a aquest conreu que al d'hortalisses i tubercles d'un temps ençà.

D'acord amb aquesta interpretació, els productes hortícoles, l'any 2004 a Vilassar de Mar, representen un 25% de la superfície cultivada i al voltant del 10,4% de la superfície total. I el conreu de flors i plantes ornamentals passa a encapçalar l'ús agrícola amb el 74,1% de la superfície cultivada.

És remarcable també l'augment de la superfície improductiva, pràcticament inexistent l'any 1950, ocupant 24,2 has., el 6,4% de la superfície.

Aquestes dades i canvis i les seves causes es tractaran amb més precisió al capítol següent.

Imatge 7.1. Conreu en sòl sota umbracles al Maresme.

7.3. L'estructura de la propietat i de la terra

En aquest apartat analitzaré l'estructura de la propietat i de la terra al Vilassar de Mar actual. Hisenda, com és natural per raons de protecció d'identitat, no proveeix informació sobre propietaris del cadastre actual; per tant, no es disposa de la informació relativa al mapa de 2004, tal com sí succeïa als dos talls anteriors i s'ha hagut de recórrer a d'altres fonts.

La font de les dades que es presenten a continuació és l'IDESCAT i corresponen a l'any 1999, últim any amb estadístiques agràries a nivell municipal. Aquestes dades les haurem de prendre amb certa reserva, doncs, com veurem, mostren alguna incongruència que fa que no siguin del tot fiables. No obstant, sí serveixen per fer-nos una idea global, i a falta d'altres fonts són les úniques en què podem basar-nos.

L'IDESCAT no treballa amb el concepte de propietari amb el què hem vingut fent fins ara. El concepte que empram és el d'explotació. A la taula 7.8 tenim el nombre d'explotacions i la seva extensió.

Taula 7.8. Nombre d'explotacions i superfície censada. Vilassar de Mar, 1999.

	Explotacions	Extensió (ha)
Total amb terres	69	164
Amb ramaderia	18	48
Sense ramaderia	51	115
Amb SAU	68	129
Amb altres terres	60	34

Font: IDESCAT.

Observem com el total d'explotacions amb terres és de 69 amb una extensió de 164 ha. D'aquestes, 68 són de superfície agrària útil (SAU), i la majoria no tenen ramaderia. El concepte "amb altres terres" es refereix, segons l'IDESCAT, a aquelles "terres que, tot i trobar-se a l'explotació, no formen part del que denominem superfície agrícola utilitzada (SAU)." Per tant, al definir la SAU com aquell "conjunt de la superfície de les terres llaurades i de les terres per a pastures permanents. Les terres llaurades inclouen els conreus herbacis, els guarets, les hortes familiars i les terres dedicades a conreus llenyosos", l'IDESCAT inclouria dins "d'altres terres" usos com l'erm, matolls, o espècies arbòries forestals.

A la següent taula se'ns mostra la parcel·lació existent l'any 1999. D'aquí podem treure el número de parcel·les i veure que el 42% de les explotacions tenien només una parcel·la, que corresponien al 25,5% de la superfície.

Taula 7.9. Parcel·lació a Vilassar de Mar. 1999.

	explot.	%	sup. total	%	nº parcel·les
1 parcel·la	29	42,0%	42	25,5%	29
2 a 3	18	26,1%	47	28,5%	40
4 a 5	4	5,8%	12	7,3%	16
6 a 14	13	18,8%	42	25,5%	114
15 a 29	3	4,3%	14	8,5%	69
30 o més	2	2,9%	8	4,8%	69
TOTAL	69	100,0%	165	100,0%	337

Font: IDESCAT.

Taula 7.10. Dimensió de les explotacions, segons la superfície total.

	Explotacions	Extensió (ha)
Fins 1 ha	14	6
D'1 a 2	29	41
De 2 a 5	19	54
De 5 a 10	5	31
De 10 a 20	2	31
Més de 20	0	0
Total	69	164

Font: IDESCAT.

El 42% de les explotacions són d'una parcel·la cadascuna, que suposa el 25,5% del territori agrari; i el 68%, significa ja el 54% de les terres. Això ens indicaria un millor repartiment de la propietat de la terra respecte 1950, quan el 52% de la terra romania en mans de només el 21% dels propietaris (veure taula 6.17.).

En quant al règim de tinença, la terra es reparteix entre la propietat i l'arrendament. Règims antics com la parceria ja han desaparegut. De les 164 ha, 84 estan en règim de propietat i la resta en arrendament. Al llarg d'aquest treball hem trobat com, ja al segle XIX i meitat del XX, dominava la petita propietat que treballava directament les seves terres. Així, un tret característic de llarga durada a Vilassar ha estat la coincidència entre propietat i explotació. L'any 2004, el 48,2% de les terres havien estat cedides en règim d'arrendament per part dels seus propietaris. Per tant, la coincidència entre propietat i explotació només és ara parcial, afectant la meitat de les explotacions (tot i que hi pot haver propietaris que també arrendin terres d'altres per explotar-les conjuntament amb les seves).

Taula 7.11. Distribució de la superfície total per règim de tinença. Vilassar de Mar 1999.

	ha	%
Propietat	84	51,2%
Arrendament	79	48,2%
Parceria	0	0,0%
Total	164	100,0%

Font: IDESCAT.

I referent a la personalitat jurídica de l'explotació, podem veure a la taula 7.12. com la majoria de titulars corresponen a societats mercantils i persones físiques.

Taula 7.12. Personalitat jurídica del titular de l'explotació. Vilassar de Mar, 1999.

Personalitat jurídica	Nombre explotacions	Sup. Total (ha)	SAU (ha)
Persona Física	33	45	36
Societat Mercantil	17	74	62
Soc. agr. de transformació (SAT)	5	9	6
Altres condicions jurídiques	15	36	25
Total	70	164	129

Font: IDESCAT.

8. L'EVOLUCIÓ DE 1950 A 2004

Al capítol 6 hem vist com el paisatge de 1950 canviava força respecte al de 1850. L'any 2004, com ens mostra el capítol anterior, el paisatge encara s'ha transformat d'una manera més radical amb un protagonista absolut i dominador sobre la resta: la zona urbana.

En aquest capítol, amb la construcció de la matriu de canvi d'usos del sòl corresponent al període, analitzarem amb detall aquesta transformació. Transformació que no és únicament pròpia del nostre municipi si no que s'ha donat a tot Catalunya, i especialment a la regió metropolitana de Barcelona.

Dins d'aquest període de cinquanta anys, podem distingir dues etapes. La primera correspondria fins l'any 1960, durant la qual encara persisteix l'autarquia i, seguint amb el final de l'etapa anterior descrita al capítol 6 on es trencava amb la lògica del mercat, es produïa un fre al creixement urbà però sí un abandonament de les àrees marginals. La segona etapa, en quant urbanització, comença amb l'obertura del franquisme fins avui. Una etapa amb diversos moments àlgids d'urbanització, provocats bàsicament durant la dictadura per un descontrol i un "deixar fer" total per part de l'administració que propiciava actituds corruptes per part dels diferents agents.

Durant aquest període l'agricultura periurbana entra definitivament en crisi i es produiran pèrdues definitives de sòl agrari. A la vegada, emergiran nous territoris agraris més allunyats de Barcelona, el que s'anomena els "espais agraris metropolitans de Barcelona".¹¹⁴

Començarem amb una anàlisi de la transformació en els usos agraris per examinar a continuació el boom urbanístic.

¹¹⁴ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais.....* p. 557.

8.1. Una agricultura cada cop més especialitzada i intensiva.

A la taula següent tenim l'evolució de la superfície conreada a Vilassar de Mar des de 1950 a 2004 i el seu percentatge de disminució.

Taula 8.1. Evolució superfície cultivada a Vilassar de Mar. (1950 – 2004)

Any	Sup. cultivada (ha)	% disminució
1950	300,8	
1986	242	- 19,5%
2004	157,9	- 34,7%

Font: 1950 i 2004: Elaboració pròpia a partir Cadastre Delegació Provincial d'Hisenda.
1986: Rosés, J. i altres, (1989).

La pèrdua total del període ha estat de 142,9 ha., que representen una disminució del 47,5% de la superfície cultivada. En quant a la SAU, la disminució ha estat de 144,4 ha, passant de 313,4 ha a 169 ha. Això implica una pèrdua anual de SAU de 2,7 ha/any. Però si ens fixem en la superfície cultivada, per la qual tenim dades per l'any 1986, veiem que aquesta pèrdua no ha estat igual durant el període. Així, entre 1950 i 1986 la disminució ha estat de 1,63 ha/any, que representa una pèrdua del 0,54% anual. Si acceptem que durant la dècada dels cinquanta no va haver pràcticament variacions, llavors podem atribuir tota la disminució al període 1960-1986, el que significaria una pèrdua anual de 2,26 ha, és a dir, 0,75% per any. Però la gran transformació ha tingut lloc des de 1986. La taxa anual de disminució de la superfície cultivada entre 1986 i 2004 ha estat de 1,92%, el que es tradueix en una pèrdua anual mitjana de 4,67 ha.

A la taula 8.2., la matriu de canvi d'usos del sòl ens mostra els canvis globals durant aquest període.

L'obertura dels mercats a partir de 1960 tornarà a imposar una lògica per a cada conreu. Així, el conreu de cereals, que encara tenien una certa presència a l'agricultura vilassarenca l'any 1950 deguda a l'imposició pel règim, tal com hem explicat al capítol 6, desapareixerà a partir del lliure funcionament dels mercats. De les 56,4 hectàrees dedicades al conreu de cereal l'any 1950, 30,3 han anat a parar a altres cultius: hortalisses, floricultura i plantes ornamentals.

Taula 8.2. Matriu de canvi d'usos del sòl a Vilassar de Mar. 1950-2004. Extensions en ha.

1950		Camí/		Constr.				Infr.		Riera/			TOTAL
2004	NODATA	Carretera	Cereals	Agrícoles	Garrofers	Horta	Improductiu	hidràuliques	Erm	torrent	Urbà	Vinya	2004
NODATA		2,7	0,2	0	0	0,6	0	0	0,1	3,9	0,1	0	7,6
Camí/Carretera	0,9	2,3	0,6	0	0,1	1,7	0	0	0,1	1,5	0	0	7,2
Cereals	0	0	0,8	0	0	0,7	0	0	0	0	0	0	1,5
Constr. Agrícol	0	0	0,2	0,4	0	0,8	0	0	0,1	0	0	0	1,5
Hivernacle gral	0,1	0,4	4,8	0	0,6	16,6	0	0	0,2	0,1	0	0	22,8
Hivernacle hort	0	0	1,1	0	0	2,3	0	0	0	0	0	0	3,4
Horta especial	0,3	1,1	18,1	0,2	2	70,4	0	0	0,7	0,4	0	1	94,2
Horta regadiu	0,1	0,3	6,3	0	0,4	27,5	0	0	0,1	0,2	0	1,1	36
Improductiu	0,4	0,8	5,2	0,5	0,3	14,8	0	0,2	1,6	0,4	0	0	24,2
Erm	0,3	0,3	2,1	0	0,4	5,6	0	0	0,6	0,3	0	0	9,6
Riera-torrent	0,1	0,1	0,1	0	0	0,7	0	0	0,5	2,7	0	0	4,2
Urbà	5,5	6,1	16,9	0,9	0,7	92,7	0,2	0,2	4,5	2,6	41	1,5	172,8
TOTAL 1950	7,7	14,1	56,4	2	4,5	234,4	0,2	0,4	8,5	12,1	41,1	3,6	385

Font: Elaboració pròpia.

16,9 hectàrees són ara zona urbana; 5,2 han quedat com a terreny improductiu, i zones d'erm i infraestructures s'han repartit la resta.

Igualment, altres productes patiran aquesta competència i es veuran abocats a la seva extinció o pèrdua important de protagonisme. És el cas dels garrofers i les patates. La garrofa, producte amb una certa importància al 1950 tant a Vilassar de Mar com a la resta del Maresme, deixarà de ser produït, en aquest cas per una qüestió de consum.¹¹⁵ La patata, que havia estat un dels productes cabdals en l'agricultura vilassarenca, veurà com la seva producció cau sostingudament. En un primer moment, durant el decenni dels cinquanta, a causa del tancament de fronteres, que frenarà les seves exportacions. Posteriorment, l'obertura permetrà que es reprengui les produccions gràcies a la possibilitat de tornar a exportar, sense arribar a les xifres anteriors. No obstant, la forta competència sobretot d'Algèria però també en menor mesura d'altres contrades de l'Estat espanyol, i la poca rendibilitat comparada de la patata amb d'altres productes ha fet que hagi anat perdent pes fins a la desaparició total a Vilassar de Mar. A d'altres indrets del Maresme es va anar mantenint gràcies a l'obtenció d'una collita molt primerenca exportada al Regne Unit que permetia obtenir els millors preus al mercat local.¹¹⁶ Però darrerament la producció és residual, tal com es pot comprovar a les taules següents.

Taula 8.2. Evolució del conreu de la patata al Maresme. 1973 – 1986.

	1973	1977	1979	1981	1986
Nombre d'hectàrees	1.039	900	1.096	1.114	1.144
% sobre total cultivat	8,7	8,7	10,5	10,8	13,9

Font: Rosés, J. (1989).

Taula 8.3. Conreu de la patata (ha) 1989 – 1999.

	1989	1999
Vilassar de Mar	2	1
Maresme	414	103
Catalunya	3.036	1.432

Font: IDESCAT.

¹¹⁵ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais.....*, p. 558.

¹¹⁶ ROSÉS, J. (1989): *El Maresme. Diversificació econòmica i aprofitament intensiu del territori*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Col·lecció Catalunya Comarcal, Barcelona, p. 92.

L'horta, principal ús agrícola del sòl l'any 1950, continua sent-ho al 2004 però amb una reducció de superfície molt important, passant de 234,4 ha. a 156,4 ha.¹¹⁷ És a dir, hi ha hagut una reducció del 33,2%.

De la matriu també podem veure que la superfície d'horta que encara persisteix ja tenia aquesta funció l'any 1950 en la seva majoria: 116,8 ha de les 156,4 actuals ja eren terres d'horta, totes, però, a l'aire lliure. La resta de terreny l'ha guanyat, sobretot, a terres que es dedicaven al conreu de cereal. També a la vinya i a terrenys d'erm. Per contra, la superfície perduda ha anat a parar principalment a zona urbana, i a terrenys improductius i d'erm. Quasi un 40% del que en 1950 era horta és zona urbana l'any 2004.

No obstant, com s'ha explicat a l'epígraf 7.2., l'hortalissa ha perdut el primer lloc com a cultiu en favor de la floricultura. Les hortalisses representen l'any 2004 el 25% de la superfície cultivada amb un total de 39,4 ha. D'aquestes, 36 es continuen conreant a l'aire lliure i 3,4 en hivernacles. Els principals conreus hortícoles són el tomàquet, la mongeta tendra i l'enciam. L'evolució del conreu d'hortalisses des dels anys vuitanta, segons dades de l'IDESCAT, és la següent:

Taula 8.4. Evolució del conreu d'hortalisses (ha). 1982 – 1999.

	Vilassar de Mar			Maresme			Catalunya		
	1982	1989	1999	1982	1989	1999	1982	1989	1999
En terreny de conreu	0	0	0	82	29	50	2.798	3.485	2.073
En conreu hortícola a l'aire lliure	68	32	8	3.238	1.568	1.096	17.751	12.035	7.730
En conreu hortícola amb protecció baixa	7	2	5	75	246	31	274	367	118
En hivernacle	5	8	1	108	93	167	143	202	303
Total	80	42	14	3.503	1.938	1.344	20.966	16.089	10.224

Font: IDESCAT.

¹¹⁷ Aquí comptabilitzem com a horta tant hortalisses com floricultura i plantes ornamentals, i ja sigui conreu a l'aire lliure o cobert. D'aquesta manera la comparació amb 1950 és més clara degut a la no diferenciació en les dades de 1950 d'aquests i altres conreus.

El cultiu d'hortalisses ha anat minvant progressivament, encara que sembla, que la xifra tant baixa corresponent a l'any 1999 a Vilassar de Mar déu ser puntual, ja que, segons les nostres dades, al 2004 es cultiven 39,4 ha., 36 a l'aire lliure i 3,4 en hivernacles. Aquesta davallada obeeix, com hem dit, al procés urbanitzador i a la progressiva opció per la floricultura i conreu de plantes ornamentals per part dels agricultors de Vilassar, com veurem a continuació. El que sí queda clar és la cada vegada superior proporció de conreu cobert, ja sigui amb protecció baixa o en hivernacle.

La floricultura i conreu de plantes ornamentals ha sofert una embranzida molt important des de mitjans del segle XX, convertint-se gairebé en un monoconreu al Maresme i a Vilassar de Mar. El Maresme gaudeix d'unes condicions propícies per haver optat pel conreu de flors: té la temperatura anual mitjana més alta de Catalunya, cosa que disminueix el risc de gelades; els sediments de sauló dipositats al seu subsòl, sobretot a la plana, arrossegats per les rieres des de les serralades fa que els sòls siguin adients per a aquest conreu; la tradició als pagesos del Maresme pels conreus intensius i el seu afany per l'activitat exportadora també hi contribueix; la proximitat als nuclis de consum (Barcelona, principalment) i la bona infraestructura de transports facilita la sortida al mercat d'aquests productes. L'establiment del Mercat de la Flor i la Planta Ornamental de Catalunya a Vilassar de Mar l'any 1983 sens dubte ha afavorit el manteniment i la preferència per a aquest cultiu ja no sols a Vilassar de Mar si no a tot el Maresme.

Taula 8.6. Evolució del conreu de flors i plantes ornamentals. 1982 – 1999.

	Vilassar de Mar			Maresme			Catalunya		
	1982	1989	1999	1982	1989	1999	1982	1989	1999
A l'aire lliure i/o amb protecció baixa	81	39	35	498	263	215	823	832	902
En hivernacle	59	55	78	178	198	199	190	258	260
Total	140	94	113	676	461	414	1.013	1.090	1.162

Font: IDESCAT.

A la taula 8.6. es pot veure la gran importància del conreu de flors i plantes ornamentals a Vilassar de Mar i el Maresme dins de Catalunya. Malgrat que la

superfície conreada ha anat baixant al Maresme, a Vilassar s'ha anat mantenint. Les nostres dades per l'any 2004 a partir del cadastre d'Hisenda indicarien una nou augment a Vilassar, amb una superfície total de 157,9 ha. Una altra mostra de la importància que ha tingut la floricultura al Maresme és la següent: la producció de clavells l'any 1984 a Catalunya fou de 24,4 milions de dotzenes. D'aquestes, 23,8 sortiren del Maresme. I al 1986, es calculava que Vilassar de Mar contribuïa amb el 34,5% del valor de la producció agrària comarcal, sent el municipi de la comarca amb un valor més alt i que es devia a la floricultura.¹¹⁸ Aquest és un percentatge molt elevat, fet que explica la concentració i especialització quasi absoluta del municipi en el cultiu de la flor.

Actualment, la floricultura i cultiu de plantes ornamentals segueix tenint un paper important i és un dels motius de respecte per l'agricultura del Baix Maresme.¹¹⁹

Es calcula que el destí de la flor tallada és el següent: un 30% va cap al Mercat de Vilassar, un 20% cap a Mercabarna, un 45 % cap a detallistes i majoristes de la resta d'Espanya, i el restant 5% a exportacions europees.

A la taula següent tenim les dades sobre el nombre de flors comercialitzades als mercats majoristes l'any 1998. Veiem com Vilassar de Mar és el mercat majorista que més flors comercialitza d'Espanya.

Taula 8.7. Flors comercialitzades als mercats majoristes (1998).

Mercat	Milions de tiges comercialitzades	% sobre el total
Mercabarna	29	16,8
Mercamurcia	30	17,4
Mercavalencia	17	9,9
Vilassar de Mar	56	32,6
Flortal	40	23,3
Total mercats majoristes	172	100,0

Font: Arcas, N., Romero, M.: *El sistema comercial de la flor cortada en España*.

Dins d'aquest sector, el clavell va ser en un primer moment el cultiu més estès juntament amb la rosa. Però des dels vuitanta la flor ha anat perdent

¹¹⁸ ROSÉS, J. (1989): *El Maresme. Diversificació econòmica.....*, p. 116.

¹¹⁹ PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais*, p. 596.

importància en favor de la planta ornamental. Segons Josep Riera, empresari agrícola de Mataró *“la planta ornamental és potser la que pot competir millor ja que és molt sensible al cost del transport”*. En canvi, *“la flor tallada, més fàcil de transportar, està més sotmesa a la competitivitat dels països del tercer món”*.¹²⁰

El boom urbanístic ha creat una forta pressió sobre els terrenys agrícoles a causa de la demanda de sòl. La resposta dels agricultors ha estat, per una banda l'especialització, com hem vist, en conreus més productius com la floricultura, i d'altra banda, adoptar una agricultura més intensiva. Una de les manifestacions d'aquesta intensificació és la instal·lació d'umbracles i hivernacles per tal de protegir el conreu. A part de protegir el producte d'inclemències meteorològiques, s'aconsegueix augmentar la seva productivitat. El mateix Josep Riera, un dels fundadors de Unió de Pagesos, declara que per la planta ornamental i la flor els hivernacles són imprescindibles, i que en l'horta permet doblar la producció. El nombre d'hectàrees a Vilassar de Mar l'any 2004 amb hivernacles és de 26,2. A més, la superfície amb terreny cobert per umbracles o túnels pot arribar fins als 94,2 ha, tal com hem explicat a l'epígraf 7.2 segons enteníem el concepte d'horta especial que dóna Hisenda.

Un altre indicador de la intensificació de l'agricultura és la mecanització al camp. Una mecanització que es va produir sobretot des de la dècada dels seixanta fins a meitat dels setanta i que, alhora, ha afavorit també l'especialització. Al Maresme, el predomini de les explotacions petites i d'hivernacles, tal com hem vist a l'epígraf 7.3., afavoreix la utilització de motocultors.¹²¹ Això ho podem comprovar a les taules següents, on veiem com Vilassar de Mar i el Maresme tenen una de les taxes més altes de Catalunya en quant a dotació de maquinària per hectàrea de SAU.

¹²⁰ Entrevista a Josep Riera a http://www.maresme2015.net/entrevistes/e_peprier.htm.

¹²¹ LLEONART, P.; MACÍAS, P. i ARDÈVOL, R. (1981): *El Maresme: les claus de la seva continua transformació*, Servei d'Estudis de Banca Catalana, Barcelona, p. 65.

Taula 8.8. Nombre de màquines i índex per hectàrea de SAU. Vilassar de Mar 1982-1999

Any	Nº tractors	Nº tractors per ha. de SAU	Nº motocultors	Nº motocultors per ha de SAU
1982	55	0,25	105	0,47
1989	47	0,28	101	0,60
1999	35	0,27	67	0,52

Font: Elaboració pròpia a partir dades de l'IDESCAT.

Taula 8.9. Nombre de màquines i índex per hectàrea de SAU. Maresme 1982-1999

Any	Nº tractors	Nº tractors per ha. de SAU	Nº motocultors	Nº motocultors per ha de SAU
1982	1.180	0,16	2.329	0,31
1989	1.057	0,20	2.002	0,39
1999	911	0,25	1.318	0,36

Font: Elaboració pròpia a partir dades de l'IDESCAT.

Taula 8.10. Nombre de màquines i índex per hectàrea de SAU. Catalunya 1982-1999

Any	Nº tractors	Nº tractors per ha. de SAU	Nº motocultors	Nº motocultors per ha de SAU
1982	59.828	0,06	33.796	0,04
1989	61.955	0,07	36.268	0,04
1999	59.647	0,07	28.579	0,03

Font: Elaboració pròpia a partir dades de l'IDESCAT

La intensificació agrícola també s'ha donat gràcies a dos factors claus: la revolució química i l'obtenció d'aigua, cada vegada més necessària per a aquest tipus d'agricultura.

La revolució química té lloc a partir dels anys cinquanta amb el subministrament per part de multinacionals d'adobs químics que milloren les condicions de la terra i augmenten la seva productivitat. No obstant, l'ús indiscriminat d'aquests fertilitzants empitjoren l'entorn i han tingut efectes molt negatius en quant a contaminació d'aqüífers i rieres, com veurem més endavant.

Vam veure al capítol 6 com l'obtenció d'aigua va ser clau en l'esdevenir de l'agricultura vilassarenca. Gràcies a aquell procés es va poder convertir ja l'any 1950 el 90% de la superfície en terres de regadiu. Avui dia, el 100% de la terra conreada és de regadiu. Però durant aquest temps, la necessitat creixent d'obtenir més aigua ha estat un maldecap pels agricultors. La manca d'un sistema fluvial amb un cabdal important i estable ha conduït tradicionalment als agricultors vilassarencs i del Maresme a l'ús de les aigües subàlvees. Per tal

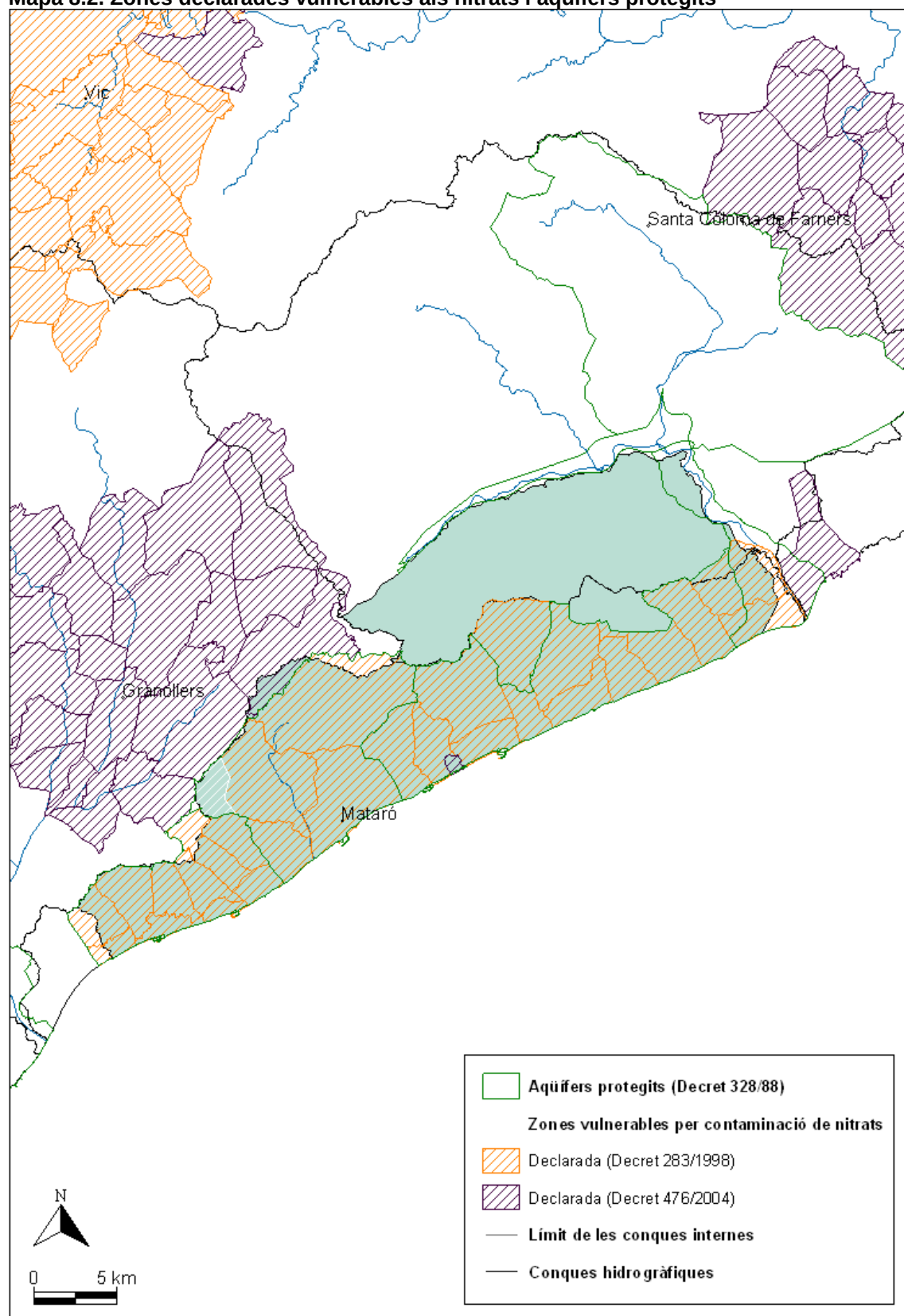
d'obtenir les aigües dels pous s'utilitzen motobombes i electrobombes. El sistema tradicional de rec era l'anomenat rec superficial o per gravetat. En el rec superficial o per gravetat l'aigua es mou per diferència de cota (efecte de la força de la gravetat) i per aquesta raó no requereix d'energia externa. Són exemples d'aquest tipus de rec, el rec a manta, en eres, solcs, etc. És un tipus de rec molt poc utilitzat a Vilassar al ser molt ineficient ja que requereix grans quantitats d'aigua. L'aigua, procedent d'un riu o una font, treta d'un pou, es fa córrer per dins solcs fets a la terra amb aquest objectiu. Això obliga a sembrar a la part alta que forma una cresta entre solc i solc. Quan l'aigua es fa córrer per tota l'extensió del terreny s'anomena inundació.

A Vilassar de Mar, des dels setanta es va anar implantant el rec pressuritzat, que, tot i necessitar l'aportació d'energia, és més eficient en l'ús de l'aigua i estalvia mà d'obra. Avui dia, tots els hivernacles i pràcticament tota la terra cultivada utilitzen el mètode de rec per aspersió o de degoteig. També s'ha avançat molt en l'aprofitament de l'aigua de la pluja que cau en els hivernacles.

Aigües de Vilassar és l'empresa subministradora d'aigua per a usos industrials i domèstics del municipi. Els agricultors obtenen l'aigua necessària per la seva terra de pous. Des dels anys 20 fins als 50 va haver-hi noves construccions de pous, la majoria dels quals encara estan en ús. Fins i tot, Aigües de Vilassar va haver d'adquirir nous pous per poder garantir la creixent demanda d'aigua a causa de l'increment de població. Pràcticament, cada parcel·la té el seu pou, o sinó, es nodreix de l'aigua del pou de la parcel·la veïna. Per tant, el nombre de pous dels quals s'extreu aigua per a reg avui dia deu ser força superior als 133 que existien l'any 1936.

L'Agència Catalana de l'Aigua ha analitzat la massa d'aigües del Maresme, les seves pressions, impactes i els riscos. Pràcticament tot el Maresme, Vilassar de Mar inclòs, ha estat declarat com a zona vulnerable per contaminació per nitrats d'origen agrari de les seves masses d'aigua (veure mapa 8.2.) i els seus aquífers són protegits des de 1998. Els tractaments que es destinen als conreus intensius exerceixen una pressió elevada sobre la massa d'aigua.

Mapa 8.2. Zones declarades vulnerables als nitrats i aqüífers protegits

Font: Agència Catalana de l'Aigua.

Taula 8.11. Extraccions d'aigua per usos als aquífers del Maresme

Subministrament		Agricultura		Industrial		Total
hm3/any	%	hm3/any	%	hm3/any	%	hm3/any
5,0	23,8	8,3	39,3	7,7	36,9	21,0

Font: Agència Catalana de l'Aigua

Taula 8.12. Recursos disponibles d'aigua.

Recursos disponibles (hm3/any) (A)	Transferència a altres masses (hm3/any) (B)	Extraccions totals (hm3/any) (C)	Índex d'explotació (C/A-B)
33,3	0,0	21,0	0,63

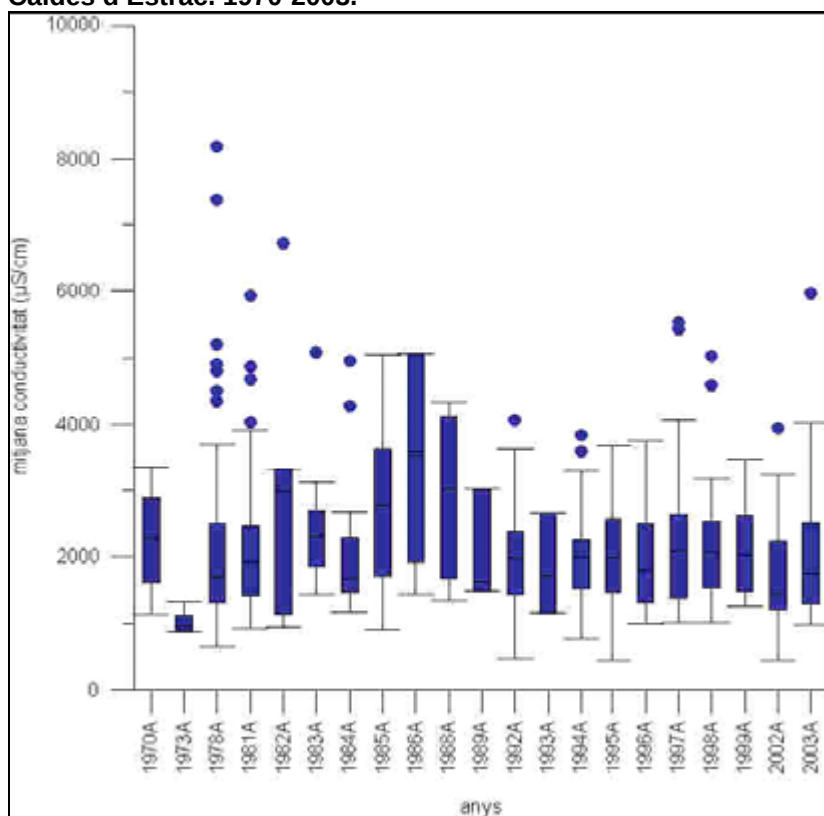
Font: Agència Catalana de l'Aigua

A les taules anteriors tenim l'índex d'explotació de les aigües subàlvees del Maresme. La pressió sobre la massa d'aigua dedicada a les extraccions s'ha considerat moderada segons l'índex obtingut. Les extraccions no superen, avui, els recursos disponibles i, per tant, no hi ha sobreexplotació, cosa que no vol dir, tanmateix, que no n'hi hagi hagut en etapes anteriors. Veiem com l'agricultura intensiva és la que fa un ús més gran de les reserves d'aigua amb un 39,3%, seguida de l'ús industrial i de la destinada a abastament. Per tant, tot i que en conjunt, no hi hagi sobreexplotació, l'Agència Catalana de l'Aigua considera que l'agricultura intensiva provoca una pressió alta sobre els aquífers i que la vulnerabilitat és alta en la totalitat de la massa d'aigua.

A les taules següents tenim l'evolució històrica de la conductivitat, que és un indicador de les sals dissoltes, i del contingut de nitrats a l'aquífer entre Tiana i Caldes d'Estrac, que és al qual pertany Vilassar de Mar, i a l'aquífer entre Caldes d'Estrac i Calella, per tal de comparar ambdós. Veiem primerament, com els valors han anat disminuint al llarg del temps, gràcies a un ús més eficient de les aigües. Però també observem com els valors històrics del primer aquífer són molt alts. Els estudis han detectat conductivitats i concentracions de clorur elevades.

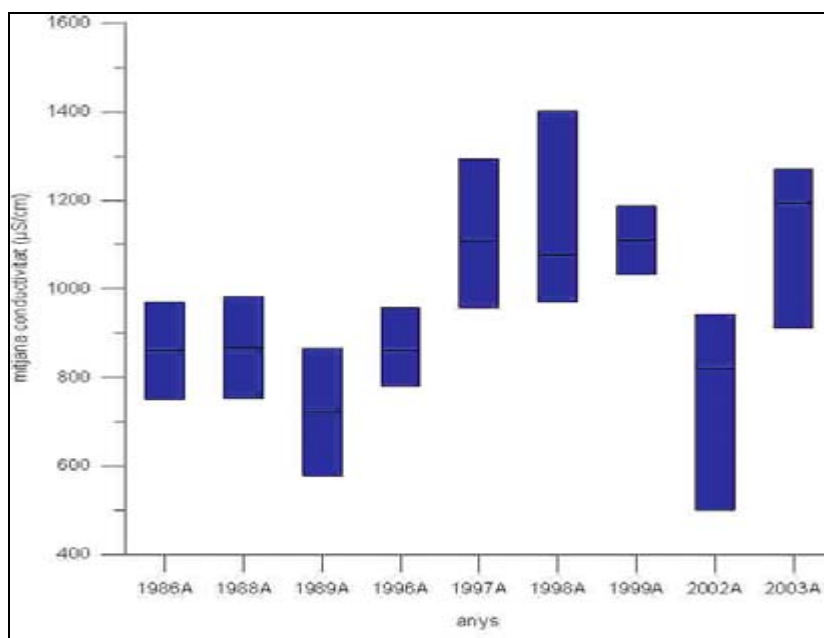
En conjunt, tenim, doncs, problemes greus de deteriorament de la qualitat de l'aigua en part originada, amb molta claredat, per l'agricultura intensiva de les darreres dècades .

Gràfic 8.1. Evolució de la conductivitat a l'aquífer quaternari al·luvial litoral entre Tiana i Caldes d'Estrac. 1970-2003.

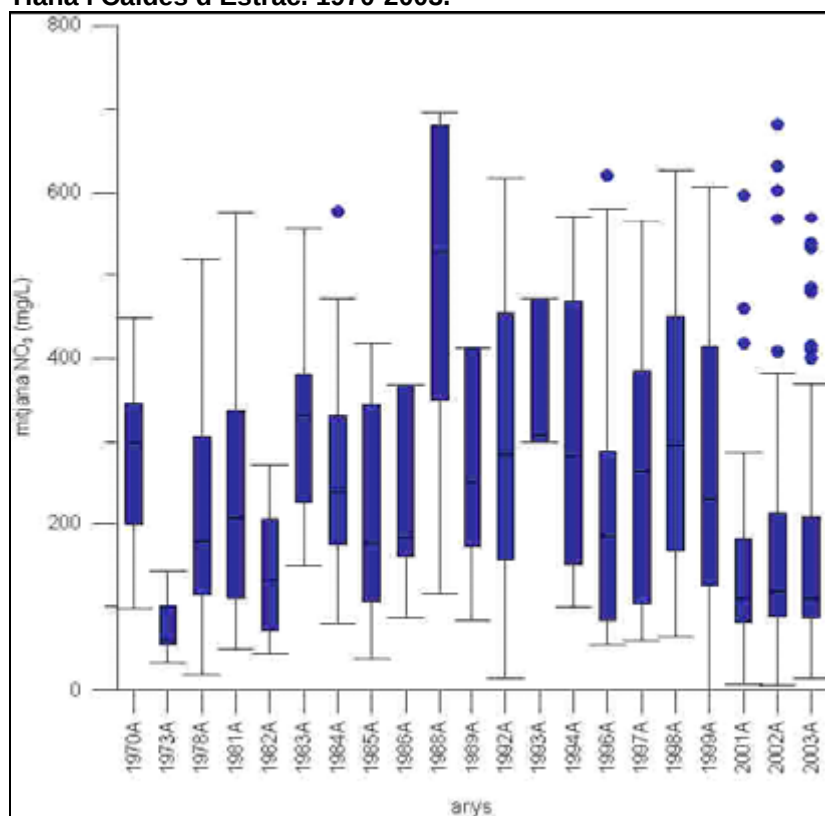
Font: Agència Catalana de l'Aigua.

Gràfic 8.12. Evolució de la conductivitat a l'aquífer quaternari al·luvial litoral entre Caldes d'Estrac i Calella. 1970-2003.

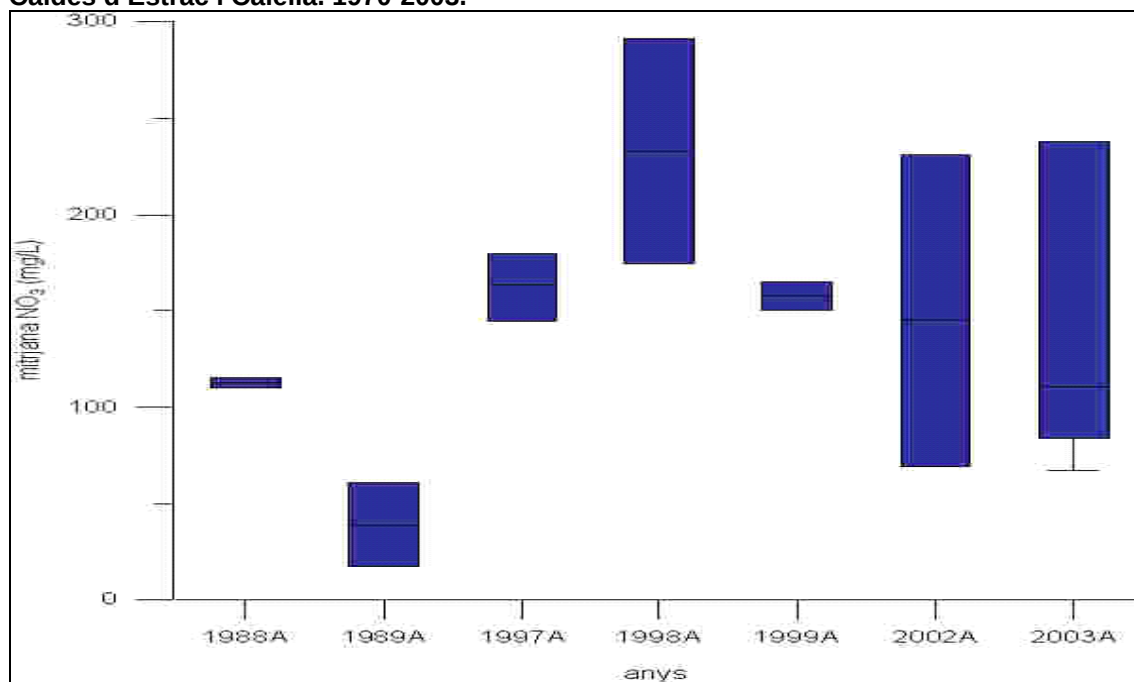
Font: Agència Catalana de l'Aigua.

Gràfic 8.13. Evolució del contingut en nitrats a l'aquífer quaternari al·luvial litoral entre Tiana i Caldes d'Estrac. 1970-2003.

Font: Agència Catalana de l'Aigua.

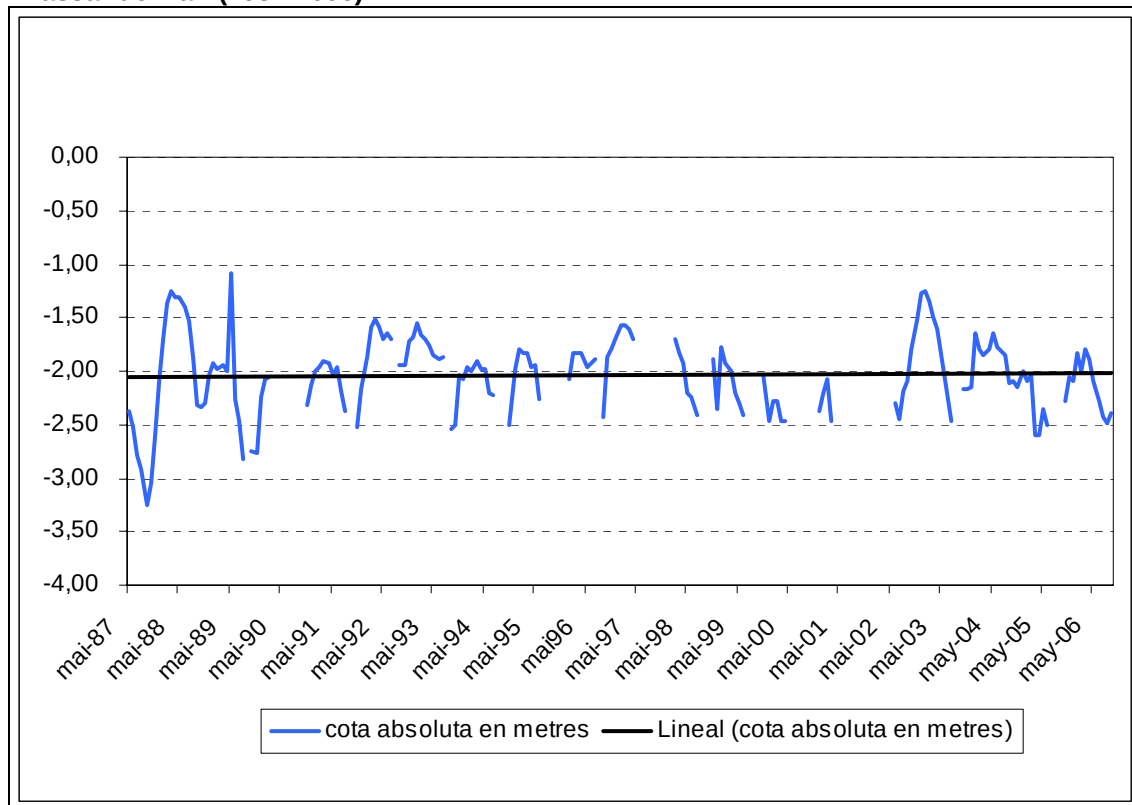
Gràfic 8.14. Evolució del contingut en nitrats a l'aquífer quaternari al·luvial litoral entre Caldes d'Estrac i Calella. 1970-2003.

Font: Agència Catalana de l'Aigua.

El gràfic següent mostra l'evolució dels nivells piezomètrics al Maresme des de 1987 fins el 2006. Ens confirma que els nivells són estables.

Gràfic 8.15. Evolució dels nivells piezomètrics de l'aquífer del Maresme mesurat a Vilassar de Mar (1987-2006).

Font: Agència Catalana de l'Aigua.

8.2. El boom urbanístic.

L'enorme pèrdua de SAU que acabem de veure ha tingut un únic culpable: l'augment imparable de zona urbanitzada des de els anys seixanta, ja sigui ocupació de la SAU per usos industrials, vies de comunicació o urbans, sobretot.

A la matriu de canvis d'usos entre 1950 i 2004 podem veure com la zona urbana ha passat de 41 hectàrees a 172,8, és a dir, hi ha hagut un increment espectacular del 320,4%. Si considerem que aquest increment s'ha produït des dels anys seixanta, tenim una taxa anual de creixement de la zona urbana del 7,3%.

Com hem explicat més amunt, el mapa en què ens basem no especifica la part de les vies de comunicació dins la zona urbana, ni les xarxes de transport al litoral. Això fa que aquestes xifres que hem donat estiguin una mica inflades i que les xifres que apareixen a la matriu relatives a les vies de comunicació estiguin infravalorades. Òbviament, la xarxa de transports no ha passat de 14 hectàrees a 7,2, si no que aquesta s'ha vist incrementada en superfície.

Sigui com vulgui, com anem diem, hem de fixar-nos en la tendència global i aquesta és clarament d'increment de la zona urbana en detriment de les superfícies agràries.

A la matriu queda clar com la zona urbana ha absorbit principalment espai agrari, "robant" 92,7 hectàrees que el 1950 eren dedicades a l'horta i 16,9 al cultiu de cereal.

Un fet sorprenent que es desprèn de la matriu és l'augment de terrenys improductius. Així, si a l'any 1950 pràcticament era nul·la la declaració de terrenys en aquest estat, només 0,2 ha., al 2004 un total de 24,2 ha. prenen aquesta consideració. Darrera aquest fet hi ha una pràctica relacionada igualment amb la pressió urbanística: el "guaret social", que consisteix en l'abandonament de terrenys per expectatives urbanístiques.

Es considera superfície útil per a urbanitzar el sòl amb pendent inferior al 20%. Vilassar de Mar gaudeix d'una gran proporció de sòl útil, que arriba gairebé al 100% de la seva superfície.¹²²

Taula 8.13. Superfície útil per urbanitzat al Maresme.

Municipi / Regió	Superfície total (ha)	Superfície útil	
		Ha	Percentatge
Vilassar de Mar	392	390	99,5
Maresme Sud	5.170	3.000	58,0
Entorn mataroní	13.086	5.150	39,4
Alt Maresme	21.434	8.680	40,5
Maresme	39.690	16.830	42,4

Font: Leonart, P.: *La política de sòl i habitatge a la comarca del Maresme* (1995).

¹²² LLEONART, P. (1995): "La política de sòl i habitatge a la comarca del Maresme", *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 23, p. 23.

De la superfície total del municipi, el 50,3% està classificat com a sòl urbà i l'altre 49,7%, és el sòl no urbanitzable. A l'actualitat s'acaba d'urbanitzar el darrer sector de sòl urbanitzable de "Les Pinedes" de 10,59 Ha, on hi ha previst construir 487 habitatges, dels quals 70 seran de promoció pública.¹²³ El sòl industrial disponible al municipi és de 9 ha. i el polígon industrial que l'ocupa està pràcticament ple al 100% sense previsions d'ampliacions.

El motor d'aquest boom urbanístic poc ha tingut a veure amb augments vegetatius de la població local, sobretot des dels anys vuitanta. El principal motiu ha estat l'arribada d'habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona. Durant els anys seixanta i setanta les causes de l'increment constructiu varen ser l'allau d'emigrants i la demanda turística i de segona residència. La millora de les xarxes de comunicació des de meitat dels seixanta provocà una arribada en massa al Maresme d'habitants en busca d'una segona residència, fet que propicià un gran nombre de promocions immobiliàries. L'any 1979, dels 5.800 habitatges ocupats a Vilassar de Mar, 3.700 s'estimaven de segona residència, un 63,7%. Vilassar de Mar fou durant la dècada dels setanta el quart municipi de la comarca en ritme de construcció d'habitatges, amb una mitjana anual de 360 noves vivendes.¹²⁴

A finals dels vuitanta i mitjans dels noranta ha tornat a produir-se un boom immobiliari, l'origen del qual radica, com hem dit, en la proximitat del Maresme a Barcelona que atrau habitants en busca d'habitatges més barats. Aquest procés ha generat alhora una transformació de segones residències en primeres. Així, el parc de segones residències l'any 1991 a Vilassar de Mar ja havia baixat al 39% del total d'habitatges.¹²⁵ Segons Pere Lleonart, aquest procés explica el 30% de l'augment de població de la comarca al llarg de la darrera dècada.

¹²³ Informe estratègic de Vilassar de Mar, 2006. <http://www.maresme2015.net/>

¹²⁴ LLEONART, P; MACÍAS, P. i ARDEVOL, R. (1981): *El Maresme: les claus de.....*, p. 170-172.

¹²⁵ LLEONART, P. (1995): "La política de sòl i.....", p. 31.

Taula 8.14. Ritme de construcció d'habitatges, 1981-2006.

Any	Vilassar de Mar		Maresme		Prov. Barcelona		Catalunya Habitatges finalitzats
	Habitatges finalitzats	% sobre àmbit sup.	Habitatges finalitzats	% sobre àmbit sup.	Habitatges finalitzats	% sobre àmbit sup.	
1981	92	3,4	2.707	12,2	22.136	67,3	32.897
1982	81	3,7	2.195	12,0	18.359	53,8	34.126
1983	98	4,6	2.131	13,6	15.636	53,2	29.383
1984	130	5,3	2.476	17,3	14.335	53,0	27.022
1985	100	5,0	2.011	13,6	14.788	50,8	29.136
1986	59	2,4	2.411	16,0	15.100	50,9	29.665
1987	87	4,0	2.192	13,9	15.824	49,9	31.735
1988	111	3,6	3.113	18,1	17.193	49,7	34.573
1989	156	5,0	3.091	16,8	18.452	49,0	37.623
1990	83	2,9	2.879	16,0	18.019	49,5	36.369
1991	255	11,2	2.274	13,1	17.309	53,0	32.640
1992	221	5,2	4.254	10,9	39.109	61,6	63.477
1993	244	6,6	3.713	9,2	40.192	61,9	64.909
1994	262	6,8	3.840	9,3	41.252	65,2	63.258
1995	357	7,6	4.711	9,6	49.286	66,7	73.913
1996	411	8,3	4.972	9,0	55.104	67,8	81.293
1997	774	13,5	5.742	10,0	57.210	69,2	82.692
1998	261	3,9	6.760	10,2	66.019	68,9	95.825
1999	141	2,0	6.969	10,3	67.394	64,6	104.289
2000	213	2,8	7.514	10,3	73.108	62,3	117.266
2001	214	2,5	8.607	11,0	78.488	59,9	131.025
2002	126	1,6	7.641	10,2	74.640	56,7	131.637
2003	61	0,7	8.398	11,6	72.327	55,5	130.323
2004	37	0,5	7.742	10,7	72.503	53,2	136.213
2005	181	2,0	8.864	12,1	73.372	49,3	148.845
2006	57	0,7	8.406	11,1	75.657	50,9	148.562

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'IDESCAT.

Aquest boom immobiliari es pot comprovar a partir de la taula anterior i de la 8.15. Vilassar de Mar des de finals dels vuitanta fins l'any 1997, amb un parèntesi als principis dels noranta per la crisi, participa d'aquesta febre constructiva. No obstant, podem comprovar com a partir de l'any 1997 la seva participació ja no és tant important. El percentatge d'habitatges construïts sobre el total del Maresme decau a les xifres més baixes. Això ens indica que Vilassar de Mar ja no ha participat en l'últim boom immobiliari, que sembla que ja s'està desinflant avui dia. L'explicació és senzilla: el territori és el que és, i si ja s'ha arribat a uns màxims d'urbanització, les noves onades des de Barcelona es dirigeixen cap a municipis més llunyans, de l'Alt Maresme o d'altres comarques de la corona de Barcelona.

Taula 8.15. Creixement del nombre d'habitatges per quinquennis, 1981-2005.

Anys	Vilassar de Mar		Maresme		Prov. Barcelona		Catalunya	
	Total habitatges	% creix.	Total habitatges	% creix.	Total habitatges	% creix.	Total habitatges	% creix.
1981-1985	501		11.520		85.254		152.564	
1986-1990	496	-1,0%	13.686	18,8%	84.588	-0,8%	169.965	11,4%
1991-1995	1.339	170,0%	18.792	37,3%	187.148	121,2%	298.197	75,4%
1996-2000	1.800	34,4%	31.957	70,1%	318.835	70,4%	481.365	61,4%
2001-2005	619	-65,6%	41.252	29,1%	371.330	16,5%	678.043	40,9%

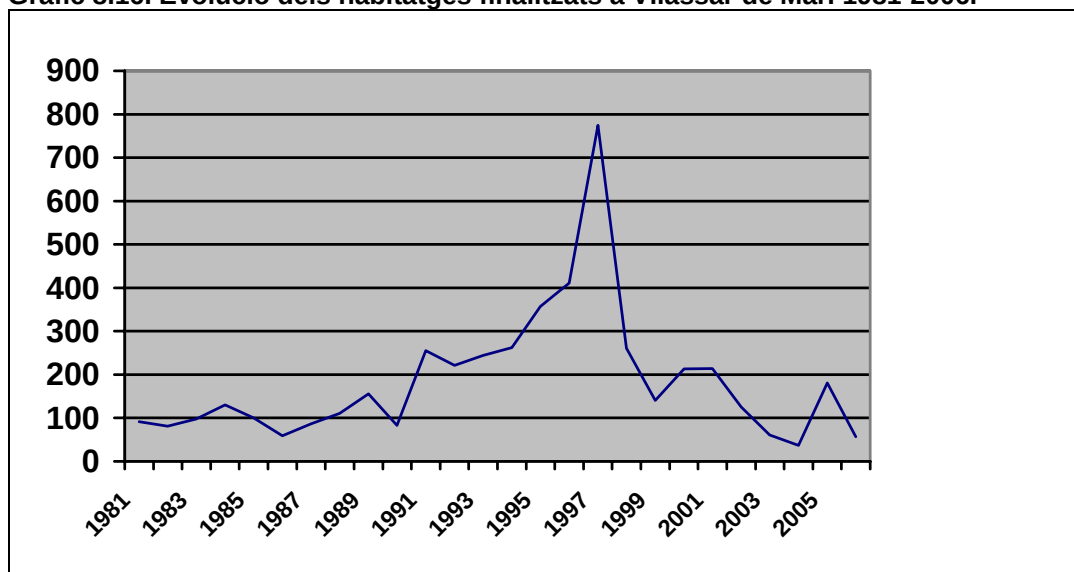
Font: Mateixa que la taula anterior.

Així, igualment, podem comprovar com el Maresme ha anat perdent pes en el nombre d'habitatges construïts a la província de Barcelona des de començaments de la dècada passada. L'explicació és la mateixa unida a un preu més baix dels habitatges construïts a les comarques de la segona corona de la Barcelona, que s'han vist afavorits alhora per la millora de les xarxes de transport.

Una de les característiques de la construcció al Maresme és que s'ha tractat de promocions de baixa densitat, cosa que d'altra banda ha provocat una ocupació del sòl molt intensa. Vilassar de Mar, al ser un municipi litoral i amb una superfície relativament petita, no presenta xifres tant altes de baixa densitat com d'altres municipis del Maresme, sobretot els de "dalt".

La dispersió d'habitatges, creant les nombroses zones residencials (sobretot durant el franquisme) que han acabat conformant l'anomenada "ciutat dispersa" o "ciutat difusa", ha estat major als municipis de "dalt" que als de "baix". Vilassar de Mar, no obstant, té una trama compacta urbanitzada força acceptable.

Gràfic 8.16. Evolució dels habitatges finalitzats a Vilassar de Mar. 1981-2006.

Font: Elaboració pròpia.

Taula 8.16. Superfície útil dels habitatges principals. 1991. (en % sobre el total)

m ²	Alella	Cabrera de Mar	Cabrils	El Masnou	Premià de Dalt	Premià de Mar
Fins a 49	1,6	1,7	0,8	2,5	2,5	2,1
De 50 a 69	8,8	8,7	9,4	21,7	17,9	22,9
De 70 a 99	28,2	31,4	26,4	42,3	33,3	51,8
De 100 a 119	9,5	14,0	8,7	12,1	9,8	10,7
De 120 a 149	11,6	13,4	14,2	8,8	7,5	5,2
150 o més	40,3	30,8	40,5	12,6	29,0	7,3
m ²	Teià	Vilassar de Dalt	Vilassar de Mar	Maresme	Barcelona	Catalunya
Fins a 49	0,8	4,0	1,4	1,8	13,8	5,5
De 50 a 69	8,5	13,2	16,0	18,1	32,5	25,4
De 70 a 99	38,2	40,4	48,6	49,9	36,5	46,1
De 100 a 119	11,7	10,0	14,2	12,7	8,5	10,8
De 120 a 149	11,1	9,1	7,9	7,3	3,8	6,1
150 o més	29,7	23,3	11,9	10,2	4,9	6,1

Font: Tello, E. (2000).

Taula 8.17. Tipologia de la trama urbana al Baix Maresme.

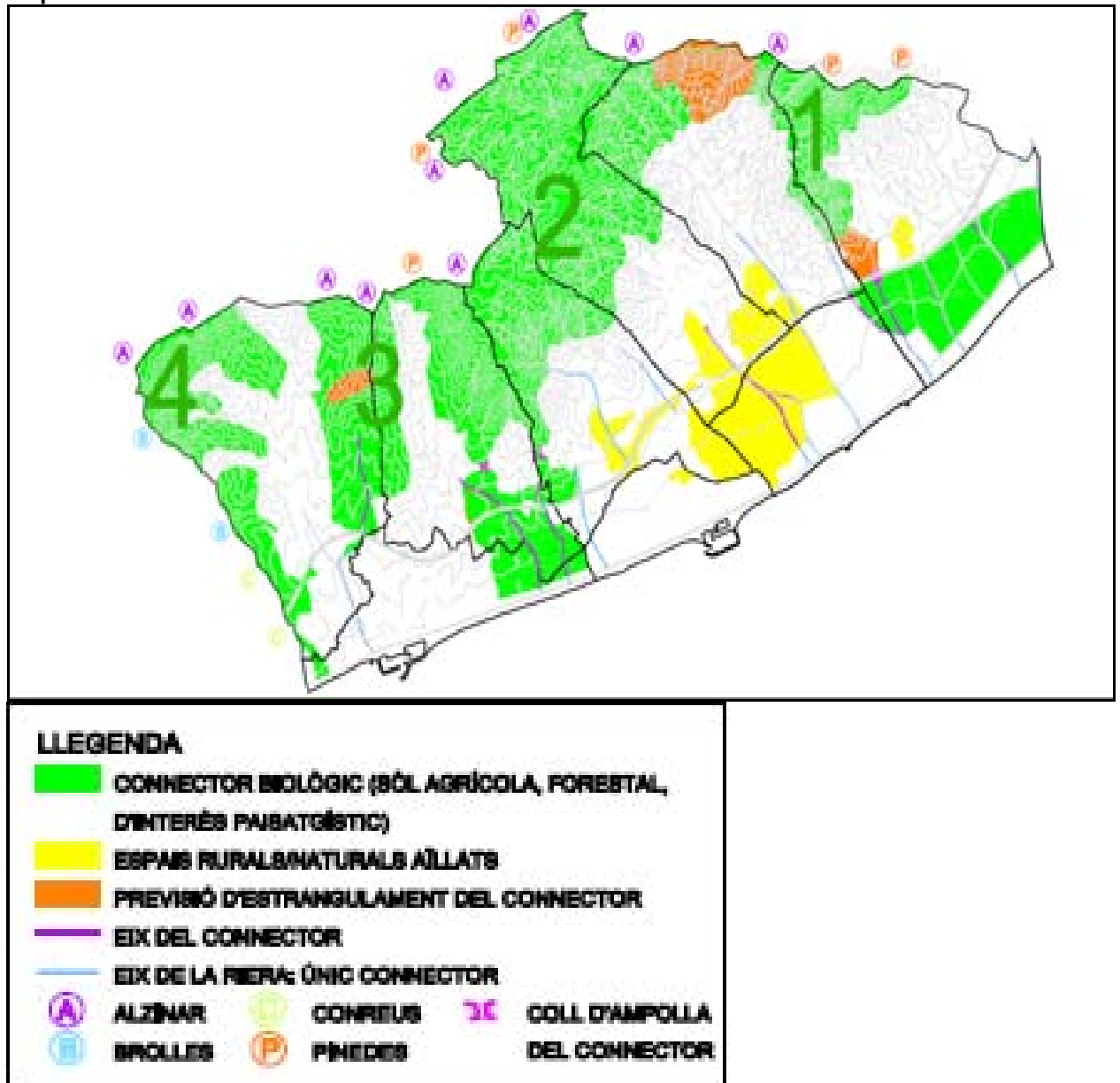
	% de trama dispersa respecte la superfície residencial total (1996)	% de trama compacta respecte la superfície residencial total (1996)	Densitat urbana calculada en habitants/ha de sòl urbà (1998)
Alella	94	6	30
Cabrera de Mar	81	19	20
Cabrils	93	7	15
El Masnou	55	45	127
Premià de Dalt	80	20	47
Premià de Mar	38	62	163
Teià	57	43	37
Vilassar de Dalt	66	34	48
Vilassar de Mar	18	82	172
Baix Maresme	71	29	62

Font: Tello, E. (2000)

Això no vol dir que el model de creixement urbanístic de Vilassar de Mar hagi estat eficient. La inauguració del ferrocarril de la costa l'any 1848 enceta un nou tractament del territori a la comarca que tindrà conseqüències sobre el medi, impulsades i reforçades per la manca d'ordenació territorial en aquesta darrera etapa de creixement urbanístic. El ferrocarril separarà els pobles del mar, marginant sobretot els de "dalt" del dinamisme econòmic que afavorirà el nou transport, i suposarà una barrera entre el territori i el mar. L'autopista entre Barcelona i Mataró amplifica aquest efecte barrera, afectant a més a conreus, paisatge i la permeabilitat del territori.¹²⁶ El creixement urbanístic que ha seguit Vilassar de Mar, com la resta de municipis litorals, ha continuat en aquesta línia de crear una barrera entre terra i mar, impossibilitant així la conservació de connectors naturals entre la serralada i la costa. Un creixement urbanístic que ha consistit en l'edificació massiva al llarg de la façana litoral. Al mapa veiem com a Vilassar de Mar només queda un petit reducte de terreny natural en contacte directa amb la costa. Així, l'únic connector que quedaria serien les rieres, d'altra banda afectades igualment per la urbanització, quedant moltes vegades tallades. Al Baix Maresme, l'únic connector biològic serralada - litoral es troba a el Masnou.

¹²⁶ BORRÀS, A. (1995): "Els espais no urbanitzats i el medi natural a la comarca del Maresme", *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 23, p. 53.

Mapa 8.4. Àrees de connectors naturals al Baix Maresme.

Font: INNOVA.

8.3. L'alta mobilitat obligada

Una altra característica que té efectes socioambientals sobre el Maresme i els seus municipis d'aquesta onada residencial és la mobilitat entre el Maresme i Barcelona. Una mobilitat altíssima que té conseqüències diverses: ambientals, socials i econòmiques. Ambientals, per l'elevat índex d'utilització del transport privat. Socials, per la poca integració d'aquests nous residents al municipi, amb el perill que això comporta de convertir els municipis del Maresme en meres

“ciutats dormitori”. I econòmics, per l'escàs impacte que aquest últim fet provoca en l'economia local.

Aquesta gran mobilitat es déu al gran nombre de sortides per qüestions de treball i estudis que han de fer els habitants del Maresme. A la taula següent observem com el saldo de mobilitat d'entrada i sortida de treballadors és negatiu a Vilassar de Mar i al Maresme i ha anat en augment des de 1991. Encara pitjor, a Vilassar de Mar, als últims anys, la suma de residents que treballen al municipi i la d'entrada de treballadors no residents és inferior a la sortida de residents.

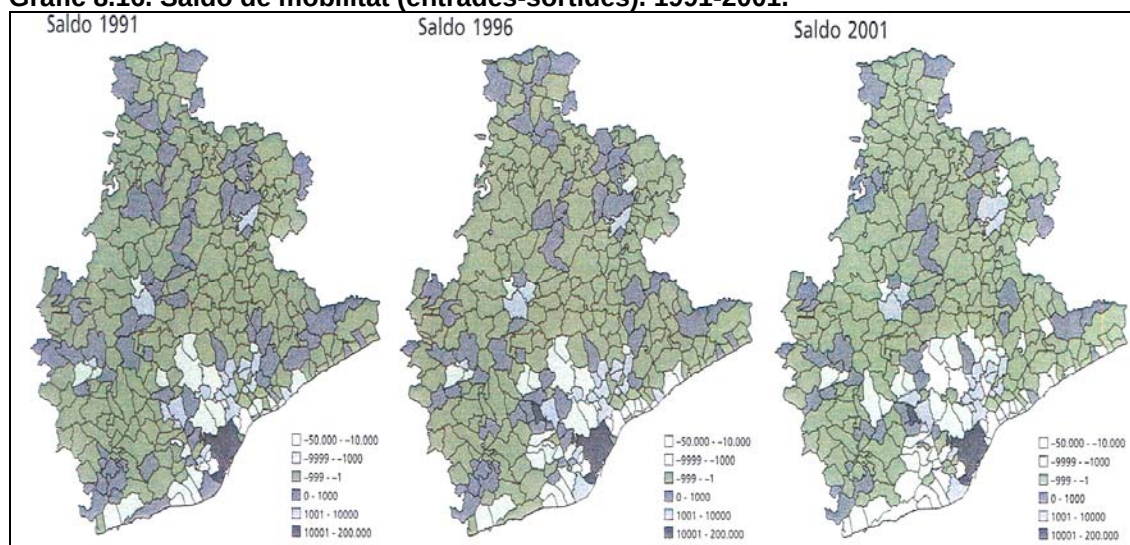
Taula 8.18. Desplaçaments residència – treball. 1991-2001.

	Vilassar de Mar			Maresme		
	1991	1996	2001	1991	1996	2001
Desplaçaments interns	1.931	1.988	2.617	82.911	81.561	103.946
Sortides	2.754	3.864	5.548	25.403	34.829	56.476
Entrades (A)	1.327	1.618	2.707	8.722	10.891	14.098
Total desplaçaments atrets pel municipi (B)	3.258	3.606	5.324	91.633	92.452	118.044
Saldo d'entrades i sortides	-1.427	-2.246	-2.841	-16.681	-23.938	-42.378
Total desplaçaments generats en el municipi	4.685	5.852	8.165	108.314	116.390	160.422
B - A	504	-258	-224	66.230	57.623	61.568

Font: IDESCAT.

Al gràfic 8.16. observem com la gran part de la província de Barcelona presenta saldos negatius de mobilitat per qüestions laborals, degut al gran focus d'atracció que constitueix la ciutat de Barcelona. Del Baix Maresme, només Cabrera de Mar obté un resultat positiu durant tot el període.

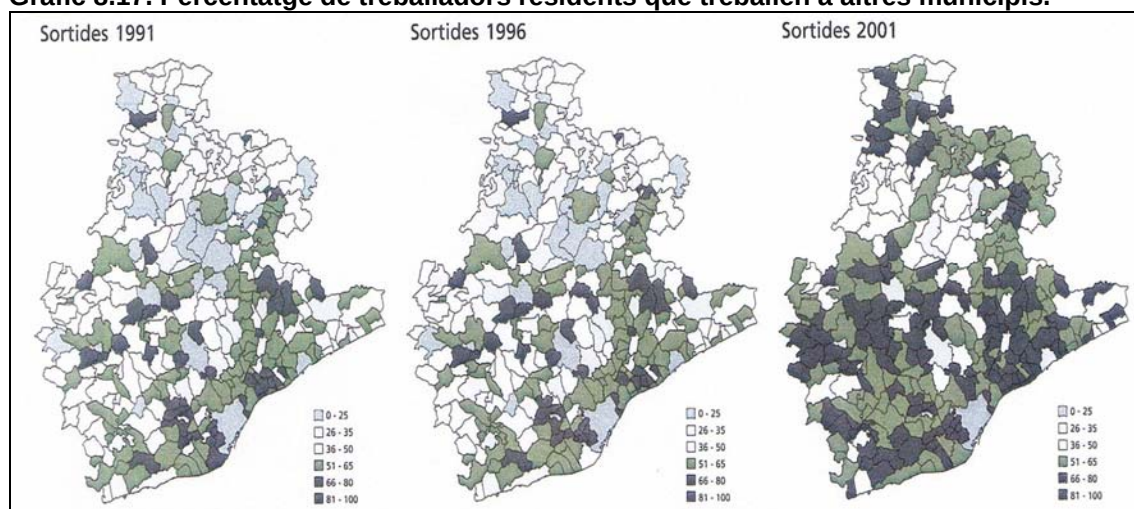
Gràfic 8.16. Saldo de mobilitat (entrades-sortides). 1991-2001.

Font: Informe territorial de la província de Barcelona, 2005.

El gràfic 8.17. ens ve a confirmar les dades anteriors, mostrant-nos el percentatge de treballadors residents en un municipi que treballen en uns altres. Al principi de la dècada passada aquests percentatges disminuïen clarament a mesura que un s'allunya de la ciutat de Barcelona, però deu anys més tard aquests percentatges ja són quasi uniformes per a tota la província. La onada residencial explicada anteriorment de gent obligada a anar a viure fora de Barcelona explica aquest fet. En quant a Vilassar de Mar, igual que la resta de municipis del Baix Maresme, ha presentat percentatges molt elevats, incrementats a l'últim període, igualment provocats per la vinguda de nous habitants.

Gràfic 8.17. Percentatge de treballadors residents que treballen a altres municipis.

Font: Informe territorial de la província de Barcelona, 2005.

Aquesta mobilitat obligada es realitza majoritàriament en vehicle privat. L'any 1997 el 76% dels viatges diaris entre el Maresme i Barcelona es realitzava en aquest tipus de transport, i només un 22% en ferrocarril. Això ens indica la gran dependència que es té del cotxe.¹²⁷ Els increments en la taxa de turisme per 1.000 habitants han estat superiors als increments de població. Així, mentre la població de Vilassar de Mar creixia un 22,3% entre 1991 i 1996, el nombre de turismes per 1.000 habitants ho feia en un 37%.¹²⁸

Taula 8.19. Índex de motorització (turismes/1000 hab.) al Baix Maresme.

	1991	1996	2004
Alella	411	497	528
Cabrera de Mar	497	968	666
Cabrils	437	550	505
Masnou, el	391	435	479
Premià de Dalt	364	455	491
Premià de Mar	360	423	442
Teià	410	500	550
Vilassar de Dalt	394	462	531
Vilassar de Mar	410	459	467
Baix Maresme	391	472	488
Maresme	358	409	448
Província de Barcelona	362	401	411

Font: IDESCAT.

La clau per comprendre perquè es té un índex de motorització més elevat o més petit rau en la taxa d'autocontenció i d'autosuficiència que tingui el municipi, amb les quals està positivament correlacionat. S'entén per autocontenció el percentatge de viatges interns sobre la població ocupada resident al municipi. L'autosuficiència és el percentatge de persones que viuen i treballen al municipi més les que entren per treballar respecte del número de llocs de treball del municipi. Aquests indicadors reflecteixen el grau en què una localitat pot retenir la població laboral que hi viu, i el grau d'equilibri o desequilibri entre els llocs de treball d'una localitat i la mobilitat diària laboral interna que genera la població activa resident.¹²⁹ I això ens ve a dir que el model de ciutat importa. Ciutats més compactes i amb proporcions més equilibrades entre llocs de treball i residents tenen índexs de motorització més baixos. Per exemple, Vilassar de Mar i Premià de Mar, dos municipis amb una

¹²⁷ TELLO, E. (2000): *La dinàmica socioecològica del Baix Maresme*, p. 44.

¹²⁸ *Íbidem*, p. 45.

¹²⁹ *Íbidem*, p. 48.

trama urbana més compacte són els que menys turismes per habitant presenten del Baix Maresme. En general, els municipis del litoral tenen índexs més baixos, afavorits per la presència del ferrocarril però també per tenir unes trames urbanes menys disperses.

Taula 8.20. Relació entre la possessió de cotxes i el model urbà (1996).

	Turismes /1000 hab.	Densitat urbana (hab/ha)	% trama urbana dispersa	% d'auto- contenció	% d'auto- suficiència
Alella	497	30,1	93,6	19,4	45,3
Cabrera de Mar	968	19,9	80,6	30,9	15,2
Cabrils	550	14,7	92,7	21,0	40,6
El Masnou	435	126,7	54,8	33,2	57,3
Premià de Dalt	455	46,5	80,0	22,6	45,0
Premià de Mar	423	163,2	38,0	29,1	58,1
Teià	500	37,3	56,8	22,2	62,4
Vilassar de Dalt	462	47,7	66,5	42,4	42,9
Vilassar de Mar	459	171,7	17,6	34,0	55,1

Font: TELLO, E. (2000): *La dinàmica socioecològica del Baix Maresme*, p. 50.

8.4. PIB i renda

Dèiem abans que l'arribada d'habitants purament residencials al Maresme i la seva alta mobilitat cap a fora de la comarca tenia efectes negatius sobre l'economia local. El Maresme és la comarca amb un menor PIB per càpita de Catalunya. Aquest fet ve reforçat pel caràcter residencial dels nouvinguts i pel seu baix grau d'arrelament a la societat local.

Taula 8.21. PIBpm 1996. Índex Catalunya=100.

	1991	1996
Vilassar de Mar	66,7	56,2
Maresme	75,7	73,7
Catalunya	100	100

Font: IDESCAT.

Per contra, el Maresme compta amb una renda familiar disponible bruta superior a la mitjana catalana. L'arribada d'aquests nous residents, de renda

mitjana-alta, ha situat la comarca com una de les més altes de Catalunya en quant a nivell de renda.¹³⁰

Taula 8.22. Renda familiar disponible bruta. Índex Catalunya=100

	1996	1999	2000	2002
Vilassar de Mar	130,9	115,9	114,5	116,8
Maresme	109,6	99,8	98,9	100,8
Catalunya	100	100	100	100

Font: IDESCAT.

Així, tenim una situació de contrast al Maresme, que encara és més acusat a Vilassar de Mar: mentre que Vilassar i el Maresme tenen un PIB per habitant molt inferior a la mitjana catalana, en les rendes familiars brutes disponibles la situació s'inverteix, encara que sembla que hi ha una tendència cap a la convergència als últims anys. Això ens ajuda a reflectir el fet que una gran part de la població laboral resident treballa i guanya els seus ingressos fora del municipi.

L'estructura productiva de la comarca i de Vilassar de Mar la tenim a la taula 8.23. Es tracta d'una economia bàsicament terciària, activitat que aporta més dos terços del valor afegit a la comarca. L'augment de la restauració i l'hoteleria, i l'avenç dels serveis financers, immobiliaris i a les empreses caracteritzen aquest sector.¹³¹ La construcció va tenir també un gran pes específic en l'economia de la comarca i del país durant aquestes darreres dècades.

La indústria ha davallat als últims anys, i l'agricultura, tot i aportar molt poc ja a l'economia, presenta valors molt més alts a Vilassar de Mar respecte el Maresme i Catalunya, gràcies, com hem vist, a la floricultura i plantes ornamentals.

¹³⁰ LLEONART, P. (2004): *Diagnosi estratègica del Maresme*, Diputació de Barcelona, Àrea de Promoció Econòmica, GEE, Barcelona, p. 24.

¹³¹ *Ibidem*, p. 28.

Taula 8.23. Valor afegit brut a preus de mercat. Per sectors (%).

	Agricultura			Indústria			Construcció			Serveis		
	1991	1996	2001	1991	1996	2001	1991	1996	2001	1991	1996	2001
Vilassar de Mar	13,5	7,0	s.d.	18,4	17,1	s.d.	9,4	6,9	s.d.	58,7	69,0	s.d.
Maresme	3,5	2,1	1,7	34,2	27,3	24,3	8,1	6,7	9,6	54,2	64,0	64,4
Catalunya	2,2	2,0	1,8	34,1	31,0	27,2	8,3	6,8	7,8	55,5	60,2	63,1

Font: IDESCAT.

9. RESUM I CONCLUSIONS

A partir de l'estudi realitzat, i des del punt de vista de les grans transformacions socioeconòmiques i ecològiques experimentades pel territori, podem distingir dues grans etapes en l'evolució de l'agricultura de Vilassar de Mar i les seves relacions amb l'entorn des de 1850 fins avui, que se subdivideixen alhora en cinc períodes. La primera etapa arribaria fins els anys 1950s i l'aparició en escena del franquisme, durant la qual Vilassar de Mar entrà de ple en l'anomenada agricultura periurbana de Barcelona. La segona, després d'un parèntesi degut a l'autarquia franquista, consistiria en la ràpida degradació del medi rural i un "boom urbanístic" que perdura fins avui dia. A continuació detallem els períodes específics d'aquestes dues grans etapes.

1. Un primer període inicial que podríem datar des de 1850 (per què és la data inicial del nostre estudi, malgrat ja vindria des de molt abans, com a mínim de finals del segle XVIII) fins el començament de la febre vitícola, provocada per l'arribada de la fil·loxera a França. Podríem caracteritzar aquest període per la penetració del capitalisme en l'agricultura. El cereal és el conreu predominant però la seva producció és deficitària per tal d'alimentar la població local, per la qual cosa s'ha de recórrer a la importació de gra d'altres contrades. L'existència de garrofers s'entén, així, com una manera de reduir les necessitats d'importació d'ordi o altres pinsos per sostenir els animals de tir en una economia ja clarament mercantil però de caràcter regional i encara de base orgànica. La vinya és el segon conreu més important i ja té una clara voluntat exportadora a mercats força llunyans, gràcies a les excel·lents vies de comunicació de què gaudeix el municipi per l'època, amb el cabotatge marítim i el ferrocarril recentment inaugurat, cosa que ens indica que es tracta d'una economia ja plenament oberta.
2. Els augments de demanda de vi provinents de França i la resta d'Europa a causa de la destrucció dels vinyars francesos per la fil·loxera fan que s'enceti un nou període que es caracteritzarà per assolir una dependència directa d'uns mercats de productes agraris per primera

vegada globals en un nou capitalisme agrari on la demanda internacional estructurarà directament els conreus locals. En un primer moment, la demanda (francesa sobretot) provocarà un augment del conreu de la vinya en perjudici del conreu de cereals. Aquest fet representa la substitució d'un conreu destinat a contenir les importacions de blat imprescindibles per cobrir el propi consum alimentari bàsic. El conreu de la patata ja va començar en aquesta època, amb exportacions cap a França, però només adquirirà una rellevància important al primer terç del segle XX. Aquell segon període va finalitzar amb l'arribada de la fil·loxera a Catalunya i la crisi agrària finisecular desfermada per les importacions de gra americà.

3. L'esplendor de l'agricultura periurbana de Vilassar de Mar, quan la regió metropolitana de Barcelona esdevé totalment integrada en la provisió de productes alimentaris al mercat central barceloní, es dona durant el primer terç del segle XX, fins a l'arribada del franquisme. Durant aquest període, els conreus evolucionen seguint l'estructura de la demanda urbana catalana i europea, i alterant, així, novament, el paisatge agrari. La vinya i els cereals es veuen substituïts per productes més frescos i més rendibles en aquells mercats. D'aquesta manera, primer la patata primerenca, gràcies a les seves exportacions al Regne Unit i França on assoleix preus molts competitiu, i després l'horta productora d'hortalisses, degut a la demanda per part de la població barcelonina i d'un canvi de dieta, s'imposen com a factors determinants del paisatge agrari vilassarenc. Es pot dir que el Maresme juntament amb el Baix Llobregat es converteix en l'horta de Barcelona. A partir dels anys vint també començarà a aparèixer una floricultura que obrirà nous mercats a Espanya i adquirirà més endavant una importància crucial. En aquesta etapa es donen grans augments de producció i de productivitat sobre la base de la petita explotació, el paper del cooperativisme i els augments dels intercanvis mercantils. No obstant, la clau per entendre el progrés agrícola del moment és l'imparable recerca i obtenció d'aigua mercès a l'entrada en escena de les bombes mogudes pels derivats del petroli i l'electricitat. Les terres de regadiu passaran de constituir un percentatge

que no arribava al 10% a començaments de segle al 78% el 1934 i al 83% el 1936, mantenint-se als anys 1940 en aquesta darrera proporció.

4. L'autarquia imposada pel nou règim fins 1959 generà un parèntesi que congela la situació preexistent de Vilassar com a proveïdor hortícola de Barcelona en uns temps de molta fam, escassetat i especulació. També provoca una ruptura amb la lògica econòmica de cada conreu. Així el tancament de fronteres frena les exportacions, cosa que fa disminuir alguns conreus com la patata, mentre s'ha d'enfocar la producció només cap al mercat interior, i es conreen productes per obligació, com el cereal, que no s'haurien conreat en altres circumstàncies. En aquests anys es dona també un fre al procés urbanitzador.
5. Durant el darrer gran període, el medi rural de Vilassar de Mar ha conegut una gran pèrdua de pes econòmic i territorial, sotmès a una degradació considerable, i a un augment descontrolat de la urbanització. La competència pel sòl ha fet augmentar el preu d'aquest bé escàs i escassament renovable, i ha provocat la pèrdua sostinguda de superfície agrària. La manca de definició i protecció de les zones agràries, i la manca d'ordenació urbanística (nül·la durant el franquisme i massa passiva i lenta des de la transició) ha comportat que el creixement urbà s'hagi fet de forma molt desequilibrada, ineficient i insostenible, deteriorant el funcionament ambiental de la matriu territorial. La competència pel sòl ha provocat que, per sobreviure, l'agricultura hagi hagut d'experimentar un fort procés d'especialització i intensificació. Vilassar de Mar s'ha especialitzat en la floricultura i el conreu de plantes ornamentals.

Al capítol 2, una de les hipòtesis que assenyalàvem del projecte d'investigació era començar a explorar la relació que existeix entre eficiència energètica i eficiència territorial. En aquest treball no podem dir res, de moment, sobre l'eficiència energètica (encara que la informació

reunida pot permetre desenvolupar aquesta qüestió en el futur).¹³² Però sí que podem constatar alguns trets significatius de l'evolució de l'eficiència territorial al llarg del període de temps estudiat. Creiem que podem afirmar que s'ha passat d'un model territorial que resultava globalment eficient a un altre progressivament més ineficient des d'un punt de vista socioambiental.

Els indicadors que ens mostren aquesta ineficiència socioambiental són els següents:

- Un grau de creixement residencial massa elevat, i de dispersió creixent, que ocupa i impermeabilitza sòls de gran potencial agrícola.
- El trencament dels connectors naturals que uneixin la serralada amb el mar, degut a un model d'urbanització i construcció d'infraestructures orientat de forma perpendicular a la costa que actua com a barrera.
- La interferència o interrupció del paper de les rieres com a canals de circulació de materials entre la muntanya i el mar, i com a vectors de connexió ecològica, unit als efectes sobre els seus variables cabals i la impermeabilització de parts cada vegada més grans de la conca.
- La contaminació dels aqüífers de la zona per una agricultura molt intensiva i ambientalment poc curosa, i el perill de sobreexplotació dels mateixos.
- El trencament de l'autocontenció per una creixent desconexió entre residència i llocs de treball, que provoca la multiplicació de la mobilitat obligada, i un elevat índex de motorització amb tots els impactes ambientals associats sobre el territori i la qualitat del medi atmosfèric local o global.

¹³² La detallada descripció de les rotacions, inputs, recs i productes de l'horta que Josep Llovet Mont-ros i Ferran Peladella feren al "Projecte de redistribució de terres al terme municipal de Vilassar de Mar" per a la Generalitat de Catalunya (publicat a *Butlletí del Departament d'Agricultura*, any II, nº 6, 1937, p. 3-39) permet abordar la reconstrucció del balanç físic, energètic i monetari de l'agricultura vilassarassenca el 1936, i comparar-la amb els hivernacles actuals. Agraeixo a Ramon Garrabou el coneixement d'aquesta font.

Si recordem la definició d'eficiència territorial,¹³³ veiem que aquest model també és ineficient a l'hora de satisfer de la millor forma possible les necessitats humanes de la gent, ja que els indicadors econòmics del PIB són inferiors a la mitjana catalana. Vilassar de Mar i el Maresme s'han especialitzat des dels anys vuitanta en sectors que són poc positius per crear riquesa a llarg termini, com el sector de la construcció i el sector terciari amb activitats de poc valor afegit.¹³⁴ El sector de la construcció, de fet, ja no té gaire futur. El sòl urbà és el que és i ja s'ha gairebé exhaurit al municipi. El creixent desequilibri entre residents i llocs de treball té molt a veure amb aquesta manca de creació de riquesa local. I la productivitat, únic element que compta per a crear riquesa a llarg termini, presenta també els índexs més baixos de Catalunya.¹³⁵ Això no vol dir, és clar, que la població resident visqui malament. La seva elevada mobilitat obligada laboral implica que guanyen gran part dels seus ingressos en altres municipis, i de fet la seva renda familiar bruta mitjana és superior a la de tota Catalunya. Aquesta situació, l'elevada mobilitat que la permet, i la tendència a gastar aquesta renda en grans superfícies fora del municipi, comporten un elevat risc d'alienació, i manca d'arrelament i participació de la gent amb el poble on viu.

No tot són però factors negatius en el balanç de la situació actual. Si bé és cert que Vilassar ja ha urbanitzat pràcticament la meitat del seu terme, també podem dir que encara és a temps de preservar i gestionar amb sentit l'altra meitat que segueix essent agrària. Per això, un punt clau és el paper futur que es vol donar a l'agricultura. Davant les veus que diuen que el sector agrari ja no serveix perquè la seva contribució al PIB és ja molt baixa i té la batalla perduda enfront el turisme, la indústria i l'especulació urbanística, creiem que l'agricultura, el sòl destinat a ús agrari que resta, encara que no tingui un valor econòmic important ara com ara, si manté un valor ambiental i paisatgístic fonamental. És cert que l'agricultura agonitza, però, si es vol crear un nou

¹³³ Les formes d'aprofitament econòmic de la matriu territorial que aconsegueixen satisfer millor les necessitats humanes de la gent que hi viu mantenint, a la vegada, el millor estat ecològic dels seus paisatges. (MARULL, J.; PINO, J.; TELLO, E. i MALLARACH, J. M. (2006): "Análisis estructural y funcional de la transformación del paisaje agrario en el Vallès durante los últimos 150 años (1853-2004): relaciones con el uso sostenible del territorio", *Áreas*, 25, p. 106-126)

¹³⁴ LLEONART, P. (2004): *Diagnosi estratègica*, p. 79.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 79.

sistema urbà i territorial per redreçar la situació actual, adquireix un nou valor estratègic si s'integra dins d'aquest nou sistema, convertint-se en separador, en un dic de defensa de la zona urbana. No s'ha de contemplar l'espai no urbanitzat com un espai residual, una pura reserva per a futurs creixements, si no com un element estructural del territori, essencial per a la qualitat de vida dels ciutadans.¹³⁶ No s'ha d'oblidar mai, encara que sembli que alguns no ho tenen gens present, que qualsevol sistema econòmic està immers dins d'un altre sistema natural, del quan en depèn i n'obté els recursos i serveis ambientals vitals. Si es trenca aquest sistema bàsic, els subsistemes que sosté també en sortiran malparats.

Per finalitzar, voldríem donar un seguit de propostes o suggeriments que des de diferents àmbits i, vist l'estudi de cas de Vilassar de Mar, ajudarien a redreçar el procés actual. Un procés, que com hem vist, no tenia perquè haver-se desenvolupat en la forma en què ho ha fet si s'hagués donat una ordenació més lògica del territori. El paisatge que ara tenim ha estat forjat, sens dubte, per les intenses dinàmiques comercials de l'agricultura del Maresme a les diferents etapes i períodes que hem estudiat. Però també, gairebé sempre fins ara, per la manca d'unes polítiques públiques adients per conduir els processos econòmics preservant els valors comuns del territori. Això mateix ens porta a concloure que la situació actual es pot canviar. Només cal la voluntat de capgirar tendències, ja que, com diu en Ramon Folch, les tendències només són tendències i no un destí.

Aquestes són les meves propostes:

1. Impulsar a tot el Maresme un model territorial que permeti la connectivitat biològica muntanya – mar.
2. Conservació i protecció de l'espai no urbanitzat, entès com un sistema d'espais lliures oberts que ofereixen un seguit de serveis ambientals vitals.

¹³⁶ BORRÀS, A. (1995): "Els espais no urbanitzats i el medi", p. 52.

3. Impulsar l'agricultura. L'agricultura no només s'ha de protegir, s'ha de potenciar per a què pugui competir amb d'altres activitats i per a què sigui una activitat digne pels qui se'n ocupen. Vilassar de Mar, amb el Mercat de les Flors i la seva gran tradició agrícola, té molt bones perspectives de futur en aquest sentit que s'haurien d'aprofitar. Les cooperatives i sindicats agrícoles tenen un aquí un paper important a jugar.
4. Adopció de models urbans que afavoreixin l'aproximació de residència i treball, la disminució de la mobilitat i l'ús més sostenible del territori i els recursos.
5. Adopció de models urbans que afavoreixin la integració dels nous residents en la vida social del municipi. Hem vist com molts dels nous residents utilitzen el municipi només com a residència, amb el perill de convertir-lo en "ciutat dormitori". La creació de centres i institucions, com escoles, centres públics, biblioteques, etc., i afavorir la instal·lació al municipi de comerços per tal que els residents no s'hagin de desplaçar a grans centres comercials, propiciaran la integració de la gent al municipi i un sentiment d'arrelament que, alhora, influirà positivament en l'economia local.
6. El foment d'activitats d'alta complexitat i valor afegit, que ajudin a diversificar les activitats terciàries personals que ara són les que representen el 40% dels llocs de treball a la comarca,¹³⁷ per tal d'invertir la situació de baixa productivitat de la comarca.
7. Per a què tot això sigui viable, és necessària l'acció conjunta des d'un àmbit supramunicipal. Bona part dels problemes actuals s'haurien estalviat si s'hagués dut a terme a les darreres dècades un pla d'acció supramunicipal. Per exemple, en quant a la ordenació del territori i urbanització. El més eficient hauria estat una urbanització conjunta

¹³⁷ LLEONART, P. (2007): *Reflexions a l'entorn del futur econòmic del Maresme*, Gabinet d'estudis econòmics S.A., Barcelona, p. 3.

compacte, deixant lliures espais naturals que actuarien com a connectors, i no l'urbanització que s'ha seguit: dispersa als municipis de dalt, i compacta però al llarg de la costa actuant com a barrera als municipis de baix. L'adhesió dels municipis del Maresme, entre d'ells Vilassar de Mar, en l'Agenda 21 Local de la Diputació de Barcelona i la creació d'un òrgan supramunicipal com Maresme 2015, des dels quals diferents agents debaten sobre temes comuns per donar una solució global, és una aposta molt positiva que va en aquesta direcció.

10. FONTS

10. 1. Cartogràfiques

1. *Plano geométrico del término jurisdiccional de Vilassar de Mar. Es copia del plano levantado por el agrimensor D. Francisco Soler y Narciso José Mª Bladó arquitecto*, a escala 1:5000, signat per aquest arquitecte a Barcelona el 28 de març de 1850, (43 x 68 cm), conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, Hisenda. Ter-P, núm. 1427) juntament amb la memòria cadastral amb els propietaris i usos del sòl que corresponen a la numeració de les parcel·les.
2. *Pla parcel·lari de Vilassar de Mar el 1936*, reproduït per Josep Llovet Mont-ros i Ferran Peladella a Generalitat de Catalunya, "Projecte de redistribució de terres al terme municipal de Vilassar de Mar, Butlletí del Departament d'Agricultura, any II, nº 6, maig de 1937, entre les pàgines 32-33.
3. Còpia digital obtinguda del fulls originals del *Mapa parcel·lari del cadastre rústic de 1950* de Vilassar de Mar conservat a la secció del cadastre rústic de la Delegació Provincial de Barcelona del Ministeri d'Hisenda.
4. Còpia del *Mapa digital del cadastre rústic del 2004* de Vilassar de Mar que s'ha adquirit a la secció del cadastre rústic de la Delegació Provincial de Barcelona del Ministeri d'Hisenda, juntament amb els codis corresponents a les llegendes d'ús.

10. 2. Estadístiques

5. Llibre de l'*Amillament* dels anys 1850s de Vilassar de Mar conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, Hisenda. Ter-P, núm. 1427).
6. Llibre del *Cadaastre rústic* dels anys 1950s de Vilassar de Mar conservat a la secció del cadaastre rústic de la Delegació Provincial de Barcelona del Ministeri d'Hisenda.
7. *Estadística territorial de la província de Barcelona, por el geómetra D. Pedro Moreno Ramírez*, 1858 (Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, doc. Num. 1733, Instituto Geográfico Nacional).
8. GEHR (1991): *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Madrid.
9. *Estadística General del Comercio Exterior de España*, dels anys 1863 – 1900, publicades per la Direcció General de Duanes.
10. *Estadística del Comercio por Cabotaje*, anys 1857 – 1900, publicades per la Direcció General de Duanes.
11. Estadísticas línea TBF, dins *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. VII, p. 333 i ss.
12. Institut d'Estadística de Catalunya (<http://www.idescat.net/>).
13. Departament De Medi Ambient i Habitatge: <http://mediambient.gencat.net/>
14. Agència Catalana de l'Aigua: (<http://mediambient.gencat.net/aca/>).

15. MALUQUER DE MOTES, J. (1989): "Precios, salarios y beneficios. La distribución funcional de la renta", dins CARRERAS, A. coord. : *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*. Fundación Banco Exterior, Barcelona.

10. 3. Impreses

GIMÉNEZ, F. (1862): *Guía fabril e industrial de España*, Imprenta de Luis Tasso, Barcelona.

GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar. Monografía*, Gràfiques García, Vilassar de Mar.

LLOBET, S. (1955): "De geografía agraria de la comarca del Maresme (Barcelona)" (1) i (2), a *Estudios Geográficos*, num. 58 i 59, Instituto Juan Sebastián Elcano, Madrid.

LLOVET I MONT-ROS, J. i PELADELLA, F. (1937): "Projecte de redistribució de terres al terme municipal de Vilassar de Mar" per a la Generalitat de Catalunya, *Butlletí del Departament d'Agricultura*, any II, nº 6, 1937, p. 3-39.

MANUZ, A. (1932): *Contribución al estudio geográfico y estadístico de la industria textil española*, Asociación Nacional de Ingenieros de Industrias Textiles, s.l.

PACOTTET, P. (1928): *Viticultura*, Salvat Editores S.A., Barcelona.

11. BIBLIOGRAFIA

- AGNOLETTI, M. edit. (2002): *Il paesaggio agro-forestale toscano, strumenti per l'analisi, la gestione e la conservazione/The rural landscape of Tuscany, tools for analysis, management and conservation*, ARSIA, Florencia.
- ARCAS, N., i ROMERO, M.: *El sistema comercial de la flor cortada en España*, <http://www.mercasa.es/es/publicaciones/pdf/flores.pdf>
- BADIA, M., RODRÍGUEZ VALLE, F. (2005): "Una nueva metodología para la reconstrucción de la evolución histórica del paisaje agrario", *Geo Focus*, 5, p.69-78.
- BADIA, M., RODRÍGUEZ VALLE, F. (2007): "Cartografía catastral histórica. Metodología utilizada y resultados obtenidos para su integración en un SIG. El caso de Sant Sadurní d'Anoia.", a *La cartografía cadastral a Espanya (segles XVIII-XX)*, Institut Catogràfic de Catalunya, Barcelona, p. 177-186.
- BARQUÍN, R. (1997): "Transporte y precio del trigo en el siglo XIX: Creación y reordenación de un mercado nacional", a *Revista de Historia Económica*, núm. 1, p. 17-51.
- BORRÀS, A. (1995): "Els espais no urbanitzats i el medi natural a la comarca del Maresme" ", *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 23, p. 9-19.
- BOSERUP, E. (1984): *Población y cambio tecnológico: estudio de las tendencias a largo plazo*, Ed. Crítica, Barcelona.
- BRAVO, P. i DUARTE DE OLIVEIRA (1916): *Viticultura moderna*, Oficinas do Commercio do Porto, Porto.
- CARPINTERO, O. (2005): *El metabolismo de la economía española. Recursos naturales y huella ecológica (1955-2000)*, Fundación César Manrique, Lanzarote/Madrid.
- COLOMÉ, J. i VALLS, F. (1995): "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", *Recerques*, 30, p. 47-68.
- COLOMÉ, J. (1997^a): "L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, VIII, p. 153-164..
- COLOMÉ, J. (2000): "Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura

- mediterránea del siglo XIX: el caso catalán”, *Revista de Historia Económica*, vol. XVIII, p. 281-307.
- COLOMÉ, J. coord. (2003): *De l'aiguardient al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedés-Garraf*, el 3 de vuit i Ramon Nadal editor, Barcelona.
- COSTA, J. edit. (1980): *L'ordenació del territori i l'agricultura en comarques densament poblades. Recull i ordenació, a cura de Jordi Costa, dels materials presentats a les Primeres Jornades agràries del Maresme organitzades per la Unió de Pagesos*, ed. La Gaya Ciencia S.A., Barcelona.
- CUSSÓ, X.; GARRABOU, R. i TELLO, E. (2005): “Energía y territorio: la transformación del paisaje agrario desde la perspectiva del metabolismo social (el Vallès Oriental hacia 1860-1870)”, en Riera, S. i Julià, R. eds., *Una aproximació transdisciplinar a 8.000 anys d'història d'usos del sòl. I seminari de la Xarxa Temàtica de Paisatges Culturals i Història Ambiental*, SERP/Universitat de Barcelona, p. 125-138.
- CUSSÓ, X.; GARRABOU, R. i TELLO, E., (2006): “Social metabolism in an agrarian region of Catalonia (Spain) in 1860-1870: flows, energy balance and land use”, *Ecological Economics*, 58, p. 49-65.
- CUSSÓ, X.; GARRABOU, R.; OLARIETA, J. R. i TELLO, E. (2006): Balances energéticos y usos del suelo en la agricultura catalana: una comparación entre mediados del siglo XIX y finales del siglo XX, *Historia Agraria*, 40, p. 471-500.
- DE ZAMORA, F.: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de 1973, Curial, Barcelona.
- FERRER ALÓS, LL. (1987): *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central: segles XVIII-XIX*, Abadia de Montserrat, Barcelona.
- FOLCH, R. coord. (2003): *El territorio como sistema. Conceptos y herramientas de ordenación*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- GARRABOU, R. (1962): *La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona.
- GARCÍA ESPUCHE, A. (1989): *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid.

- GARRABOU, R. (1985): "La crisis agraria española de finales de siglo XIX: una etapa del desarrollo del capitalismo", a GARRABOU, R. i SANZ, J. *Historia agraria de la España Contemporánea*, Crítica, Barcelona, p. 477-542.
- GARRABOU, R. I PUJOL, J. (1987): "El canvi agrari a la Catalunya del XIX", a *Recerques*, num. 19, p. 35-83.
- GARRABOU, R. ed. (1988): *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Grijalbo, Barcelona.
- GARRABOU, R. i TELLO, E., (2004): "Constructors de paisatges. Amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)", a Josep Fontana. *Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*, Crítica, Barcelona, vol. I, 83-104.
- GARRABOU, R. i SAGUER, E., (2006): "Propietat, tinença i relacions de producció", dins GARRABOU, R. (coord.) *Història agrària dels Països Catalans, segles XIX-XX, vol. 4*, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- GARRABOU, R.; TELLO, E. i CUSSÓ, X. (en premsa): "Ecological and Socio-economic functioning of the Mediterranean agrarian systems in the middle of the nineteenth century: a Catalan case study", a Landsteiner, E. ed., *Agrosystems and Labour Relations in European Rural Societies (Middle Ages-20th Century)*, COST A35 Programme for the Study of European Rural Societies, Zaragoza.
- GARRABOU, R.; TELLO, E. i CUSSÓ, X., (en premsa): "Between specialization and globalization. The marketing of agrarian products and its environmental impacts seen from a historical perspective: the province of Barcelona in the mid-nineteenth century", a Báeur, G. ed., *Agrosystems and Labour Relations in European Rural Societies (Middle Ages-20th Century)*. COST A35 Programme for the Study of European Rural Societies, Retz (Austria), 2006.
- GARRABOU, R.; TELLO, E. i CUSSÓ, X. (en premsa): *Fuerzas motoras y agentes rectores de la transformación del territorio: el cambio de usos del suelo en la comarca catalana del Vallés (1850-2000)*, a Garrabou, R. i Naredo, J. M. edits., Publicaciones del SEHA/Prensas Universitarias de Zaragoza.

- GARRABOU, R.; TELLO, E.; CUSSÓ, X. (en premsa): *L'especialització vitícola catalana i la formació del mercat blader espanyol: una nova lectura socio-ambiental dels sistemes agraris a la província de Barcelona a la segona meitat del segle XIX*.
- GARRABOU, R.; CUSSÓ, X.; TELLO, E. (en premsa): *La persistència de conreu de cereals a la província de Barcelona a mitjan segle XIX*.
- GARRABOU, CUSSÓ, TELLO, BADIA (en premsa): *Explaining agrarian specialization in an advanced organic economy: cereal production, consumption and trade in the province of Barcelona (Spain) in the mid-19th century*.
- GIRALT, E. (1990): "Tradició i innovació en l'agricultura del segle XIX", a NADAL, J.; MALUQUER DE MOTES, J.; SUDRIÀ, C.; i CABANA, F., *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Enciclopedia Catalana, vol.2, p. 121-305, Barcelona.
- GÓMEZ, A.; MATEU, J. i FERNÁNDEZ, P. (1985): *El Maresme: geografía i recursos didàctics*. Col·lecció Pau Vila N° 7, Ed. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- HERRANZ, A. (2007): "La reducció de los costes de transporte en España, 1800-1936", a *Cuadernos Económicos de ICE*, NUM. 70, P. 183-203.
- INNOVA (2000): *Auditoria Ambiental del Baix Maresme*, Mataró (CD facilitat per Enric Tello).
- LLEONART, P.; MACÍAS, P. i ARDÈVOL, R. (1981): *El Maresme: les claus de la seva continua transformació*, Servei d'Estudis de Banca Catalana, Barcelona.
- LLEONART, P. (1995): "La política de sòl i habitatge a la comarca del Maresme", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 23, p. 9-19.
- LLEONART, P. (2004): *Diagnosi estratègica del Maresme*, Diputació de Barcelona, Àrea de Promoció Econòmica, GEE, Barcelona.
- LLEONART, P. (2007): *Reflexions a l'entorn del futur econòmic del Maresme*, Gabinet d'estudis econòmics S.A., Barcelona.
- LLOVERAS, F. (1989): *Minavella. Historial i comentaris*, Societat Civil d'Aigües de la Mina Vella, Vilassar de Mar.
- LLOVET, J. (2000): *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Caixa Laietana, Mataró.

- MARULL, J. (2003): "La vulnerabilidad del territorio en la región metropolitana de Barcelona. Parámetros e instrumentos de análisis", a Folch, R. ed., *El territorio como sistema. Conceptos y herramientas de ordenación*, CUIIMP/Diputació de Barcelona, Barcelona, p. 141-158.
- MARULL, J. i MALLARACH, J. M. (2002): "La conectividad ecológica en el Área Metropolitana de Barcelona", *Ecosistemas*, 11(2), (<http://www.aeet.org/ecosistemas/022/investigacion6.htm>).
- MARULL, J.; PINO, J.; TELLO, E. i MALLARACH, J. M. (2006): "Análisis estructural y funcional de la transformación del paisaje agrario en el Vallès durante los últimos 150 años (1853-2004): relaciones con el uso sostenible del territorio", *Áreas*, 25, p. 106-126.
- MILÀ, S. (1995): "El Maresme en el context territorial metropolità i català", *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 23, p. 9-19.
- MURO, J. I.; NADAL, F. i URTEAGA, L. (2003): "Cartografía parcel·laria i estadística territorial a la província de Barcelona (1845-1895)", *Revista de Geografia*, 2, p. 37-60.
- NADAL, F.; URTEAGA, L. i MURO, J. I. (2006): *El territori del geòmetres. Cartografia parcel·laria dels municipis de la província de Barcelona (1845-1895)*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- NADAL, F. i URTEAGA, L. (1998): *L'evolució del paisatge a les serres del Montnegre i el Corredor (segles XVIII-XIX). Informe de l'any 1997*. Departament de Geografia Humana. Universitat de Barcelona.
- NADAL, F. i URTEAGA, L. (en curs de publicació): *L'impacte geogràfic de la plaga de l'oïdi sobre el vinyar català: el cas de la comarca del Maresme (1851-1862)*. Universitat de València.
- NOVELL, F. (2004): *Museu de la Mina Vella*, Printulibru, S.L., Vilassar de Mar.
- OLARIETA, J. R. i RODRÍGUEZ-OCHOA, R. (2004): "L'aportació de la ciència del sòl a l'anàlisi dels canvis territorials en el món rural català contemporani", a Vicedo, E. ed., *Medi, Territori i Història. Les Transformacions en el Món Rural Català Occidental*, Pagès Editors, Lleida, p. 97-120.
- OTERO, I. (2006): *Manifestacions del canvi global a la vall d'Olzinelles (Montnegre). Anàlisi socioecològica dels canvis en els usos i les cobertes del sòl (1751-2006)*, Memòria de recerca del Programa de Doctorat en Ciències Ambientals, UAB, Cerdanyola del Vallès.

- PASCUAL, P. (1988): "Ferrocarrils i circulació mercantil a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX", a *Recerques. Homenatge a Pierre Vilar*, num. 21, vol. II, p. 125-161.
- PASCUAL, P. (1990): *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Crítica, Barcelona.
- PASCUAL, P. (1991): "La modernització dels mitjans de transport a la Catalunya del segle XIX", dins NADAL, J.; MALUQUER, J.; SUDRIÀ, C.; CABANA, F. (dir.). *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 2. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 299-332.
- PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais agraris metropolitans. Plans, gestions i conflictes territorials a la regió de Barcelona*, Tesi Doctoral presentada al Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- PINILLA, V. i AYUDA, M. I. (2001): "The International Wine Market, 1850-1938. An opportunity for Export Growth in Southern Europe?", a Gwyn Campbell i Nathalie Guibert edits., *Wine, Society, and Globalization. Multidisciplinary Perspectives on the Wine Industry*, Palgrave/Macmillan, Nova York.
- PLANAS, J. i GARRIDO, S. (2006): "Sindicalisme, cooperativisme i conflictivitat agrària en el primer terç del segle XX", dins GARRABOU, R. (coord.) *Història agrària dels Països Catalans, segles XIX-XX*, vol. 4, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- POMÉS, J. (1991): *Les "Mataro's Potatoes" i el cooperativisme agrari al Maresme (1903 – 1939)*, Caixa d'Estalvis Catalana, Mataró.
- PONZ, A. (1972): *Viage de España: en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, Atlas, Madrid, vol. 14.
- PUJOL, J. (1984): "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i 1932". *Recerques*, num. 15, p. 57-78.
- PUJOL, J. (1998): "La difusión de abonos minerales y químicos hasta 1936. El caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, 15, p. 178-180.
- RIERA, J. (2006): Entrevista a <http://www.maresme2015.net/>
- ROIG ARMENGOL, R. (1890): *Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la província de Barcelona*, La Academia, Barcelona.
- ROMANÍ, J; SURIÑACH, J. i ARTÍS, M. (2005): "Mobilitat laboral obligada i sistemes urbans a la província de Barcelona, 1991-2001", a *Informe*

territorial de la província de Barcelona 2005, Diputació de Barcelona, Barcelona.

- ROSÉS, J. (1989): *El Maresme. Diversificació econòmica i aprofitament intensiu del territori*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Col·lecció Catalunya Comarcal, Barcelona.
- SAGUER, E. (2005): *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines : Publicacions de la UdG.
- SEGURA, A. (1980): *Evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona, 1723-1823, 1841*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- SEGURA, A. (1983): "El mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868)", *Recerques*, 14, p. 203-204.
- TELLO, E. (1983): "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)", *Estudis d'Història Agrària*, 6, 57-99.
- TELLO, E. (1985): "Una proposta d'anàlisi de la distribució de la riquesa entre els grups socials d'una comunitat", *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*. III Jornades d'E.H.L., Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1985.
- TELLO, E. (1999): "La formación histórica de los paisajes agrarios mediterráneos: una aproximación coevolutiva", *Historia Agraria*, 19, p. 195-211.
- TELLO, E. (2000): *La dinàmica socioecològica del Baix Maresme als anys noranta: l'onada residencial i els seus impactes ambientals i socials*, Informe elaborat a l'Universitat de Barcelona per a Innova, *Auditoria Ambiental del Baix Maresme*, Mataró.
- TELLO, E. (2004): "La petjada ecològica del metabolisme social: una proposta metodològica per analitzar el paisatge com a humanització del territori", *Manuscrits*, 22, p. 59-82.
- TELLO, E.; GARRABOU, R. i CUSSÓ, X. (2006): "Energy balance and land use: the making of an agrarian landscape from the vantage point of social metabolism (the Catalan Vallès county in 1860/70)", a Agnoletti, M. (ed.), *The Conservation of Cultural Landscapes*. CABI Publishing, Wallingford, p. 42-56.

- TELLO, E.; GARRABOU, R.; OLARIETA, J. R. i CUSSÓ, X. (en premsa): "From integration to abandonment. Forest management in the Mediterranean agro-ecosystems before and after the 'green revolution' (The Vallès County, Catalonia, Spain, 1860-1999)", a Agnoletti, M.; Parrotta, J. i Johann, E., *Cultural Heritage and Sustainable Forest Management: the role of traditional knowledge*, Ministerial Conference for the Protection of Forest in Europe, Bruselas.
- TRIBÓ, G. (1989): Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat, 1860-1931, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- VALLS, F., (2003): *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Eumo/Universitat de Vic, Vic.
- VILAR, P. (1964): *Catalunya dins l'Espanya moderna. I. Introducció. El medi natural*, Edicions 62, Barcelona.
- VILAR, P. (1966): *Catalunya dins l'Espanya Moderna. III. Les Transformacions Agràries del segle XVIII Català*. Edicions 62, Barcelona.